

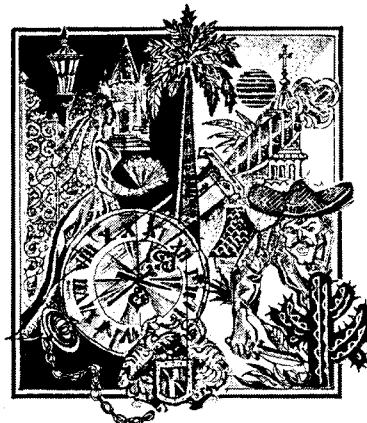
«Жаҳон адабиёти дурданалари»

ГАБРИЭЛЬ ГАРСИА МАРКЕС

Русчадан *Тоҳир Қаҳҳор* таржимаси

... Кўп ўйллар мобайнида биз фақат ўша воқеа хусусида япириб юрдик. Ўша машъум кунгача ҳар биримиз ўзимизча яшаб, пешонамиздагини кўриб келаётгандик, ҳамманинг кўнглига гулгула солған у ҳодиса эса фикру зикримизни ўз комига тортди, гўё ҳар ёқда сочилиб оқаётган умримиз ирмоқчалари куттилмагандা ўша воқеа гирдобига қўйилди... Омманинг оғизда шу гап, аммо бирор инсон зотининг дилида сирни очиб, қурбонни сувқасдан огоҳлантириши истаги йўқ эди, инчунун, ҳеч бир киши фалокат рўй бергач, унга нечогли алоқадор бўйлмоги ва кейин тақдиди қандай кечажаги бобида бирор аниқ фикрга эга эмасди.

Ошкора қотиллик қиссаси

Такаббурлик билан ҳам меҳр-муҳаббат
қозониш мумкин.

Жил Висенти¹

Ўша котиллик юз берган куни Сантьяго Насар, тонги кемада келаётган епископ ҳазратга пешвоз чиқиши ниятида, эрталабки соат беш яримда уйғонди. Уйғонишдан аввал туш кўрди: анжирзордан ўтиб бораётганмиш, севалаб охиста ёмғир ёғаётганмиш, мана шундай хушсаодат рёй муддатида у бирмунча ўзини бахтиёр хис килди, аммо кўзини очиб, бошига бехосдан күш ахлати сочилаётгандай, таъби тирриқ бўлди. Орадан йигирма етти йил ўтгач, унинг онаси Пласида Линеро ўша машъум ва мусибатли душанбани батафсил хотирларкан: «Ў тушида кўпинча дараҳтларни кўрарди», деди менга. «Ўлимидан бир ҳафта олдин ҳам туш кўрганди, айтишича, якка ўзи кўрғошин қофоздан ясалган самолётда учганмиш, учқоң бодомзорлар аро парвоз қиласмишу қанотлари бирорта-ям дараҳтга урилмасмиш», кўшиб кўйди у яна. Пласида Линеро ўзгалар тушига дарров таъбир айтгувчи, муабириклида устаси фаранг аёл эди, лекин у ўз ўғлиниң қандайдир дараҳтларга боғлиқ тушларида ҳам, ўлдирилган куни ва ундан бир ҳафта аввал кўрган тушида ҳам хеч бир ёмон аломатни сезмаганди.

Сантьяго Насарнинг ўзиям фалокат белгисини туймаганди. У асли камайку, кийимларини ечмай ётар эди, ёмон ухларди; эрталаб боши оғриб турарди, ичида ит ўлгандай оғзидан бирам кўланса хид келар эдики, кўнгли айниб, тўйда ярим кечагача ичишнинг жазоси шу-да, деб ўзини койиб кўярди. Унинг эрталаб олтидан беш дақиқа ўтганда уйидан чиққанини ва роса бир соат кейин чўчқадай чавақлаб ташлагунигача кўрган барча кишиларнинг эсласича, у ўшанда, юз-кўзидан ҳали уйқуси ўчмаган

¹ Жил Висенти – таҳминан 1470–1536 йилларда яшаган португалиялик атоқли драманавис ва хажвчи шоир.

ёса-да, вакти чоғ одимлаб бораркан, дуч келганларга бугунги кун очик бўлади, деб таъқидлайверган. Бироқ шоҳидларнинг бирортаси ҳам бу гапнинг об-ҳавога нечоғли алоқадорлигини аниқ, беиштибоҳ айтиб беролмади. Уларнинг баъзиси, қуёшли кун эди, денгиз тарафдаги бананзорлардан енгил шабада эсаётганди, дейишса, баъзилари аксинча осмон тунд, паст, қоронги, расво кун эди, ҳаводан ачиган сув хиди анкирди, баҳтсизлик рўй берган маҳалда эса, айни Сантьяго Насар тушида кўрган ёмғирга ўхшаб майдалаб ёмғир ёғарди, деб тасдиклашди.

Мен ҳам ўша куни тўйда тонготар майшатбозлиқ килиб, маству мустағриқ бўлиб, ишқу ишрат илоҳаси Мария Александрина Сервантес хонадонида кўзим илинганд экан, басма-басига чалинган жом садоларидан уйғонарканман, бу маҳобатли садолар епископ ҳазрат шарафига янграйяпти, деб ўйладим.

Сантьяго Насар ўша куни сахарда оқ сурпдан тикилган байрамлик шимини кийди, кўйлагини эгнига илди, бу либослар ҳам кеча тўйга кийган уст-боши каби оҳорланмаган эди. Илло, епископ ҳазратнинг ташрифи бўлмаганда, у одатдагидай ҳақи гули рангидаги кўйлак-шими ни, суворий этигини киярди. У ҳар душанбада, шундай киёфада Дивано Ростро – Тангри тальят маконидаги отамерос кўрғонига жўнарди. Кўрғонда отасидан қолган молхона бор эди, бу мулқдан айтарли фойда кўрмасада, Сантьяго Насар мол-холига яхши қарапди. Тогдаи яйловга борса, «магнум-357» тўппончасини белига қистириб оларди, ўзининг айтишича, агар тўппончанинг оир пўлат ўки отга тегса, миясининг қатиғини чиқарип юборарди. Каклик ови мавсумида у лочинотар милтиғини ҳам олиб юарди. Бундан ташқари, жавонида «малинхер-шёнауэр-30.06», «холланд-магнум-300», «хорнет-22» каби нишондори қўшдурубинли бешотарлари, кўпўкли «винчестер»и сақланарди. У, отасига ўхшаб, ёстиғи остига тўппончасини кўйиб ухларди; ўша куни, уйдан чиқишидан аввал, тўппончадан ўқларни суғуриб олиб, куролни каравоти ёнидаги жавончага ташлаб қўйган. Опаси менга: «У куролини хеч маҳал ўқланганча қолдирмасди», деди. Мен буни билардим. Шу билан бирга унинг тўппончани алоҳида бир жойида, ўқларни бошқа ерда

асраши, бирор фалокат босмасин, дея шундай қилиши ҳам менга аён эди. Бу оқилона тадбир ҳам унга отамерос эди: бир куни хизматкор хотин ўринни йиғаётіб, ёстиқни күттарганда, түппонча пастта тушиб, ерга тегиши биланок варанглаб отилиб кетган, ўқ ҳонадаги кийимкечак жавонини торс ёриб, деворни тешиб ўтган-да, чи-йиллаганича қўшнининг ошхонаси оша бориб черков майдонидаги сармехробда турган одам бўйи келадиган авлиёнинг бўрдан ясалган ҳайкалига теккан ва чангини чикариб юборган. Сантьяго Насар ҳали у замонлар ёш бола эди, аммо мана шу воқеа унга катта сабоқ бўлган.

Онасининг эслашича, ўғли ўша куни унинг ётоғидан шошиб ваннахонага ўтган ва ана шу ҳолат волида ёдида сўнгги хотира каби муҳрланиб қолган. У ваннахонадаги дорикутичадан бошоғриқ дори қидириб пайпасланаркан, шарпдан онаси уйғониб кетган. У чироқни ёқаркан, бир қўлида сувли стакан тутиб, дори ичмоққа тарафдуланиб, эшик ёнида турган ўғлини кўрган — бу ҳолатни онаизор бир умр сўзлаб-бўзлаб юрди. Худди ана ўшанда Сантьяго Насар унга кўрган тушини айтган, бироқ онаси дараҳтлар хусусидаги иборага эътибор бермаган.

— Тушда қушларни кўрсанг, бу факат яхшилик аломатидир, — дея таъкидлади у менга ҳам.

Мен Сантьяго Насар фожеаси ва унга боғлиқ синик хотиротнинг чил-чил парчаларини топиб, қайтадан бутлаш ниятида яна ўша матлуб ва унут гўшага келганимда, Пласида Линеро анча қариб, умр шами пирпираб қолган, жигарбандини сўнг бор кўрган тўрбеланчакда охиста тебраниб ётар эди. У кушпа-кундузи ҳам одамзот киёфасини элас-элас илгарди; энсасига доривор гиёҳ барглари хўллаб ёпиширилганди — ўғлини охирги бор кўрганига оид мусибатли хотира бошини муттасил оғрийдиган қилиб кўйгацди. Аёл тўрбеланчак бошидаги арқон тутқични ушлаганича ёнбошлаб ётарди, шарнамни сезган заҳоти ўрнидан қимирлаб, турмоққа уринди; нимкоронги хонадан чақалоқ чўқинтириладиган жомда қолган оқава сув хиди анкирди, бу бадбўй ўша қотиллик рўй берган куни тонгда ҳам менга каттиқ таъсир қилганди.

Мени оstonада кўргани ҳамон аёл Сантьягони ёдга олди. «Болагинам худди шу жойда, шундай ҳолатда

турганди ўшанда, — деди. — Эгнига ювилган, аммо охорланмаган оқ сурп костюм кийганди, териси нозик эди, охорланган либосни хуш кўрмасди». Аёл занжабил дорисини шимиганча, хаёлхонасига кириб келган ўғлининг кетиб қолишини истамагандай, тўрбеланчакда узоқ муддат ўй суриб ўтириди. Кейин дилтанг хўрсииб: «У ҳаётимнинг ёлғиз шамчироғи, бирдан-бир таягчим эди», деди.

Сантьяго Насар онасининг ёдида азобу баҳтсизлик суврати каби сақланиб қолганини тасаввур этдим. Январнинг охирги ҳафтасида йигирма бирга тўлган бу хушқад, бир оз рангпар, қопи-қовоғиу жингалак соchlари айни арабий йигит қуйиб кўйгандай отасига ўхшар эди. Ёлғиз ўғил Сантьяго Насарнинг ота-онаси молиявий хисобкитоб ришталарини мустахкамлаш ниятида турмуш қуришган, бу ёруғ дунёда бадбаҳтлик ва корибад соясидан бошлари чиқмаган кимсалар эди; бироқ бошида отаси борлигидан фуурланар, ўзини хушбахт санарди. Отаси уч йил аввал тўсатдан қазо қилган ва онаси билан сўппайиб қолгач ҳам машъум рўзи душанбада ўлдирилгунга қадар ҳам у саодат нашидасини суриб юрган эди. Онасининг нозикфаҳмлилиги унга ҳам юқанди; отаси эса, унга болалигиданоқ милтиқ отишни, чавандозликни, шикор қушлари билан ов қилишни, энг муҳими, мардлик ва жасурликни ўргатганди. Ота-бала ўзларича араб тилида сўзлашишар, Пласида Линеро ёnlарида турганда сухбатдан у ҳам бебаҳра қолмасин дея испанчада гаплашар эдилар. Бу атрофда уларнинг қурол кўтариб юрганини факат бир гал лочин билан овланган қушларни оломонга кўз-кўзлаш учун хайрия бозорига олиб келишганини айтмаса бирон жонзот кўрмаган. Отасининг ўлими Сантьяго Насарнинг ўрга мактабни тугатиб, ўқиши давом эттиришига йўл кўймади ва кўрғондаги мол-ҳолга қарашга мажбур бўлди. У табиатан кўнгли очик, қувноқ, хушфеъл йигит эди.

Ўша машъум кун онаси ўғлиниг бошдан-оёқ оппоқ кийинганини кўриб, бугун душанбамас-ку, болагинам кунни адаптирибида-да, деб ўйлаган. «Бугун душанба эмас, деб эслатдим ҳам», деди менга. Шунда у байрамлик либосларини епископ таприфи муносабати билан кийганини, худо хоҳласа, ҳазратга юқуниб, узугини ўшишга

муяссар бўлиш эҳтимол борлигини айтган. Бу гап онасининг ғашига тегиб:

— У кемадан пастга тушмайди, овора бўлма, — деган она ўғлига, — ҳамишагидай, кема саҳнида турган кўйи сомеларни дуо қилади-да, яна келган жойига жўнаб кетади. У зот шахримизни ёмон кўради.

Сантъяго Насар онасининг гапи тўғрилигини биларди, аммо черковнинг тантанали маросими, оломоннинг шов-шувли тараддути ақлу ҳушини ўғирлаб қўйганди. «Худди кинодагига ўхшайди», деган эди у менга ўшанда. Епископнинг ташрифи ҳам, халойикнинг оммавий ибодати ҳам онани қизиқтирмас, фақат ўғлининг эрталаб юпун кийиниб кўчага чиққани юшамоллаб қолишидан чўчириди: ўғли кечаси ухлаб ётганда акса ургандай туюлганди унга. Болам, соябонингни ол, деганда ҳам бепарво қўл силтаб, хонадан чикиб кетаверганди. Ўғлини ўшанда сўнгти бор кўриб туриши эди.

Ошпаз хотин Виктория Гусманнинг тасдиқлашича, ўша куниям, бутун февраль ойидаям ёмғир ёғмаган. «Аксинча бўлганди, — деди у бир гал, ўлимидан сал аввал йўқлаб борганимда, — эрта тонгданоқ — оқ қуёш қиздирар, кунлар худди августдагидай иссиқ эди». Сантъяго Насар ошхонага кирганда, у тушликка пиширгани учта қуённинг гўшитини нимталаар, атрофида очофат итлар сўлагини оқизганича айланишар эди. «Эрталаблари унинг афти туида кўз юммаган кишининг юзидаи ҳоргин бўларди», эслади Виктория Гусман йигитга ҳамон нафрати борлитини яширмасдан. Унинг қизи Дивина Флор — Жаннат Гули, энди-энди очила бошлаган гулғунчадай қиз — шакарсиз қаҳвага ром қўшиб, банддор пиёлада Сантъяго Насарга узатди. Одатда у ҳар душанбада бу ишни такрорлар, ромли қаҳва йигитнинг кечаги ичкликвозлиқдан бўшашиб, кучсизланган жисму жонига мадор бағишлиар эди. Ошхонадаги катта ўчқода алангачирсиллаб-шивирлар, баланд қўноқда товуқлар ҳамон мудрашар, қисқаси, одатий сирли ҳаёт давом этарди. Сантъяго Насар яна бир дона бошоғриқ дорини ютиб, қаҳвани майдалаб ичаркан, ўй сурган кўйи, тоштахтада қуённинг ичак-чавагини тозалаётган иккита жонондан кўз узмай ўтиради. Виктория Гусман, ёши ўтинкираган бўлсада, ҳамон дилбар эди. Қиз бир мунча фўр ва ўжар

кўринар, ёшлик эҳтироси ва жунуни кўпириб турган қони томирларига сифмай жўшиб, рангига уриб, нафасини сиқиб қўяётгандай туюларди. Қаҳвадан бўшаган идишини олгани келганда, Сантьяго Насар унинг қайноқ билагидан маҳкам тутиб:

— Сени айни жиловлаб, минадиган пайт келди-да! — деди қизга зинокор нигохини тикиб.

Виктория Гусман унга қон юқи пичоқни ўқталиб:

— Кўйвор уни, ярамас ўлгур! — деди хўмрайиб. — Кўзим очиқ экан, бу булокқа тумшуғингни теккизолмайсан!

Иброҳим Насар, Сантьягонинг отаси, Виктория Гусманни қизлик маҳалида авраб, бузиб қўйганди. Кўргондаги отхонада у билан бир неча йил яширинча учрапиб, айшини суриб юрди ва ишқи сусайиб, ҳовридан тушгач, уйига хизматкорликка олди. Дивина Флор Викториянинг сўнгти жазмандаридан орттирган танҳо зурёди эди. Киз ҳам Сантьяго Насар уни бир кунмас-бир кун бағрига босишини, қисмати қон йиғлайдиган кўрпа айнан ўшпада тўшалажагини олдиндан сезиб юрар, кўнглида ўшандай сирли кечани истовчи майл уйғонган эди. Кейинроқ уни қўрганимда, ўйнашларидан орттирган боловлари ўртасида семизлиқдан пишиллаб, ғамгин ўтиради, у менга: «Водариф, энди ундан йигитни бу дунё қайта кўрмайди!» деди. Онаси Виктория Гусман эса гапини бўлиб: «Яшшамагур отасининг қуйиб қўйгандаи ўзи эди, расвои раддибало эди!» деди. У, қуённинг ховури кўтарилиб турган ичак-чавагини шартта сугуриб олиб, итга ташлаганида, Сантьяго Насарнинг қаттиқ қўрқанини эсларкан, овози титраб кетди.

— Кўпам ваҳший бўлма, — деганди у жувонга. — Танангга бир ўйлаб кўр: шу қуёнмас одам бўлса, нима қиласардинг?

Ҳимоятсиз даррандаю паррандаларни овлаб, ўлдириб юрган йигитнинг нохос ҳаяжонга тушганини англағунча Виктория Гусманнинг умридан йигирма йил ўтди. «Ёраб! — деди ўшанда ваҳимадан титраб. — Наҳотки, у аломати гайб, ажал элчисининг дараги бўлган эди!» Инчунун, қотиллик рўй берган ўша тонгда, ошпаз хотин азбаройи ғазабланганидан Сантьяго Насарнинг ионуштасини заҳарга айлантириш учун қуёнларнинг қонли ичак-

чавағини юлиб-юлқиб, итларга басма-бас отаверган. Алалхусус, епископ тушган кеманинг бандаргоҳ томондан қулоқни қоматга келтириб овози эшилтілгач, бутун шахар уйғонгунча ахвол шундай эди.

Насарларнинг уйи аввал икки қаватли омборхона бўлиб, девори раңдаланмаган таҳталардан тикланган, томи икки тарафи нишоб, рухланмаган тунука билан ёпилган, том тепасидаги капитархонада худонинг яратган куни ўлимтиқхўр кузғунлар фужрон ўйнаб, бандаргоҳда йигналган ахлатнинг тўқилишини кутиб ётишар эди. Иморат анча эски замонларда, дарёда кемалар бемалол сузадиган, денгиз қайиқлари ҳам ботқоқ ўзанни бехавотир айланниб ўтиб, шаҳарчага кира оладиган пайтларда тикланган эди. Навбатдаги ички урушлардан бири тугаганда, арабларнинг сўнгти бир гурухи сафида бу маконга Иброҳим Насар ҳам боши оқиб келиб қолган, дарё ўзанини ўзгартириб, кемалар дengиздан бандаргоҳга йўналмай қўйганидан омборхоналар кераксиз маконга айланган эди. Иброҳим Насар иморатни сув текинга харид қилди, асли бу ерда хорижий моллар сотиладиган дўкон очмоқни ўйлаганди, афсуски, нияти амалга ошмади. Уйланиш тараддутига тушгач, ўёқ-буёғини тузатиб-безатиб, омборхонани уй қилиб олди. Пастки қават меҳмонхона бўлди, уй орқасига эса, тўртта отга мўлжалланган отхона ва хизматкорлар яшайдиган кулба, шунингдек, деразаси доимо қўлмак сув хиди келиб турадиган бандаргоҳ тарафга қаратиб ошхона қурилди. Қайсиdir бир ҳалокатга учраган кемадан ёдгор қолган айланма зинагина таъмир этилмади, иморатнинг бошқа ҳамма жойига Иброҳим Насар қўл уриб чиқди. Аввал божхона маҳкамаси бўлган иккинчи қаватни иккита ётоқхонага, туғилажак бир гала болаларига мўлжалланган бешта кичик-кичик хоналарга айлантириди. Бундан ташқари, пастда — майдонда ўсан бодом дарахтларнинг нақ устида қад керган ёғоч пешайвонни ҳам ўзи тиклади; эридан ажralиб ёлғиз қолган Пласида Линеро март оқшомларида, жудолик аламини енгиллатиш дардида, худди шу пешайвонга чиқиб ўтиради. Иброҳим Насар бинонинг кунгай томонидаги кўча эшикни тузатиб, иккита ойна солинадиган кўз ясаттириди ва гирдини ўймагул солдириб безатди. У иморат ортидағи йўлакни ҳам аввалги холича қолдирган, фақат эшик

пешбурунини сал юқори кўтариб, отлиқ одам ўта олишига мослаган, ҳатто эски лангаргоҳдан ҳам фойдаланиш ўйлини топиб қўйган эди. Хулласи калом, асосан орқа эшикдан юриларди: у орқали ошхонагаям, молхонагаям чиқилар, энг муҳими, майдонни кесиб ўтилмаса-да, янги бандаргоҳга чиқиши мумкин эди. Кўча эшик байрам кунларигина очиларди, бошқа пайтда мудом тамбаланган бўларди. Шунга қарамай, Сантьяго Насарни ўлдирмокқа чоғланган котиллар серқатнов орқа эшик ёнида эмас, айнан шу кўча эшик рўпарасида уни пойлашган, ажал етаклаганми, билмадим, у ҳам йўл айланмалигини била туриб, худди шу кўча эшикдан епископни кутишга ошиқкан. Шундайин машъум, айқаш-уйқаш воқеалар рўй берганки, эшилган ҳар қанака одамнинг ақли шошиб қолади. Риоачидан етиб келган терговчи, афтидан, бирор нарсани сезган шекилли, ўша фалокатли ва уйқаш ходисаларга расман эътибор қилмагандай туюлса-да, уларни ўзича шарҳлашга, тафсир этишга урингани терговномадаги баъзи сахифалардан очик-ойдин кўриниб турарди. Гувоҳлар майдон ёққа очиладиган кўча эшикни эслаган маҳалда терговчи бу тафсилотга алоҳида урғу бериб, худди олди-қочди асарлардаги каби «машъум эшик» деган иборани ёзиб қўйган. Аслида эса, бу ажиб тафсилотга оид бирдан-бир тўғри ва дикқатга молик гапни терговчининг саволларига жавоб беради, Пласида Линеро айтган: «Менинг ўғлим байрамлик кийимини кийганда, ҳеч қачон кўчага орқа эшикдан чиқмаган», деган у чин оналиқ шаходати билан. Бу далолат шу қадар содда ва жўн эдики, терговчи уни ҳошияга ёзиб қўя қолган, суд иши хужжатларига киритмаган.

Виктория Гусман сўроқда: ўламан саттор, ҳеч нарсани билмайман, мен ҳам, қизим ҳам Сантьяго Насарни ўлдириш ниятида кимлардир пойлаётганидан мутлако бехабар эдик, дея саркашлиқ қилди. Бироқ у, йиллар ўтгач, йигит ошхонага қаҳва ичгани киришидан аввалик унинг жонига қасд этилганидан ўзи ҳам, қизи ҳам хабардор бўлганини тан олиб гапирди. Эрталаб соат бешларда сут сўраб кирган бир хотин уларга бор гапни, суиқасд сабабини ва саллоҳлар уни қаерда кутиб туришганини айтган. Виктория Гусман менга: «Бу шов-шув маст-аластларнинг алжирашидир-да, дея ўйлаб, унга ай-

тиб ўтиргандим», деди. Дивина Флор эса, уни онаси ўлганидан кейин йўқлаб борганимда, тонг қоларли ҳақиқатни айтди: «Онам кўнглида Сантьяго Насарнинг ўлимини тилаганим учун ҳам суюқасдилар пойлаётгани хусусида менга оғиз очмаган». Ўшанда Дивина Флор ҳарқалай ёш, дийдаси қотмаган бир қиз эди, бунинг устига, азбаройи қўрқиб кетганидан ўзича бирор тадбир кўришга ақли етмаган; йигит қўлидан ушлаганда эса, баттар ваҳимага тушган ва тасаввурнида унинг кўллари мурданикдай совуқ, тошдай қаттиқ туолган.

Тонг гира-ширасида, епископ келаётган кема гуриллаб овоз бераётган чоқда, Сантьяго Насар катта-катта одимлаб уйидан чиқсан. Дивина Флор эшикни очиш ниятида олдинга чопган; уни ёнлаб ўтаман деб, ошхонадаги қуш қафасларига урила-сурила, четаңдан тўқилган жиҳозлар ва қирқулоқ буталари оралаб кўча эшик томон ошиқсан, аммо лўқидонни тушириши биланоқ Сантьяго Насар қизниң ёнига етиб келган ва у қирғий панжасида қолган. «Баданимни хамирдай эзғилаб ташлади, — деди менга Дивина Флор. — Кўпинча у мени хилватда ёлғиз тутиб, бағрига босиб, эзғилагани-эзғилаган эди; лекин ўша куни аввалгидай хадиксирасадим, безилламасдим, балки даҳшат ваҳмидан бўзлагим келарди». Қиз унинг бағридан бўшалиб, нари сурилиб, очиқ эшиқдан уни ўтказиб юборди ва ташқарида, майдонда қордай оппоқ гуллаган, сахар ёғдулари аро шаффофт порлаб турган бодом дараҳтларига кўзи тушди, камоли ҳаяжонланганидан бошқа ёққа назар солишга мадори етмади. «Ўшанда кеманинг товуши тиниб, хўроздар қичқира бошлаганди, — давом этди Дивина Флор. — Хўроздар овози шундай кучли, қулоқни кар қилгудек шовқинли эдики, шахримизда парранда шунчалик кўплигини ақлимга сифдиролмай, бу хўроздар епископ билан кемада олиб келингандир, деб ўйладим». Гувоҳ Пласида Линеронинг ёзғирищича, оқсоқ қиз ўзига хеч қачон насиб этмайдиган бу йигитга қилиши лозим бўлган бирдан-бир яхшилик — лўқидонни солмай, эшикни очиқ қолдириш эди; шунда у, аскотган тақдирда, дарров уйга кириб, хавфдан қутулар эди. Номаълум кимса — унинг шахсини аниқлай олишмаган — оstonага хат ташлаб кетган, унда Сантьяго Насарни суюқасдан боҳабар этилиб,

уни кимлар, қачон ва қаерда ўлдирмоқчилиги батафсил кўрсатилган. Сантьяго Насар уйдан чиқаётганда ҳам мактуб ерда ётган, аммо йигит пайқамаган; унга Дивина Флорнинг ҳам кўзи тушмаган, умуман, хатта ҳеч зот эътибор бермаган, одамкушлик амалга оширилгач, анчадан кейингина уни кўришган.

Соат олти, кўчаларда чироқлар ҳамон ёник. Бодом шоҳларида, баъзи уйлар пешайвонида тўй муносабати билан осилган, рангин қоғозлардан ясалган гулчамбарлар солланади, дабдурустдан кўрган киши гулчамбарларни епископ шарафига осилибди, деб ўйлаши мумкин. Ибодатхона айвонига туташ, тўртбурчак тош ётқизилган майдон саҳнида машшоқларга мўлжаллаб таҳтасупа ясалганди, супа кечаги оломон сайдан кейин бўш шишалару турли нишхўрд — чиқиндига тўла ахлатхонага айланганди. Сантьяго Насар кўчага чиқсанда, кема овозини эшишиб, бир неча киши бандаргоҳ томон чопиб кетаётганди.

Майдондаги барча маҳкамалару уйларнинг эшиги берк, факат черков яқинидаги сут дўконигина очиқ, Сантьяго Насарни сўйишга қасд этган қосидлар уни худди ўша ерда пойлашаётган эди. Уни дастлаб сут сотувчи хотин Клотильде Армента кўрган, тонгти тиниқ шуълаларда йигитнинг оппоқ кийими унга алюминдан тикилгандай туолган. «У кўзимга оқ-ялтироқ либос кийган арвоҳдай кўринди», деди у менга. Қосидлар рўзномага ўроғлиқ пичоқларини маҳкам кучоқлаганча пештахта тагида ухлаб ётишарди. Клотильде Армента уларни уйғотиб юборишидан чўчиб, нафасини ютиб, дамини чиқармай лол турарди.

Қосидлар — эгизак Педро ва Пабло Викарио — йигирма тўртга кирган, бир-бирига икки томчи сувдай ўхшаш йигитлар эди. Терговчининг ҳисоботида: «Кўриниши хунук бўлса ҳам, феъли, муомаласи яхши экан», деб ёзилган. Мен ҳам, икковини мактабда ўқиб юрган пайтларидан биладиган одам сифатида, худди шу гапни айтган бўлардим. Улар кеча тўйда кийишган, бизнинг Кариб дентизи қирғоқларидаги мазгилларда одамни бирмунча олифта ва бақалоқ кўрсатадиган қора жун костюмларини ечиб улгуршишмаганди; ўйин-кулги, зиёфату ичкиликдан хориган юзлари эзғин бўлса-да, соколлари одатдагидай қиришилаб олинган эди. Тўй арафасидаги базм-

даёқ маст бўлиб олган эгизаклар уч кечакундуздирки бетиним ичавериб, ақлу хуцдан айрилиб, икковиям бамисоли тункезар-ойпастста айланган эди. Улар қурбонни Клотильде Арментанинг сут дўкони пештахтаси остида уч соат мудраб кутгач, илк тоиг нурлари осмонни ёритганда, ниҳоят, жумадан бери биринчи марта кўзлари илинди. Кема дастлаб овоз бергандаёқ сачраб уйғониши. Сантьяго Насар уйдан чиқсанда эса, уни кўриб, тамоман хушёр тортиши. Иккови хам дарҳол кўлларидаги ўргонлик пичоқни маҳкам қисишиб, тараддуланиши. Педро Викарио ҳатто ўрнидан тура бошлади.

— Тангрига шак келтирманглар, — дея бидирлабшивиirlади Клотильде Армента. — Худо хайрларингни берсин, ҳеч курса, епископ ҳазрат кетгунича шу ишни қилмай туринглар...

«Бу гапни олло кўнглимга соганини қаранг-а», дея у кейин хам неча бор такрорлаб, фуурланиб юрди. Да-рҳақиқат, бу фикр унинг калласига бехосдан келиб колган, у беихтиёр айтиб юборган эса-да, ҳарқалай эгизаклар Клотильде Арментанинг сўзидан кейин шаштларидан тушдилар, Педро эса яна қайтиб ўрнига ўтириди. Икковлон майдондан ўтаётган Сантьяго Насарни киприк коқмай кузатишди. «Улар унга ачиниб қарашиб», дея изоҳ берди Клотильде Армента. Шу аснода майдонни черков мактабининг бир гурух талаба қизлари бетартиб равиша кесиб ўтишган.

Пласида Линеро билиб айтган экан: епископ кемадан пастга тушмади. Бандаргоҳда шаҳар маъмурлари ва ўқувчи болалардан ташқари сон-саноқсиз оломон тўпланганди; ҳар жой-ҳар жойда савату қажавалардан ҳазратга аталган хўроздар бошини чиқариб, мўлтираб турарди: хўроздар тожининг қайнатмаси епископнинг хуш кўрадиган таоми эди. Ҳадяю тортиклар шунчалик кўп йифилдики, уларни лангаргоҳдан кемага юкланса, роса икки соат вақт кетарди. Аммо кема тўхтамади. У дарёнинг қайрилишидан тимсоҳдай ўкириб, сузив чиқиши биланоқ машиноқлар епископга бағишланган тантанали касида куйни жаранглатиб чалиб юбордилар ва шу заҳоти хўроздар хам томоқларини йириб-йиртиб қичқиридилар, уларга шаҳарда қолганлари хам жўр бўлиши.

Бу пайтга келиб фидиракли, ўтин ёқиладиган афсонавий кемалар кўринмай қолганди, баъзи бир сузив юрганларида эса пианола ҳам, асал ойини айшу ишрат билан ўтказиладиган хосхоналари ҳам йўқ эди; аслида, бундай алмисоқдан қолган кемачаларнинг оқимиға қарши сузиши ниҳоятда оғир. Епископ ҳазратнинг кемаси яп-янги эди, бир эмас, иккита темир мўриси чўққайиб турарди, уларга билакузук шаклида байроқ тасвири туширилган, остидаги ҷархи ва парраги тезюар денгиз кемаларини каби маҳобатли эди. Кеманинг юкори сахнида, шундоққина капитан ҳужраси ёнида, испан муло-зимлари даврасида оппоқ кийинган епископ сиймоси кўзга ташланади. «Об-ҳаво ҳудди рождество ҳайитидагидай эди», деди синглим Маргот. Унинг айтишича, кема лангаргоҳ ёнидан ўтиб бораркан, улкан маҳлукдай чўзиб бўкирган, кейин қирғоқда, биринчи қаторда турганларга иссиқ ҳовур аралаш сув сачратиб, уст-бошини шалаббо қилган. Одамлар епископни ҳудди тушда кўргандай бўлишган: кема оломон қаршисидан ўтиб бораркан, ҳазрат ҳавога кўлини бигиз қилганча чўкиниш русумини бажо этиб, беихтиёр, беэътиқод, меъровларча чўқина-чўқина кема узоқлашгани баробарида кўздан йўқолган, бандаргоҳ чўчиган хўроздарнинг қақақлашию пала-партиш кичкириғига тўлиб кетган.

Сантьяго Насарга алдангани алам қилди: руҳоний Кармен Амадорнинг оммавий ташвиқига учив, уям бир неча кучоқ ўтиң, епископ ёқтирадиган тождор хўроздининг бир нечасини ҳазратга атаган эди, аммо у бепарво ўтиб кетди. Лекин йигитнинг алами узоққа чўзилмади. Бандаргоҳда ёнма-ён турган синглим Маргот унинг қўл силтаб кўйганини, бошоғрик дори кор қилмаганини, карахтилиги тарқамаганини сезган ва кўзларининг бирдан мамнун чакнаганидан майхўрликни яна давом эттиражагини англаган. «У ҳечам шамоллаганга ўҳшамасди, факат кечаги данғиллама тўй қанчага тушганини ўйларди», деди менга синглим. Шунда Кристо Бедойя дарҳол сарфу харажатларни ҳисоблаб, шундай ракамларни айтдики, оғзимиз очилиб қолди. Сантьяго Насар, Кристо Бедойя ва мен учаламиз соат сахарги тўртгача айланиб юрдик, кейин ухлагани уйига бормасдан, бувасиникига кириб кетди. У буваси ва бувиси билан лақиллашиб ўтириб, тўй хусуси-

даги маълумотини янада тўлдириб олди. Кейин Кристо Бедойя тўйда меҳмонларга атаб қирқта курка хўроз, ўн битта ахта тўнғиз ва яна тўртта ғунажин сўйилганини бизга ҳисоблаб берди — куёв уларнинг ҳаммасини шундоққина майдонда қовутириб, ҳалойикни сийлаган. Кристо Бедойя тағин икки юз бешта яшикдаги хориждан хуфя равишда келтирилган май, икки мишиш шиша ром оломон ичида юриб тарқатилганини ҳам айтди. Хуллас, тўй эмас, байрам бўлиб кетган, авваллари кўз кўриб, қулоқ эшитмаган бу тўкин-сочин базмда шаҳарчадаги одам зоти борки, бари роса еб-ичган. Сантьяго Насар тўлкинланиб, ҳавасини яширолмади:

— Менам худди шунаقا тўй қиласман, — деди у. — Одамлар ўлгунча бир-бирларига гапириб юришсин.

Шунда синглим Марготнинг ичидан қиринди ўтиб кетди: у шундоғам баҳту омади бошидан ошиб-тошиб ётган Флора Мигелнинг саодат юлдузи янада порлашини, рождество ҳайитиди Сантьяго Насар унга насиб этишини ўйлаб, ҳасаддан юраги ёрилаёди. «Йигит ўлтур бир чиройли, эсли-ҳушли, йигирма бир ёшда-ю, ўз молмулки бор». Маргот уни тез-тез меҳмонга чақириб турар, айникса, онам гўштили, кўкатли қозонсомса қилганди, жон-жон деб бизниги келар ва бирга овқатланар эдик. Ўша куни ҳам онам нонуштага сомса ёпганди. Сантьяго Насар бизниги киришини айтди.

— Мен уйдан кийимимни алмаштириб чиқай, сизларга етиб оламан, — деди, сўнг бирдан соати жавончада қолганини эслаб: — Соат неча бўлди? — дея сўради.

Олтидан йитирма беш дақиқа ўтганди. Сантьяго Насар Кристо Бедойянинг тирсагидан тутиб, майдонга юрди.

— Ўн беш дақиқадан кейин сизларниги бораман, — деди у синглимга.

Синглим нонушта тайёрлигини айтиб, ҳаммамизни биргаликда уйга киришимизни талаб қилиб туриб олди. «Унинг юзида қандайдир бир қатъият ифодаси бор эди, — деди менга кейингчалик Кристо Бедойя. — Баъзан-баъзан ўзимча, Маргот унинг ўлдирилишидан дарак топгандирки, йигитнинг сизларниги таклиф этиб, жонини асраромоқчи бўлгандир, дея ўйлайман». Илло Сантьяго Насар синглимни кутиб турмай уйга жўнайверишига

кўндириди, унгача ўзи кийимини алмаштириб, отини мишиб чиқажагини, тезроқ кўрғонга етиб бориши кераклигини, новвосларни бичмоқчи эканини айтди-да, Маргот билан хайр-хўшланиб, Кристо Бедойяни қўлтиқлаганча майдон томонга юрди. Синглим уни сўнгги дафъа кўриб турарди.

Бандаргоҳга чиққанларнинг жуда кўпчилиги биродар Викариолар Сантьяго Насарни ўлдирмокчи эканидан воқиф эди. Истеъфодаги полковник, олий харбий дорулилмни тугатган, ўн бир йилдан бери шаҳар ҳокими вазифасини бажараётган дон Ласаро Апонте ҳам унинг бошида ажал шамшири яланғочланганини била туриб, харбийчасига қўлини сикиб, индамасдан сўрашиб кўя колган. «Мен хавф-хатар ўтиб кетди, энди ҳеч нарса бўлмас, деб ўйлабман», деди у менга. Қавмнинг отаси падар Кармен Амадор ҳам пинагини бузмаган: «Уни соғ-саломат қўриб, эшитганларим шунчаки миш-миш эканда, деган хаёлга бордим», деди у ўзининг лоқайдлигини оқлаб. Энг ёмони, Сантьяго Насар суиқасдан огоҳ этилганми-йўқми — бу ҳақда бирор инсон зоти бош қотирмаган, йигитнинг ҳеч нарсани билмаслигига, фафлат босганига эса ҳеч ким ишонмаган. Дарҳақиқат, баъзи кишилар, жумладан менинг синглим Маргот ҳам эгизак қассоблар унга қасд қилганини эшитмаган. У терговчига шундай изоҳ берган: «Агар номига сезиб қолганимдаям, уни бўйнига арқон солиб бўлса-да уйимизга судраб олиб кирадим». Бўлажак хунрезона жиноятдан синглимнинг бехабарлиги менга жуда ғалати туюлди; бир печа йилдан бери ҳатто черковга қатнамай қўйган, хамиша уйда ўтирадиган ва миш-мишу дув-дув гапларни элдан бурун эшитадиган онамнинг кулоғига бутун ҳалойикқа маълум шумхабарнинг етиб келмагани эса мени баттар ҳайратга солди. Чунки онамнинг қуввайи ҳофизаси ва қўнгил қўзи жудаям тиниқлигини, кўп ҳодисаларни олдиндан сеза олишини болалигимдан яхши билардим. Ўша пайтларда мактабга вактида етиб бориш учун тонг қоронғисида ўйғонибоқ онамнинг рангпар, сирли-сукутли юзига кўзим тушарди; у сахарги гира-ширалиқда уйни супуриб-сидириб, кейин қаҳва қайнатаркан, ёргу дунёда нималар рўй берётганидан гапирав, биз унинг пурмаъно ва турли-туман маълумотга бой сўзларини иссиққина кўрпада эши-

тиб ётардик. Назаримда, онам билан шаҳримиз кишиларини, айниқса, унинг қуролдошларини кўринмас, сирли, даракчи ришталар боғлаб турарди; гоҳида у худди фолбин хотинлардай юз беражак ҳодисани олдиндан айтардик, воеа рўй бергач, оғзимиз очилиб қоларди. Аммо онам ўша куни соат учда пайдо бўлиб, кўчама-кўча кезиб юрган фалокат шарпасининг тобора яқинлашаётганини сезмаган. Епископни кутишга чиқиб кетаётган синглим Маргот — унинг ҳовли сахници супуриб-сидириб, сомсага қийма чопаётганини кўрган. Онам ўша кунни эслаб: «Ҳўрзлар роса томоқ йиришиб қичкиришганди», деди. Онам бандаргоҳдан эшитилаётган овозлар епископнинг ташрифи билан боғлиқлигини тушуммаган, балки тўйдагиларнинг охирги бақириқ-чакириклари, деб ўйланган.

Уйимиз катта майдондан анча нарида, дарё кирғоғида, хушбўй анбаҳзорлар орасида жойлашган эди. Синглим Маргот бандаргоҳгача соҳил бўйлаб пиёда борган, айтишича, фикри-зикри ҳазратнинг ташрифи ила банд бўлган ҳалойик майда-чўйда миш-мишларга эътибор бермаган. Қайсики хонадонда касаллар бўлса, ҳаммаси эшиклиар олдига олиб чиқилганди, улар, ҳазратнинг пойқадами билан зора-мора фалак дардимизга дармон юборар, деган умидда остоналари ёнида чўзилиб ётишар, чўчка етаклаган, курка қўлтиқлаган ёки алламбало егуликларни, назру ниёзларни бўхчаларга тутиб олган хотинлар ховлиларидан ҳовликиб чиқиб, бандаргоҳга ошиқар, дарёнинг у ёғида эса, гулчамбарлар билан безатилган эшқакли қайқлар — каноэлар охиста сузуб борар эди. Кирғоққа оёғининг гарди ҳам тегмаган епископнинг қораси ўчгач, яна бир янги хабар тарқалдики, оломон орасида тағин шовқин-сурон, шов-шув гаплар авжига минди. Синглим ана шунда бор гапни бирданига эшиитган ва жанжалнинг тагига етган: кечаги шоҳона тўйдан сўнг келин-пошиша Анхела Викариони онасининг уйига қайтариб келтириб қўйишибди, инчунун, куёвнинг шаҳодатича, у жувон чиқиби. «Худди жоним ҳалқумимга келиб қолгандай беҳол бўлдим, — деди синглим Маргот. — Одамлар қанчалик оғиз тўлдириб гийбат килишмасин, хеч бир кимса бечора Сантьяго Насарнинг бу ишларга қандай аралашиб қолганини изоҳлаб беролмасди». Бинобарин,

Анхела Викарионинг акалари уни ўлдирмокка қасдлангани ҳаммага маълум эди.

Синглим йиғлаб юбормаслик учун лабларини тишлиганича уйга дилтанг кириб келди. Онам ошхонада кўймаланар, мабодо епископ сиймосини кўриш насиб этса, доғда қолмай дея бозор куни киядиган кўк гулли қўйлагини устига илиб олган эди; у ўзича ишку жазманлик хусусидаги португал ҳалқ қўшиғини хиргойи қиласди. Синглим дастурхонга бир кишилик ортиқча насиба қўйилганини айтганди, онам:

— Бу Сантьяго Насарники, — дедим. — Қизим, ахир уни ўзинг ионуштага таклиф этгансан-ку.

— Олиб қўйинг, — деди Маргот қатъий.

У онамга кўчада эшиитганларини бир-бир айтиб берди. «Онам ҳамма гапни билади, деб ўйлагандим, — деди синглим менга. — Чунки унга бир нарсани айта бошласанг, ярмига бормай туриб, охири нима билан тугашини фаҳмлаб оларди». Аммо бу машъум хабар онамга ҳам бирмунча чигал туюлиб, ҳаттоқи у ҳам ночор ахволда қолди. Насарнинг авлодига туғилганида онамнинг исми билан Сантьяго деб атасиганди, чунки онам уни чўқинтирган волида эди. Шармандаи шармисор келиннинг онаси Пура Викариога ҳам онамнинг қариндошчилиги бор эди. Онам синглимнинг бидирлашини охиригача эшитмай, азаларга киядиган қора ридосини, пошнадор пойабзалини кийди. Отам ҳали ўрнидан турмаганди, орадаги гап-сўзни эшитиб, кутилмаганди, тунги ҳалатида у ҳам ошхонага кириб келди ва ҳавотирланиб, онамдан қаёққа отланганини сўради.

— Бояқиши жигарим Пласидадан хабар олай, — деди у. — Барча ҳалойикқа эгизак қассоблар унинг ўғлини ўлдирмоқчи экани аёну у бечорапинг уйи куйиб, хеч нарсадан бехабар ўтирибдимиш. Хе, дунёнинг ташвишиям қуриб кетсин-а!

— Нарсалар ҳам, Викариолар ҳам биз учун кора кўздан яқин ва азиз, ўйлаб иш тутгин, онаси, — деди отам.

— Ҳар доим бошига фалокат тушганларга қайишган яхшидир, — деди онам.

Нариги хонадан укаларим чиқиб келишди. Кичкинлари ёмон бир иш бўлганини сезиб, йиғлаб юборишиди.

Онам, умрида биринчи марта бўлса керак, на хиқиллаётган дилбандларига, на отамга эътибор қилди. Отам унинг нихоятда қайфураётганини англаб:

— Тўхтаб тур, менам кийиниб олай, — деди.

Онам бу пайтда кўчага чикиб ултурганди. Укам Хайме ҳам кийиниб, мактабга жўнашга тараффудланарди. Отам унга:

— Онанг билан бирга бор, — деб буюрди.

Нима гаплигидан, қаёкка борищаётганидан бехабар, Хайме онамнинг изидан чопа кетди ва унга етиб, қўлидан маҳкам ушлаб олди. «У ўз-ўзи билан сўзлашиб борарди, — деди менга Хайме. — Онам, бу саллоҳ ўлтурлар хайвонданам баттар, турган-битгани фалокат, — деди паст овозда». У укамни етаклаб бораётганини ҳам сезмаган. «Одамлар ахволимни кўриб, бу хотин ақлидан озибди, дейишгандир, — деда зорланди онам менга кейин. — Олисдаги шовқин-суронни эшитганим эсимда, назаримда тўй қайтадан бошлангану оломон яна майдон тарафга чопиб бораётгандай туюлди». У ўзида йўқ шошиб бораркан, бутун олағовурнинг боиси кил устида турган инсон хаёти эканлигини фахмлаб, жон-жаҳди билан майдонга талпинган, бироқ йўлда ўтиб кетаётган аллаким унга, азбаройи раҳми келганидан:

— Луиса Сантьяго, шошмай кўя қолинг! — деда кичкирган. — Уни ўлдириб бўлишиди.

Байядро Сан Роман, киз чикмаган хотинини онаси-никига элтиб ташлаган күёв, бу маконда ўтган йилнинг августида, тўйидан роса олти ой олдин пайдо бўлган эди. У шаҳарчамиздаги бандаргоҳда хафтасига бир марта тўхтаб ўтадиган кемада келганди: ўшанда унинг ошланган теридан тикилган иккита кумушбандли тўрвасию кумуш тўқали тасмаси, этиги ва куп-куруқ бўйи бор эди, холос. Афтидан ёши ўттизларда эди, аммо тореродай алп қоматлиги уни навқирон қилиб кўрсатарди, кўзлари тилладай тиник, чақнок, ранг-рўйи ҳам оловда тоблангандай тоза, ёқимли эди. Эгнидаги ихчам костюми, торгина шими асл новвос терисидан, эчки терисидан тикилган кўлқоплари эса костюмига ҳамранг эди. Кемада бирга келган Магдалена Оливер бутун йўл давомида ундан кўз узолмаган. «Киз боладай йигит экан, — деди у менга. — Эсиз-эсиз! Шунақаям ёқим-

лики, бир пиёла сувга қўшиб ютиб юборсан, дейсан одам!» Аввалига шўрлик Магдалена ҳам, қўпчилик калтабин кимсалар ҳам Байядро Сан Романинг унча-мунча хотин зотининг тиши ўтмайдиган тошёнғоқ эканини фахмлашмаган.

Онам менга, мактабимга августнинг охирларида юборган хатида: «Бу ерга ажойиб бир йигит келди», деда шунчаки эслаб ўтганди. Кейинги мактубида эса: «Унинг исми Байядро Сан Роман экан, айтишларича, кўп жозибали йигит эмиш, бироқ мен ҳали ўзини кўрмадим», деб ёзди. Унинг нима сабабдан бизнинг жойларга қадам ранжида қилганини хеч ким билмаган. Тўй арафасида кимдир, уни синаш учунми, шу хусусда сўраганида, у: «Мен кимга уйланай экан, деб шаҳарма-шаҳар кезиб юргандим, чамамда, тақдир насибамни шу ерга қўшган экан», деда кўя қолган. Бу гап рост бўлишиям мумкин, аммо у ичидагини сиртига чиқармаслик учун ҳар қанақа ёлонниям ямламай ютиб, мардумни ишонтириб, лақиллатиб кетаверадиган йигитлар хилидан эди.

У бирингч куниёқ, кечаси кино кўриб ўтиришганда, одамларга бу ерда тезда темир йўл куриш кераклигини, ана ўшанда бутун шаҳар аҳли дарёнинг кош-қовоғига қараб ўтирмасдан, истаган пайтда хоҳлаган томонига кетавериши мумкинлигини айтиб, ўзининг темир йўл курилиши бўйича муҳаандис эканлигини писанда килган. Эртасига телеграмма юбормок ниятида телеграфхонага кирган, ускунани ўз кўли билан ишлатиб, керакли гапларни ўзи хабар қилган, кейин телеграфчи кизга кучсизланган батареяларни қандай кувватлантириш лозимлигини тушунтирган. Кўшинга аскар тўплаш мақсадида бизнинг шаҳарчага келган ҳарбий врач билан эса, чегара депарасида учраб турадиган турли хасталикларни қандай даволаш ҳақида дадил сухбатлашган. Унга тонготаргача чўзиладиган шавқли-шовқинли базмлар ёқаркан, ўзи ҳам майхўрликни қийиб қўяркан, жанжаллашиб колгандарни устамонларча яратширав, қиморда фирромлик қилгувчилар билан чиқишолмас экан. Бир куни, якшанбалик ибодатдан сўнг, сузонгич йигитлардан иккитасини чақиртирган-да, сузонгичлар бизнинг жойларда кўп бўлади, дарёнинг у ёғидан-бу ёғига ким ўзарга сузишган ва ҳарифларидан зўрини йигирма саржин орқада қолдириб, голиб

чиққан. Онам менга бир номасида шу хусусда ёзаркан, ўз одатича ҳовлиқиб: «У олтину тиллалар ичиде ҳам шундай сұзың керак», дега маҳобат қилғанды. Инчунун, у одамлар орасидаги шов-шувуга — Байярдо Сан Роман беҳад молиявий имкониятларга ега, бели бақувват, қўли узун, истаган ишини қила олади, деган гапларга ҳам ишонган.

Онам менга октябрда ёзган хатида уни роса мақтаган ва: «Одамлар уни жудаям яхши қўришади, чунки ҳалол, кўнгли тоза йигит; ўтган якшанбадаги ибодатда у чўк тушиб олиб муножот қилди, лотинча ҳамд ўқищдаям ўзини кўрсатди, барака топгур», деган эди. Ўша пайтлари черков ишлари лотин тилида юритиларди, обидаларнинг тик туриб ибодат қилиши таъқиқлангани ҳаммага беш кўлдай аён эди, бироқ агар бир нарсанинг тагига етмоқни истаса ё бирор нарса ёқиб қолса, онамнинг ана шундай кераксиз тафсилотларга ургу берадиган одати бор эди. Бу йигит беҳад улуғланган ана шу хатдан кейин онам менга яна иккита мактуб ўйллади, бироқ уларда, гарчанд бу даврга келиб Байярдо Сан Романнинг Ахела Викариога уйланётганини бутун элу юрт эшигтан бўлса-да, бу ҳақда бирор оғиз сўз демаган эди. Машъум тўйдан кейин, анча вакт ўтгач, ўша кунлари Байярдо билан яқиндан танишганини, таассуфки, у аксинча таассурот қолдирганини ва ўша — октябрда ёзган хатида хато қилганига, мулоқот асносида йигитнинг олтинга ўхшаш сарик, йилтироқ кўзларини кўриб, кўркувдан титраб кетганига иқрор бўлди.

— Кўзимга ажинага ўхшаб кўринди, ўлсин, — деди онам менга. — Ахир ўзинг айтгандинг-ку, бундай нарсаларни оқ қофозга ёзиб ўтираманг, деб, шунинг учун индамай қўя қолгандим.

Мен Байярдо Сан Роман билан онамдан сал кейинроқ, рождество хайти муносабати билан таътилга келган кунларимда танишгандим, у менга ваҳима қилғанларидай фалати, фавқулодда инсон каби туюлмаганди. Чинданам ёқимтой, хушрафтор эди, аммо Магдалена Оливер оғиз ажинага ўхшаб кўринди, валию валломат эмасди. Фикри ожизимча, майда-чуйда килиқларидан катъи назар, жиддий шахс эди, хушу хандон пайтларида ҳам ичидаги бир дард зарби чехрасида акс этиб турарди. Менинг

назаримда, маҳзуну дардкаш бир инсон эди. Ўшанда у Ахела Викарио билан унаширилганди.

Уларнинг қандай, қаҷон танишиб-топишганлари хусусида ҳеч ким менга бирор аниқ маълумот беролмади. Байярдо Сан Роман яшаган бўйдоқлар истиқоматгоҳи соҳибасининг айтишича, у айни қиём пайтида, оромхонадаги ҳалинчакда тебраниб, мудраб ўтирганида, сентябрь ойининг охирлари экан, қоғоз гуллар солинган саватни кўтариб Ахела Викарио ва унинг онаси майдонни кесиб ўтишган. Байярдо Сан Роман кўзларини ярим очиб, бошдан-оёқ қора кийинган икки мотамзадани кўрган, кўёш нурлари живирлаб, саробий тўлқинлар жилваланаётган майдондан ўтаётган ана шу икки қора шарпа йигитнинг назарида мухитдаги бирдан-бир тирик жонзотдай туюлган. У мусоғирхона соҳибасидан қизнинг кимлигини сўраганида, хотин унинг Ахела Викариолиги, ёнидаги онаси, у кенжак қиз эканини айтган. Байярдо Сан Роман иккала ўткинчини майдон ҳадига етгунича кузатиб турган. Сўнгра:

— Ислим жисмига монанд экан¹, — деган у.

Кейин, бошини ҳалинчак суюнчиғига тираб, яна кўзларини юмганди:

— Уйғонганимда, — деган у, — эсимга соласиз: мен унга уйланишим керак.

Ахела Викарионинг менга айтишича, бўйдоқлар истироҳат уйи соҳибаси бу гап хусусида кейинроқ, Байярдо Сан Роман қизга чинданам ошиғу шайдо бўлиб юрган кезларида оғиз очган. «Бу гапни эшитиб, юрагим ёрилаётди», деди менга Ахела Викарио. Ўша гапнинг устида бўлғанларнинг учтаси йигитнинг сўзларини рост, дега тасдиқлашди, аммо шоҳидларнинг тўрттаси шубҳа билдиришиб, инкор этишди. Шунга қарамасдан, барча тахминларга кўра, Ахела Викарио билан Байярдо Сан Роман илк бора октябрда, миллат байрами кунида, хайрия бозоридаги лоторея ўйналаётган жойда танишишган. Қизга лоторея тарқатиш топширилган экан. Байрамга чиккан Байярдо Сан Роман лоторея қутиси олдида турган рангпар, қоп-кора кийинган

¹ Сўз ўйини: испанча, англ — фаришта, лотинчада, викариус — ёрдамчи, ўринбосар дегани (тарж.).

қизни кўргану тўппа-тўғри ёнига келган ва бутун бозор ахлини ўзига қаратган садафланган граммофоннинг қанча туришини сўраган. Қиз унга бу буюм сотилмаслигини, балки лотореяга ўйналишини айтган.

— Қайтага яхши, — деган йигит, — арzonгина ва осонгина қўлга киаркан.

Анхела Викарионинг иқрор бўлишича, у айтганига эришган, аммо қизнинг кўнглида меҳру мухаббатдан йирок, совуқ бир таассурот қолдирган. «Такаббур эркакларни жиним сўймайди ўзи, — деди у менга ўша кунни эсларкан, — бундай мактандошни-ку, умримда кўрмагандим, хуллас, мен уни қип-қизил лах бўлса керак деб ўйладим». Граммофон ютуғи бор лотореяниң рақамини бақириб эълон қилишганда ва ютуқ чиндан ҳам Байярдо Сан Романга чиққанини билгач эса, қизнинг у мутакаб-берга фарази янада ортган. Қиз бояқишини лол қолдириш ниятида унинг ҳамма лотореяни сотиб олганини ким ҳам хаёлига келтирибди дейсиз.

Анхела Викарио ўша кечаси уйига қайтгач, хонасида турган совғалар ўраладиган нафис қофоз ва гулқоғозли боғлогич билан бежаб чирмалган граммофонга кўзи тушган. Ўша айём туғилган куним эканини қаёқданам била қолдийкин, ҳамон ақлим етмайди, деди менга Анхела Викарио. Байярдо Сан Романинг унга бундай дабдабали тухфа юборишига арзигулик орада ҳеч гап-сўз бўлмаганига ота-онасини ишонтираман дея қизнинг эси кетди. Унинг акалари — Пабло билан Педро оҳанжамали совғани эгасига қайтариб бериш учун дарҳол бўйдокларнинг истироҳат уйига етиб боришида ва у ерда шундай шовқин-сурон кўтарищдикি, оқибатда бу ўйинчоқни Анхела Викариога жўнатилаётганида кўрмаганлар ҳам унинг қай тарзда эгасига қайталаётганидан воқиф бўлишди. Бироқ далли-гулли биродарлар Байярдо Сан Романинг елимлиги ва тап тортмаслигидан бехабар эди. Эгизаклар эртасига тонг отганида, ичкиликбозлиқдан эс-хўшларини ўйқотиб, гандираклаб, ўша граммофонни кўлтиқлаганча довдирапиб, уйларига кириб келишди, бу ҳам етмагандай, икковининг ёнида улфатчиликни шу ховлида давом эттиришни кўзлаган Байярдо Сан Роман ҳам бор эди.

Анхела Викарио қўл учida кун кўрадиган оиласдаги кенжা қиз эди. Отаси, Понсио Викарио, қашшоқ заргар-

лардан бири, рўзгорни тебратиш илинжида тинимсиз ишлай-ишлай, ажабтовур тақинчоқлар ясай-ясай пировардида кўзи хира тортган бир фариб эди. Онаси, Пурисима дель Кармен эса, қизлигига мактабда мураббиялик қилган, турмуш қургандан кейин бекачликдан ўзга касбкор орттирган эди. У мулойим, касалвандроқ кўринисада, пишик-пухта аёллиги шундоғам сезилиб турарди. Мерседес уни эслаб: «Роҳибалардан бир тукиям кам эмасди», деди менга. Пурисима дель Кармен эри ва болаларининг парваришу тарбияси деб ўзини ўтдан-чўқка урар, атрофидагилар эса унинг ҳам бир тирик жон эканини унугиб қўйишарди. Унинг иккита катта қизи жуда кеч турмуш қурганди. Эгизаклар ва Анхеладан ташқари яна бир ўртганча қизи ҳам бор эди, афсуски, уни безгак қиёфасида келган ажал олиб кетди, мана, икки йилдирки, оиласдагилар мотам тутишарди, уйда сал мундоқроқ юришса ҳам, кўчага чиқишганда мотамзадалик русумини жуда жойига қўйишарди. Эр-хотин ака-укаларни мард, меҳнаткаш қилиб тарбиялашди. Кизларни эса, турмушга бериш ниятида қоғозга ўралган қанддай авайлаб, парвариши этишди. Заифалар кераги билан кашта тикиб, гул солишини, чок машинада ажойиб кийимлар тикишу тўр тўқишини, кир ювишу дазмол босишини, қоғозгуллар ясанини, шиннию мурабболар тайёрлашни, ҳаттохи никоҳ тўйига таклифнома ёзишни ҳам билишарди. Эски урф-одатларга, айниқса, ўлиму дағнига боғлиқ расм-руsumга сингилтакларча қарайдиган баъзи дугоналаридан фарқли ўлароқ, Викарионинг қизлари ўсалларга қарашиб, жаноза ўқини, азадорларга таъзия билдириш каби азалий удумларга қаттиқ риоя қилишар эди. Менинг онамга уларнинг ўринга ётишдан олдин соч тарашиб одатларигина маъқул эмасди. Онам уларни: «Кечаси соч тараманглар, жон қизларим, денгизчи йигитлар қарамай кетиб қолишади», деб койир эди. Шунга қарамай, онам уларга қаттиқ меҳр кўйгац, дунёда буларданам яхшироқ қиз ўйқ, дер эди. «Бирам эсли, мўмин-қобилки бу курмагурлар, — дерди онам, — қайси эркакнинг кўлига тушмасин, уни баҳтга ботириб юборади: ахир булар жаҳонда хотинлик дардини тортишга, меҳнатга яратилган-да». Бироқ ўша тўрт қиздан иккитаси тушган эркаклардан бирортасиям, онам айтгандай, иқболга оёғидан ботиб қолмади, балки уларнинг

бошига бандаликнинг балолари ёғилди: хотинчалари уларнинг этагидан маҳкам тутиб, қаерга бўлмасин эргашиб боришар, ўзларича аёллар базми уюштиришар, унда дугоналари рақс тушишар, ўзлари эса, эрларининг кўнглидан кечгувчи зинога оид ҳар қанақа пинҳоний фикрни англаб олиш мақсадида хушёр кузатиб ўтиришар эди.

Анхела Викарио тўрт опа-сингил ичида энг гўзали эди. Онамнинг айтишича, у ҳам, номи барча тарихларда достон этилган маликалар мисол онасининг қорнидан баҳти бўлиб туғилган эмиш. Аммо у зоҳиран беорому бесаранжом, ботинан ғарифаю ҳақиридай кўринар, зотан, келажакда ҳаётининг ўзгариб, яхшиланиб кетишига асосли бир умид ҳам йўқ эди. Мен ҳар йили рождество ҳайтига уйга келганимда уни бир хил ҳолатда учратардим: ҳар гал дарича ёнида турли куроқ қофозлардан гул ясаётган ёки кўшнилари билан қариқизлар айтадиган қадими кўшиқларни хиргойи қилаётган бўларди ва бу ҳол уни кўзимга янада қоқсуяқ, нотавон қилиб кўрсатарди. «Анави суюклари шакиллаб, қўриқчига айланиб қолган нозанин уруғинг бир тирговичта жудаям зор-да», деган эди бир куни менга Сантьяго Насар. Бир сафар, опасининг қазосидан сал аввалроқ, мен уни кўчада илк бор одмигина кўйлак кийган, соchlари ўрилган ахволда учратгандим ва бу ўша нотавонми, дея кўзларимга инонмаган эдим. Дарҳақиқат, бу киз фавқулодда бир очилиб кўчага чиққанди, чунончи, ёши улғайган сайин унинг одамовилиги ва тортинчоқлиги ортган эди. Шунинг учунми, Байярдо Сан Романнинг унга уйланмоқчилигини эшишиб, кўплар ажабланди, бу ёт одам бир балони бошламоқчи-ёв, деган ғаразли фикрни билдиришди.

Анхеланинг ўйидагилар уни Байярдо Сан Романга беришга жон-жон деб рози бўлишиди, фақат Пура Викарио ишни бузиб, йигит аввал ўзининг кимлигини, насласабини билдирисин, кейин унашамиз, дея иккала оёнини бир этикка тираб олди. Ҳақиқатан ҳам, шу маҳалгача унинг кимлигидан, шажарасидан ҳамма бехабар эди. Ялачидаи кийиниб кемадан тушган ўша оқшомдан кейинги туриш-турмуши ҳалойикқа маълум, лекин унгача қандай яшаган, ким бўлган — бу барчага қоронғи эди, ўзиям ўтмишини яширади, шу боисданми, бу хусусдаги ҳар қанақа узунқулоқ гап ҳақиқатга айланиб кетиши хеч гап

омасди. Эл ичида оғзи билан юрадиганларнинг айтишича, тўё у собиқ зобит эмиш, бутун-бутун қишлоқларни яксон этишда, Касанаредаги қирғинда қўли бор эмиш; яна у тўё Кайенадан, сургундан жуфтакни ростлаган қочқин эмиш; баъзилар эса унинг Пернамбукода бир жуфт айиқни ўйнатиб юрганини кўришган экан; кимларнингдир таъкидлашича, у — Шамоллар каналидан испанларнинг қачондир денгизга чўккан, олтинлар юкланган кемасини тортиб олган омадли қароқчилардан бири эмиш. Байярдо Сан Роман ёлғон-яшиқ гапларга бирваракайига барҳам берди: шаҳарчага оиласидагиларни бошлаб келди.

Улар тўрт киши: Байярдонинг отаси, онаси, иккита оғатижон синглиси «форд-Т» машинасида антиқа бибибловчи сигналини чалдириб, эрталаб соат 11 ларда шахарга кириб келишганида, кўчаларни қий-чув босиб кетди. Онаси — асли қурасаолик тўлагина мулат хотин, Альберта Симондс ёшлигига Антиль оролларидағи икки юз гўзалдан бири хисобланган, айни чоқда у испанчани «папиамъенто»¹ часига шева билан қалаштириб гапирав эди. Кизлар айни этилган ёшда, худди минилмаган биядай дилтортар ва ёқимли эди. Улар орасида энг шарафли зот Байярдонинг отаси — генерал Петронио Сан Роман эди. У ўтган асрдаги гражданлар урушининг қаҳрамони, консерваторлар ҳокимияти даврида донг таратган, мавқе қозонган ҳарбийлардан бўлиб, Тукуринко ёнидаги жангда полковник Аурелиано Буэндиани ер билан яксон қилган ҳам худди мана шу одам эди. Эл уни фахрур фуур билин қаршилади, фақат менинг онамгина унинг кимлигини аниқ билгач, сўрашишга бормади. «Унашишгани яхши бўпти, — деди у менга совукқина қилиб. — Тўй ўз ўйлига. Аммо Херинельдо Маркесни отишга буйруқ берган зобитни кўргани кўзим йўқ». Чол автомобиль ойнасидан бошини чиқариб, шляпасини силкитаркан, неча йиллардан бери портретини кўравериб кўзи кўнинкан оломон дарҳол генерални таниб, гуриллаб олкишлади. Петронио эгнига буёдойранг сурп костюм, оёғига эчки терисидан тикилган, иплари чаппарастасига боғланган туфли кийган, қаншарига занжири камзулига қадалган

¹ Курасао оролида яшовчи ахоли сўзлашадиган, португал, испан, голланд тилларининг коришмасидан иборат шева.

олтин пенсне қўндириб олган эди. Костюми ёқасида жа-сурлиги учун берилган нишон ярақлар, олма шохидан ясалган, тутқичига миллий туғро нақшланган ҳассани қўлида тутган эди. У машинадан биринчи бўлиб тушди: у бошдан-оёқ шахримиздаги расвойи жаҳон йўлларнинг чангу фуборига қопланган эди. Халойиқ генералнинг савлатини кўрган заҳоти Байярдо Сан Роман кимни хоҳла-са ўшанга уйлана олишига шубҳаланмай қўйди.

Бироқ Анхела Викарио унга турмушга чиққани уна-мади. «Мен чумолидай нозик, у эса ҳирсдай бир йигит эди, канасига рози бўлай», деди менга Анхела. Бундан ташқари, Байярдо Сан Роман кейинчалик қизнинг қўнглини овлашга заррачаям уринмади, бу унинг нафсониятига тегди, албатта: бинобарин, йигит Викариоларнинг барини ўзига оғдириб, қўйнига кириб олганига ишонган бўлса, ажабмас. Анхела Викарио ота-онаси, опалари ва поччалари меҳмонхонага йиғилишиб, ҳали тузукроқ кўриб-билишга улгурмагани бир эркакка тегасан, дея зўрлашган ўша изтиробли оқшомни ҳеч унутолмасди. Эгизак акалари бу даврада йўқ эди. «Бу хотинларинг иши, биз бунақа ишларга аралашмаймиз», деди менга Пабло Викарио. Қизнинг ота-онаси ўзларининг камбағаллигию қуда бўлгувчиларнинг бадавлатликларини рўйач қилиб, тақдирнинг бундай эхсонидан юз буриш ярашмайди, дея танбеҳ беришди. Анхела Викарио турмуш қуриши йўлида ўтиб бўлмас гов турганигини, яъни ўртада меҳр-муҳаббат йўқлигини айтиб, тисарилмоққа уринганида, онаси шартта сўзини бўлиб:

— Эринг бўлгач, севишниям ўргатиб қўяди-да! — деди.

Бу қуда-андачилик ўша пайтда бир мунча оғир кечадиган, бўлғувси келин-куёв ниҳоятда ғаразу сергаклик билан кузатиладиган унашувлардан фарқли ўлароқ, Байярдо Сан Романнинг қистову ҳаракати туфайлими, атиги тўрт ойга чўзилди. Пура Викарио, оиласизда мотамзадалик муддати тугамагунча тўй қилмаймиз, дегани билан фурсатни янада қисқартиришнинг чораси топилмади. Аммо вакт ҳаш-паш дегунча ўтиб кетди, ҳеч ким ортиқча азият ҳам чекмади — ҳамма ишларни Байярдо Сан Романнинг ўзи оппа-осонгина бажарди. «Бир оқшом у мендан шахримиздаги қайси уй менга қўпроқ ёқишини

сўради, — деди менга Анхела Викарио. — Гап нимада-лигини англамай, энг яхши уй — ҳеч кими йўқ. Ксиусники, деб жавоб бердим». Агар у мендан сўраганида, мен ҳам ҳудди шундай деган бўлардим. Ксиуснинг хона-дони тепаликнинг қир учиди, энг баҳаво жойда ўрнашган, пешайвони деразаларидан воҳадаги бинафшалар қийғос гуллаган ҳудудсиз ўтлоғу чаманзорлар кўзга яққол ташланиб турарди; ҳаво очиқ келган ёз кунларида эса, уфқقا туташ Кариб денгизи соҳилларини, сайдхларни ташийдиган, Картахен де лас Индиас¹дан йўлга чиққан баҳри муҳит кемаларини кўриш мумкин эди. Ўша оқшом Байярдо Сан Роман Киборлар клубига бориб, томдан тараша тушгандай, тўппа-тўғри бева Ксиуснинг рўпара-сига ўтириди-да, у билан домино ўйнай бошлади.

— Эшитишимча, ҳеч киминг йўқ экан, оқсоқол, — деди у. — Мен уйингни сотиб олмоқчиман.

— Уй сотилмайди, — жавоб берди Ксиус.

— Бор ашқол-дашқолларингниам қўшиб сотиб оламан, — деди йигит такаббуруна.

Бечора Ксиус дунё қўрган эскиларга хос назокату одоб билан уйидаги ҳамма нарсани раҳматли хотини иккови узоқ йиллар давомида яшаб-йиғиб юришганини, бу ашёлар ҳам, уй ҳам бир ёдгорликдай ўзига қадррон эканини тушунтириди. «У ҳудди дилини кафтига қўйган-дай ичидагини очиқ-ойдин айтди, — дея эслади ўша куни улар билан бирга домино ўйнаган доктор Дионисио Игуаран. — Менимча, уйни сотиб, ўттиз йиллик умрини роҳат-фароғатда кечирган азиз макондан айрилишдан кўра, Ксиус ўлимни авло биларди». Байярдо Сан Роман беванинг ахволини тушунди чоғи:

— Яхши, — деди. — У ҳолда қуруқ уйнинг ўзини сотасан!

Йигит Ксиусни ўйин тугагуича уйни сотишга қистади, бева кўнмади. Уч кундан сўнг кечқурун Байярдо Сан Роман унинг рўпарасида яна пайдо бўлди, бу сафар ўз ниятини амалга оширишга қатъий бел боғлагани шундок қиёфасидан сезилиб турарди. Улар домино ўйнай бошлапди.

¹ Колумбия шимолидаги улкан бандаргоҳ, Боливар департаментидаги шахар.

— Ксиус, ўзинг ёлғиз яшайсан ахир, — дея мақсадга кўчди у, — шундай хонадоннинг сенга нима кераги бор? Бас, нархини айт.

— Ўйнинг баҳоси йўқ.

— Оғзингга сиққанини сўра.

— Афсус, афсус, — деди Ксиус. — Байярдо, сиз ёшлиар кўнгил ишларини унчалик тушунавермайсизларда.

Байярдо чолнинг гапига эътибор бермади, ўйламайнетмай:

— Хўп, майли, беш минг песо бераман, етадими? — деди.

— Инсофингни ютма, йигит, — деди унинг исрофгарчилик қилаётганидан хафа бўлган Ксиус. — Уй бунча пулга арзимайди.

— Ўн минг берай, хўп де, — хитоб қилди Байярдо Сан Роман. — Хозирнинг ўзидаёқ қуртдай санаб оласан, мана, банкнотим ёнимда.

Бева унга кўзларидан ёш тошиб қаради. «У фазабдан, аламдан йиғларди, — деди менга доктор Дионисио Игуаран. У нафақат доктор, балки ёзувчи ҳам эди. — Ахир, ўзинг ўйлаб кўр, қаршиングда, қўлингни шундоқкина чўзсанг етадиган минг-минглаб пул ётсаю кўнгилнинг гапига кириб, керак эмас, дейиш ҳар кимнинг ҳам кўлидан келавермайди». Ксиуснинг дами ичига тушиб кетди, сўнг аламу изтироб ичра бошини сараклатиб, бўлмайди, деди.

— Шундайми? Ҳа, майли, — деди Байярдо Сан Роман. — Энди мендан охирги мурувватингни аямай, беш дақиқа шу ерда кутиб ўтири.

Чиндан ҳам беш дақиқа ўтар-ўтмас, у кумуш уқали чарм халтасини кўтариб, киборлар мажлисгоҳига қайтиб келди, халтадан ўн боғлам пул олди-да, столга қўйди: ҳар бир боғлами минг песодан бўлган пулларга Давлат банкининг мухри босилган, қофози шилдироқ белбоғчалар билан ўралган эди. Ана шу воқеадан сўнг икки ой ўтиб, бечора Ксиус қазо қилди. «Уйи унинг бошини еди, — деди менга доктор Дионисио Игуаран. — Ксиус орамиздаги энг соғлом одам эди, аммо мен унинг кўксига қулоқ тутиб, юрагида кўзёшлар қулқуллаётганини, пайманаси аламу изтироб йиғисига тўлганини сездим».

Ксиус ўтган-кетганни одамлар эста солмасин деб, уйини бор-буди билан сотди, пулларни асраш учун бирорта сандиқча ҳам олиб қолмади. Байярдо Сан Романдан пулларни аста-секин тўлаб боришини ўтинди, холос.

Анхела Викарионинг қиз эмаслигини бирорта инсон гапириш тугул ҳаёлигаям келтирмаганди. Унинг бирор йигитни сайлаб, пинҳони сўзлашиб юрганини ҳам хеч кимса кўрмаган, зотан, у онасининг чизган чизигидан чикмай ўсган — буни ҳамма биларди. Тўйдан икки ой олдин, келин-куёв бўлажак истиқоматгоҳларини кўришига кетаётгандарида, Пура Викарио қизини Байярдо Сан Романга қўшиб ёлғиз юборишдан кўркиб, тўғрироғи, Анхеланинг исматини сақлаш ниятида, кўр эри билан уларни кузатиб борган эди. «Мен тангрита ё жонимни ол, ё ўзимни ўлдирмоққа етадиган иродато эт, деб роса ёлвордим, — деди менга Анхела Викарио. — Аммо у сўзимга кулоқ солмади». Анхела ростданам роса қийналган, ичэтини еяётган дардни онасига очиб, нопоклик изтиробидан қутулмоқни истаган, бирок бу хусусда анави — дарича ёнида қоғозгул ясаб ўтирадиган сирдош дугоналарига айтганда, ўша шайтоннинг урточилари бечора ситамкашни тўғри йўлдан қайтаришган. «Мен уларнинг раъйига қарши боролмадим, — деди Анхела Викарио менга. — Икковиям билдирилаб-бидирилаб эс-ҳушимни олди, бундай ҳолда эркак зотини алдаб-ишонтириш усулларини ўз тажрибаларидан гапириб, ахири сўзларига кирилдилар. Улар Анхелани авраб, қизларнинг барчаси болалигига ёк, тасодифан, ўзиям сезмаган ҳолда исматидан айрилиб қолади, дея ишонтиришди. Яна: ҳар қанака ўжар эркак ҳам, агар келиннинг жувон чиққанини бошқа бирор кимса билмаса, ночорликдан муросага келади, ёпиғлиқ қозон ёпиғлигича қолаверади, дейишди. Нихоят, кўпчилик йигитлар биринчи кеча ҳаяжондан ўзини ўйқотиб қўяди ва келин билан қўшилгач, нима иш қилиб қўйганини билмайди, оқибатни идрок этадиган ахволда ҳам бўлмайди, деб содда Анхеланинг ақлини ўғирлашди. «Чойшабда доғ борми, бас, уларга шунинг ўзи кифоя», дея миясига қўйиши. Хуллас, икки иблишшева дугонаси дунёдаги маълум барча макруу фараздан Анхелани воказиф этишиди, охир-оқибат келин илк кечани рисоладагидай ўтказадиган, жимо фурсатида ўзини киздай тутадиган,

нахорда туриб, бокиравлик рамзи — доғли чойшабни офтобга ёдидиган бўлди.

Ана шундай умиду фаразли хаёл билан у турмушга чиқди. Байярдо Сан Роман эса, бахтимни тоғдим, мен уни ўз бойлигим ва мавқеим таъсирида қўлга киритдим; бир данғиллама тўй қиласки, бутун эл оғзини ланг очиб қолсин, дея ўйлар, миасида тўйни дабдабаю асьаса билан ўтказиш хусусидаги тентакона хаёллар еужон ўйнار эди. Епископ келадиган кунни эшитгач, тўйни ўша улуф айёмга қолдириб, ҳазратнинг ўзига никоҳ ўқиттиromoқчи бўлди, лекин Анхела Викарио бунга кўнмади. Анхела Викарио бунинг асл сабабини менга аён этиб: «Ростини айтганда, фақат хўроздинг тожидан шўрва қайнатиб ичадиган, сўнгра парранданинг қолган қисмини бутунича кирўрага ташлаб юборадиган кимсанинг фатвосини олишдан ирим қилдим», деди. Епископнинг оқ фотиҳасисиз ҳам тўй жўнашиб, бирам шоҳона тус олиб кетдики, охир-оқибат базму тантана тўс-тўполонга айланди, Байярдо Сан Роман ҳам бошучини ўқотиб қўйди, хуллас, бутун шахар ахли оёқка турган қиёмат бир айём бўлди.

Бу сафар генерал Петронио Сан Роман уй ичи билан бирга Миллий мажлис вакилларига қарашли байрам кемасида келди; тўй тугагунича кемани лангаргоҳга занжирлаб қўйишиди. Генерални кузатиб аллақанча маъмуру мансабдорлар ҳам ташриф буюришган эди, улар азбаройи кўплигидан, оломон орасига қўшилиб, билимай кетди. Тўёналар ҳам бехад-бехисоб эди, шаҳардаги ташландиқ электростанция биносини супуриб-сириб, совфа-саломларнинг энг кўриммиларини ўша жойга қўйишиди, қолганларини Ксиуснинг собиқ гўшасига жўнатишиди, у ерда келин-кўёвни кутиб олиш учун тараддуд авжида эди. Кўёвга тепаси очиладиган автомобиль тўёна қилишиди, машинанинг биқинига бўртма ҳарфлар билан Байярдо Сан Роман номи ёзилган эди. Келинга меҳмондорчиликда йигирма тўрт кишига етадиган олтин қошиғу санчқи совфа этилди. Базмга бир гуруҳ ракқослар ва икки гуруҳ машшоқлар чақирилганди, машшоқлар маҳаллий ҳаваскорлар билан соз ҷалиб, талашиб-тортишиб, рақс тушишиб роса базмни қиздиришиди, бу орада олийшон тўйнинг даранг-дурунгини олисдан эшитган дайди гармончию но-

горачилар ҳам етиб келишиб, шовқин-суронни яна бир парда кўтаришиди.

Викариолар уйи беҳашам, оддийгина эди: девори фиштдан урилган, томи хурмо шохлари билан ёпилган, томида иккита туйнук бўлиб, январда учиб келган қалдирғочлар ин соларди. Ойнаванд айвондаги гултувакларга қўйилган гуллар тўрт фасл мобайнида барқ уриб, яшиаб турап, нарироқда — чоққина ичкари ҳовлидаги мевали дараҳтлар тагида эса товуқлар қақақлаб, насибасини териб юрар эди. Ташқари ҳовлига ака-ука эгизаклар чўчқаҳона курган, унинг ёнида чўчқа бўғизланадиган «муқаддас тош», гўшт чопиладиган кундалар кўзга ташланади — Понсио Викарионинг кўзи ожизланиб, дунё меҳнатидан қутулгач, кора қозонни қайнатадиган, оила-га даромад берадиган асосий манба шу ер бўлиб қолган. Бутун ишни Педро Викарио ўз кўлига олганди, у харбий хизматга кетгач, саллоҳлих ва қассоблик анжомлари Паблога қолди.

Уйлар тангу тор, ётиб-туришгагина ярарди, келиннинг опалари тўйнинг бунчалик катталашиб кетганидан ўзларини йўқотиб, қўшиларнинг уйини сўрамоқчи ҳам бўлишиди. «Опаларимнинг фаросатсизлигини қарай-я, — деди менга Анхела Викарио уларни ёзғириб, — лаънати Пласидо Линеронинг уйини сўраймиз деб туришганди, отам бу гапдан хабар топиб, кизларимнинг тўйи мана шу каталақда ўтади, хоҳлашимаса, катта кўча, менга деса бир умр эрсиз ўтиришсин, деб сўкиб берибди». Уй эгаси бўёғи устидан яна сариқка бўялган, деворидаги ёриклар суваб-текисланган, хоналарнинг поли тузатилиб, янгитдан бўялган, хуллас, хонадон дабдабали тўй-томошага мос бир ҳолатга келтирилган эди. Эгизаклар ташқари ҳовлидан ҳайвонларни бошқа жойга кўчиришиди, чўчқаҳонани оҳаклаб, супуриб-сиришиди, шунда ҳам бари бир жой тор эди. Охири Байярдо Сан Романинг маслаҳатига амал қилишиб, атрофдаги тахта деворларни ўрнидан қўчириб, ҳовли саҳнини кенгайтиришиди; қўшилар билан ҳам келишилди: ўйин уларнинг ташқи ҳовлисида ўтадиган бўлди, доимо ям-яшил очилиб турадиган тамархиний дараҳтлари остига узун йиғма хонтахталар ва курсилар ўрнатилди.

Тўйдан олдин куёв кичкинагина бир томоша кўрсат-

ди — тўй куни эрталиб келишилган вақтдан роса икки соат кеч келди, шунча Анхела Викарио никоҳ либосларини киймайман, деб роса хархаша қилди. Кўнгилларни ҳаяжон ва ҳадик булути қоплади. «Келмаса келмай ўлсин, очиқ мозорга борсин эди! — деди менга Анхела Викарио ўша кунни эслаб. — Кўзимга мутлақо қўринмай, изи қирилиб кетсаем хурсанд бўлардим, аммо келинлик рўмомли бошимда, куёвсиз ёлғиз ўтиришга чидаёлмасдим, алам ўтганди». Унинг ранжу хавотири ўринли эди; ахир аёл зоти учун келинлик кийимига етишган куни куёви ташлаб кетиб, икки қўлини бурнига тиқиб, чапагини чалиб қолаверишдан бешбаттар шармандалик йўқ-да. Ўшанда Анхела Викарионинг иффатсизлиги, тақдир қаҳридан кўркмай бошига гулчамбар кийиб, оқ рўмол ўраганидан, одамлар фазабланишди, бу қизлик шаънини, покликни оёқсти қилишди, дейишди. Факат менинг онамгина Анхела Викарионинг ўз ниятини амалга оширишда қатъий, событ турганини тўғри изоҳлаб: «Ўша пайтда унинг шундай йўл тутиши худогаям хуш келган», деди. Бирок Байярдо Сан Романинг асл мақсади ҳам, қисмати ҳам хеч кимга маълум эмасди. У фрак ва цилиндр кийиб тўйда пайдо бўлган ондан бошлаб, базму ўйиннинг охиригача оммага саодатманд куёв қиёфасида кўриниб, ўйнабкулиб юрган.

Сантъяго Насарнинг хаётига буларнинг нечоғли алоқадорлиги унинг умр шоми бу машъум тўй оқшоми билан нақадар боғлиқлиги ҳам барчага қоронғи эди. Мен, Сантъяго Насар, Кристо Бедойя ва укам Луис Энрике тўртовлон черковда, тўю томошада бирга бўлардик, ўша куниям ажралмагандик, аммо, воажаб, Сантъяго Насарнинг юз-кўзида бирор ўзгариш ё ҳадик аломатини сезмадик. Болаликдан бирга ўсдик, мактабда ўқидик, таътиларни ҳам тўртовлон бирга ўтказганимиз туфайли орамиздан кил ўтмас эди, аммо йигитчиликда бўладиган ишлар: ким-ким билан қандай алоқа ўрнатганию ишрат килганини билганимиз ҳолда Сантъяго Насарнинг ана шу сиридан бехабарлигимиз барчани бирдай таажжууга соларди. Шу ҳақда, мендан сўраганларга ўзимча жавоб ҳам бердим.

Сантъяго Насар байрамни, тўй-томушани жонидан ортиқ кўрарди, ўша куниям тўйга кетган сарфу харажатни

хисобларкан, ўлими олдидан бемисл бир лаззатни туйгани эди. Унинг ҳисобига кўра, черковни безатиш учун сотиб олинган гулларнинг пулига ўн тўртта дағн маросимини олий даражада ўтказса бўларкан. Унинг бу гапини узоқ йиллар ёдимдан чиқармадим. Сантьяго Насар, хонадаги гул иси менга ўлимни эслатади, деб кўп марта таъкидлаганди, бу гал ҳам, черковга кираверишда, айни шу совуқ сўзни тилга олди. «Мен ўлсан, тобутимга гул қўйманглар», деганди сўнгра; албатта, ўшанда эртасига унинг бу васиятини бажариш учун нечоғли елиб-югуришм лозимлигини ўйлаб ҳам қўрмаган. Черковдан Викариолар уйига қайтишда у кўчаларни ясатишга кетган гулчамбару қофозгуллар нархини, машшоқлару ракқосларга, петарда-метардага ўҳаш портлагичу мушакларга, ҳаттоқи кўча-кўйда тўйга келганлар бошидан сиқимлаб сочилган гурурга сарф этилган пулни ҳам тийинматийин хисоблаб, жамлаб борди. Чошгоҳда, ҳаво айни дим бўлган бир паллада, русумга кўра, келин-куёв етаклашиб ҳовлини айланиб чиқишиди, у-будан тотинишиди. Байярдо Сан Роман аллақачон бизга әлакишиб кетган, курдошларим тили билан айтганда, ҳамшишамизга айланган, айни чоқда ёнимизга келиб ўтириб, ўзини жуда хушкайф, хушсухбат тутар эди. Анхела Викарио гулчамбари билан оқ рўмолини ечиб қўйган, терлаганидан атлас қўйлаги баданига ёпишиб турар, ўзи ҳам бирдан жувон қиёфасига кириб колгаңдай кўринарди. Сантьяго Насар ҳамон ҳисоб-китоб билан машбул бўлганидан Байярдо Сан Романга караб, ҳозиргача тўйга тўққиз минг песога яқин пул сарфланганини билдириди. Анхела Викариога бу бетамизлик бўлиб туюлди. «Онам менга, бегоналар олдида пул ва сарфу харажат хусусида гапириш айбdir, деб тарбия берган», деди у кейинчалик менга ўша холатни изоҳларкан. Алалҳол Байярдо Сан Роман Сантьяго Насарнинг бу гапини эшитиб, мъқуллади ва хатто бундан мағурурланди.

— Энди тўққиз минг кетибдими? — деди у парвосизгина. — Тўй энди бошланяпти. Базм ўтгач бу ҳисоб икки баравар ортади.

Шунда Сантьяго Насар, сарфни тўй охиригача, энг сўнгги сентавосигача хисоблайман, кейин текшириб кўринглар, деди ва бевафо умрининг сўнгти муддатидаги ва-

фоси боис бу ваъдасини бажарди. Эртасига, фалокатдан роса кирқ беш дақиқа аввал, биз яна бандаргоҳда учрашганимизда, Кристо Бедойя унга хисоб-китобда етмай турган сўнгги рақамларни айтганда, у Байярдо Сан Романинг тахмини тўғри эканига амин бўлди.

Бу тўй тўғрисида илгарилари элас-элас эслардим, кейинчалик, одамлар хотирасидаги шу тарихга оид асл тафсилотларни синган кўзгу парчалариdek бир-бир териб, йиғиб, тасаввуримда тиклагач, кўп нарсалар равшанлашди. Отамнинг ана шу тўйда ғижжак чалганини, роҳиба синглимнинг зоҳидалар кийимида меренге¹га ракс тушганини, онамнинг ўғай акаси, доктор Дионисио Игуараннинг епископни ёқтираслиги боис ўша куни пошшолик кемасида сафарга жўнаб кетганини — барчасини бизнинг уйдагилар узоқ йиллар мобайнинда хотирлаб-гапириб юришди. Мен бу асарни ёзишдан олдин ўша воқеанинг шоҳидларини топиб, сўраб-суриштириб, суиқасд ва қотилликка расман оиду ноид жуда кўп тафсилларни тўпладим; масалан, Байярдо Сан Романинг оғатижон сингиллари барчанинг ёдида қолган экан: ўшанда барқут кўйлакларининг ёқасига тилла капалак шаклидаги тўғночични канотидан қадаб олган икковини кўрган бани одам ақлидан айрилиб термиларди, бинобарин, генералнинг бошидаги кўш қарқараси ва кўксидаги ялтиллаган нишонларидан кўра ҳамма унинг малоҳатли қизларига кўпроқ қаарди. Тўй, ўйин-кулги роса авжига мингандা, ўйлаб-нетиб ўтирамай, эндигина бошланғич мактабни тутатган Мерседесга, менга теккин, дегандим — шуниям одамлар эсимга солишди; ўн тўрт йил ўтгач, унга уйланганимда, айни шу сўзларни Мерседеснинг ўзиям бир неча бор гапирган. Ўша машъуму балоқаш якшанба айёмида, ховлининг ўртасида, курсида ўтирган бечора чол Понсио Викарионинг қиёфаси бир умр ёдимдан чиқмас. Афтидан, шу ер энг обрўли жой, деб ўйлаб, яқинлари уни ховлининг ўртасига ўтиришиб кўйишганди, аммо ўтган-кетган меҳмонлар унга урилиб, қокилишар, танимаганлар қандайдир кимсасиз, бадбахт кўр, деб ўйлашар, қариндош-уруглари эса, чол одамларга халақит бермаянтификан, дея хавотирланишар эди. Мўйсафид оп-

поқ сочли бошини саломлашгандай сараклатиб қўяр, яқиндагина кўзи ожиз тортган бечора сўқир банданинг юзида бесаранжомлик, ҳаяжон қотиб қолган эди; у гоҳо саволларга жавоб қайтарса, гоҳо бирорларга берилган саломга алик олар, бундан ўзида йўқ хурсанд эди; унинг охорланган кўйлаги қалин қоғоздан тикилгандаи дўшпайиб турар, кўлида тўёна қилинган, гуайякан оғочидан ясалган ҳассани ўйнатиб турар эди.

Кечки соат олтида олийнасаб, фахрли меҳмонлар хайр-хўшлашиб жўнашди, тўйнинг тантанали қисми шу билан поёнига етди. Кема қўзғолиб, анвойи ранг шуълалар таратиб бандаргоҳдан узоқлашаркан, пианолада чалинган мусиқа садолари ҳам гўё унинг ортидан сузуб борди; биз худди жар ёқасида осилиб қолгандай хушимиздан айрилиб, бир фурсат қотиб қолдик-да, сўнг бир-биримизга қараб, ўзимизга келиб, яна ўйин-кулги, базму маишат гирдобига шўнгидик. Бир оз фурсатдан кейин оломон ўртасидан аранг йўл топиб, усти очиқ автомобилда келин-куёв кириб келишди. Байярдо Сан Роман портлагич мушикларни отди, кимлардир шакарқамиш майидан узатган эди, у майни шиша-пишаси билан кўтариб, оғзига куйиб, култиллатиб ичди-да, сўнг Анхела Викариони кўлтиқлаб машинадан тушди ва қумбия¹га ракс тушаётганлар даврасига кўшилиб, то ҳолдан тойгунча ўйнади. Охири у одамларга: пули тўланган, машшоқлар ҳеч ёққа жилмайди, йиқилиб қолгунча ўйнаб-кулинглар, деб буюрди-да, ўлардай кўркиб, жони халкумига келган хотинини етаклаб, қачонлардир бева Ксиус баҳту осудалик нашидасини сурган, кейинчалик маҳбубасига матлуб бўлган уйга кириб кетди.

Ярим кечада оломон тарқалди, майдонда яна Клотильде Арментанинг сут дўконигина сўпшайиб қолди. Сантьяго Насар, мен, укам Луис Энрике ва Кристо Бедойя биргалашиб Мария Александрина Сервантес хонимнинг лаззатижон уйига жўнадик. У ерда ўтирганлар ичида эгизак Викариолар ҳам бор эди, улар бизга кўшилишиб май ичишди, Сантьяго Насар билан — уни ўлдиришларидан беш соат аввал — роса кўшик айтишди. Тўйдан қайтаётган кишиларнинг маст-аластларча бақириқ-чақи-

¹ Мерепге — колумбияликларнинг ҳалқ ракси.

¹ Кумбия — колумбияликларнинг ҳалқ ўйини.

риклари, сўқинишлари қаёклардантир, ҳамон эшитилиб турарди, уларнинг товуши қандайдир махзун, аламли туюларди; ниҳоят, епископ тушган кема келмасидан сал бурун, бу овозлар тинди.

Пура Викарионинг онамга айтишича, у кечки соат ўн бирларда, тўйнинг тўс-тўполони тинчигач, қизлари билан уйни сал-пал тартибга келтириб, ухлагани ётган. Ундан олдинроқ, соат ўнларда, катта айвонда ҳамон бир гурух майпарастлар айш суриб ўтиришган, Анхела Викарио ётоғида турган, айрим нарсалари солинган саквояжига киши йўллаган: онаси унга баъзи кийимлари, чойшаблар тахланган жомадонни ҳам бериб юбормоқчи бўлгану, бироқ киши азбаройи ошиқаётганидан жомадонни олмаган.

Эшик тақиллаганда, Пура Викарио донг қотиб ухлаб ётганди. «Эшик секин-секин уч марта тақиллади, — деган у онамга. — Эшиитдиму кўнглим бир фалокат юз берганини сезди». У чирокни ёқмасдан ва хеч кимни уйғотмасдан, охииста эшикни очган, кўчадаги чироқ ёруғида Байярдо Сан Романин кўрган: унинг тутгмалари кадалмаган оқ кўйлаги устидан рангин шимига елкалари оша тақилган шим-тасмаси осилиб турарди. Пура Викарио онамга: «У бамисоли алақ-чалақ тушда кўринадиган ажинадай ям-яшил эди», деган. Анхела Викарио қоронгида беркиниб турган, сўнг Байярдо Сан Роман унинг кўлидан тутиб ёрукка судраб чиқкан. Баданининг у ербу еридан атлас кўйлагининг йиртиқ-сиртиқларигина осилиб қолган Анхела думбасига сочиқ ўраб олган эди. Пура Викарионинг кўзига улар, гўё жарга автомобилдан учиб тушиб ўлганлару айни аснода рухлари бу ерга келгандай туюлди.

— Воҳайрато, эй қодир эгам! — дея хитоб қилган у кўркувдан дар-дар титраб. — Агар тирик бўлсаларинг, жавоб беринглар: нима гап ўзи?

Байярдо Сан Роман оstonани хатламаган, бир сўзам демасдан бир кечалик хотинини охииста итариб эшиқдан ичкари киритган. Сўнгра Пура Викарионинг юзидан ўпид, чукур аlam ва киборларча назокат билан:

— Онажон, раҳмат сизга. Сиз жудаям олийжаноб аёлсиз, — деган.

Кейинги ўтган икки соат мобайнida неки рўй берган —

олри факат Пура Викариогагина аён эди, афсуски, у онгилларини ўзи билан бирга гўрига олиб кетди. «Биргина нарса эсимда қолган, — дея икрор бўлди менга Анхела Викарио, — онам бир қўли билан сочимдан ўраб-ушлаб олиб, бир қўли билан жазаваси тутганича шундай савалашники, бу уришида ўлдириб қўяди, деб роса қўрқдим». Аммо волидайи нотавон шарманда қизини шулчалар эхтиякорона калтаклаганки, нариги хонада ухлаётган эри ва катта қизлари бирор товушу шарпани сезишмаган, кон тўклиб, фалокат қўпгунича кўз очишмаган.

Ака-ука қассоблар тунги учларда уйга қайтишган — шу заҳоти икковини онаси чақирган. Улар Анхела Викариони опиҳонадаги диванда юзтубан ётган, бети қўкариб, конталашган, йигидан тийилган бир аҳволда кўришган. «Харқалай ўшанда кўркувни унугтиб, ўзимни тутиб олгандим, — деди менга Анхела Викарио. — Аллапайтлардан бери юрагимни туздай ачиштираётган васвасадан, талвасали тушдан фориқ бўлиб, дилим таскин топганди, энди факат бир нарсани — гап-сўз тугашини, тинчгина ўринга чўзилиб ухлапни истардим». Педро Викарио сал жангарироқ эди, у Анхеланинг белидан даст кўтариб, стол устига ўтказиб қўйди-да:

— Қани, ичингдагини яширмай айт, — деди ғазабдан титраб-қақшаб. — Ким бузган сени?

У бир исмни айтиш учун қанча фурсат зарур бўлса, шунчак вакт индамай, тили калимага келмай турди. У қоронгиликка тикилганича гўё ўша номни ахтарарди, ниҳоят ҳар икки дунёга мансуб инсонлар исми орасидан излаганини топди ва худди бегунох капалакни тутиб олиб, қанотидан деворга нечоғли ваҳшият-ла михлаб қўйилса, шундайин шафқатсизлик билан:

— Сантьяго Насар! — дедики, шу аснода азалдан маълум ҳукм ўқилди ва ажал элчилари йўлга тушди.

Оқловчи, қотиллик инсон шаънини химоя қилиш зарурияти туфайли рўй берган, буни суд хайъати инобатга олади, деди; жавобгар ака-укалар сўнгти сўзларида агарда номуслари топталиб, яна минг бор шундай вазият тутиласа, яна минг бор шу ишларини такрорляжакларини айтишиди. Улар жиноят қилиб қўйгач, бир неча муддат саросималаниб турипган-да, кейин черковга бориб, қўли-

мизни қонга ботирдик, деб тан олишган — худди ана шу пайтда, биз уни номусимизни булғагани учун ўлдирдик, деб ўзларини оқлашлари мумкинлигини ўйлашган ва шу баҳонага маҳкам ёпишиб олишган. Ўшанда Сантьяго Насарнинг сўйилганини эшигтан араблар ҳам қонсирашиб, дархол саллоҳлар изидан тушишган, ака-укалар таъкидан қочиб ҳаллослаганларича тўппа-тўғри дорилқавмга киришган ва падар Амадорнинг олдига қони артилган пичоқларини қўшишган. Энг оғир меҳнатлардан бири — ўлдириш меҳнатидан икковининг ҳам силласи қуриб, адойи тамом бўлган кийимлари, қўллари тер ҳамда ҳали қотиб ултурмаган инсон қони билан қопланган эди. Кашиш қотилларнинг ўз оёқлари билан дорилқавмга кириб келгандарини маъқуллаб, имонлари саломат эканидан миннатдорлигини билдири.

— Биз уни қасдан ўлдирдик, — деди Педро Викарио, — бироқ айбимиз йўқ.

— Валлоҳи аълам, балки тангри олдида бегуноҳдирсиз, бўталарим, — деди падар Амадор.

— Худониям, банданиям олдида бегуноҳмиз, — қатъий деди Пабло Викарио. — Номусимиз пок бўлсин деб шу ҳалол ишни қилдик.

Ака-укалар кейинроқ, жиноятни аниқлаш асносида бунданам беш-баттарроқ безбетлик қилишди, заррача айбимиз йўқ, оппоқмиз, деб туриб олишди, натижада Пласида Линеронинг кўча эшиги пошишлик хисобига тузатиб берилди — саллоҳлар Сантьягони ўлдиришдан сал аввал эшикка пичоқ ура-ура пайраҳасини чиқариб, бузиб ташлашган эди. Улар Риоачадаги турмада уч йиллик муваққат қамоқ муддатини ўташди, пуллари йўқлигидан озодликда юриш учун зарур тўловни тўлай олишмади; ҳибсдагилар ҳам иккала биродарни очиқлиги ва самимийлиги боис ёқтириб қолишли, бироқ ҳеч ким уларнинг пушаймон чеккани ё тавба қилганини сезмади. Дарҳакиқат, дастлаб уларнинг кўнглида Сантьяго Насарни дархол, исини чиқармай ўлдириш нияти бўлмаган, аксинча, кимнингдир ҳалақит беришини исташган, бунинг учун қўлларидан келган барча харакатни қилишган, аммо баҳтга қарши бирор кимса лом-мим демагач, ноилож, беихтиёр одамқушликка қўл уришган — бу фикри кўпчилик тўғри деб тасдиқлади.

Орадан йиллар ўтгандан кейин менга одамларнинг айтишича, ака-укалар уни излаб аввало Мария Александрина Сервантеснига боришган, чунки икки соат бурун шу ерда у билан бирга май ичишганди. Бу далил бошқа далолатлар каби суднинг сўроқ жавоб ҳужжатларига киритилмаган. Викариоларнинг таъкидлашича, улар Сантьяго Насарни майхонадан топишолмаган, ростдан ҳам биз у пайтда айшхонадан чиқиб, кўчада қўшик айтиб юргандик, лекин саллоҳларнинг чинданам уни қидириб майхонага боришгани даргумон. «Агар улар менга ўйлик-қанларидамиди, бу ердан чиқариб бўпман эди», деди менга Мария Александрина Сервантес. Хотин тўғри гапни айтди, зотан иккала йигит унинг лаззатхонасига қадам қўйгач, хирсларига қул бўлиб, у ердан оёқ узиб кетолмай қолишаарди. Ажабланарлиси шундаки, Викариолар Сантьяго Насарнинг ўлсаям у жойга келмаслигини била туриб Клотильде Арментанинг сут дўконига боришган. «Бирдан-бир очиқ дўкон шу эди-да», деган улар терговчига. Менга эса, турмадан чиқишгач: «Эртами-кечми бари бир шу ердан ўтарди», дейишиди. Пласида Линеронинг кўча эшиги доимо, ҳаттоқи қундузиям ичкаридан берк бўлишини, Сантьяго Насар чўнтағига орқа эшик калитини солиб юришини ҳамма биларди. Агарда у ўшанда уйига қайтганидаям, шубҳасиз, орқа эшиқдан киради — қосидлар уни бутунлай тескари томонда бир соатча кутишган, у епископга пешвоз чиқиш мақсадида майдон тарафга тўппа-тўғри кўча эшик орқали ўтган, нима учун бундай қилганига терговчининг ҳам ақли етмади.

Бутун ҳалойикка олдиндан маълум этилиб, сўнгра амалга оширилган бундай ин ошкора қотилликни кўз қўриб, қулоқ эшифтмаган. Сингиллари зинокорнинг отини айтгач, биродарлар чўчқа бўғизланадиган бостирма сари йўналишган, қассоблик асбоблари ичидан энг яхши иккита пичоқни танланшган. Бирининг узунлиги ўн, эни икки ярим пультада¹ бўлиб, унда, гўшт нимталашарди, иккинчисининг узунлиги етию эни бир ярим пультада эди — у билан ҳайвон териси шилинарди. Пичоқларни латтага ўраб, чархлаттани бозорга, қассоблар растасига етиб боришганда, дўкон-

¹ Пультада — қадимий испан ўлчов бирлиги, 23 мм. га тенг.

лар эндиғина очила бошланган экан. Тонг сахарлаб, ҳакканинг түмшүғи куруқлигига бозорга келгандар унчалик кўп эмасди, аммо йигирма икки киши Викариоларнинг нима дейишганини эшитган, йигирма иккита инсоннинг шаходат беришича, саллоҳлар ёвуз ниятларини атайлаб ошкора айтаверишган. Қассоб Фаустино Сантос, Викариоларнинг оғайниси, эндиғина ичак-чавақ солинган қутини дўконга қўйиб турганида улар кириб келишган, шундада соат учдан йигирма дакиқа ўтганди; қассоб иккала саллоҳнинг нега бунчалик бемаҳалда, яна душанбада, тўйда кийиб юрган қора мовут костюмларини хам ечмай йўқлаб келишганига ҳайрон бўлган. Фаустино оғайниларини одатда ҳар жумада, бу пайтдан сал кечроқ, чўчқа бўғизлаганда тутиладиган тери пешбанд таққан ҳолатда кўришга ўрганиб қолганди. «Роса ичишибди-да, деб ўйладим, — деди менга Фаустино Сантос, — шунинг учун хам соат тутул куннинг хисобиниям йўқотиб қўйишганда». Қассоб уларга бугун душанба эканлигини айтган.

— Оббо тентагей, ким сенга душанба эмас деяпти, — деган Пабло Викарио. — Биз пичоқни ўткирлатгани келдик.

Чархни айлантириб, пичоқларни ўткирлай бошлишган, одатдагидай Педро пичоқ тифини чархтошга галмагал тутиб турган, Пабло дастакни айлантирган. Иш давомида қассобларга тўйнинг нечоғли данғиллама бўлганини оғиз кўпиртириб мақташган, баъзи қассоблар эса, уларнинг хамкасби бўлатуриб, тўй тортидан ўзларига тегмаганини айтиб гина қилишган, биродарлар юпатишиб, сизларга аталгани ҳам бор, дейишган. Нихоят, чархлана-чархлана пичоқ сайдраб юборгач, Пабло тифи ялтилласин деб уни чироқка тутган. Сўнг:

— Хозир мана шу пичоқ билан Сантьяго Насарни сўйгани борамиз, — деган.

Одамлар икковиниям батартиб, мўмин-қобил йигитлар эканини яхши билишарди, шунинг учун бу гапга ҳеч ким эътибор бермаган. «Ҳамма уларнинг бу гапига маст одамнинг алжираши-да, деб қараганди», дейишди менга баъзи қассоблар; Виктория Гусман ҳам, ака-ука ларни кейинчалик кўрган кишилар ҳам асосан шундай фикрда эди. Бир сафар мен қассобларга, шу касб-кордаги одамлар қонида туғма қаттоллик майли бўлса ке-

рди, дегандим, бопим балога қолди. Улар бу мuloхамини рад этиб: «Ҳайвонни сўяётганда, қўзига қарай олмайсан киши», дейишди. Улардан бири эса, ўзим сўйган широрта жонлиқ гўштини ейолмайман, деди. Бошқа биттаси аввал бир бор кўрган ёки, айникса, сутини ичган сигирни сўёлмаслигини айтди. Шунда мен ака-ука Викариоларнинг ўзлари бокқан, ўрганиб қолган, хаттоки эркала б ном қўйиб юрганлари неча-неча чўчқани киприк коқмай бўғизлашларини қассобларга айтгандим: «Бу гашингиз тўри, — деди бири. — Аммо сиз улар чўчқаларига одамлар отини эмас, гулларнинг номини қўйишганини унутманг-да». Пабло Викарионинг дағдағаси ёлрондакам эмаслигини англаган ёлғиз одам Фаустино Сантос уига ҳазиллашиб: атрофда калласини шартта узиб ташлаш шарт бўлган канча бой-бадавлат кишилар юрибди-ю, сенлар нега эди айнан Сантьяго Насарни ўлдирмоқчисизлар, деб сўраган.

— Бунинг сабабини Сантьяго Насарнинг ўзи яхни билади, — деб жавоб қайтарган Педро Викарио.

Фаустино Сантос ўзини қўярга жой тополмай қолган, кейинчалик менга айтганидек, бир оз ўтгач, шахар ҳокимининг нонуштасига печенье олгани миршаб келган, унга бу гапни тушунтирган. Суд хужжатларида қайд этилишича, миршаб Леандро Порной отли кимса экан, у тўйдан бир йил кейин, салтанат байрами кунида, бука сузиб, бўйнидаги шоҳ томири ёрилиб ўлган. Шу боис у билан гаплашолмадим, инчунун, Клотильде Арментанинг тасдиқлашича, унинг сут дўкони ёнида Викариолар Сантьяго Насарни ўлдирдимиз деб ўтиришганида, икковини даставвал ана шу миршаб кўрган.

Клотильде Армента эндиғина эрини уйига жўнатиб, пепитахтани арта бошлиганди ўшандада: эр-хотин дўконни бирга очишар, эрталаб сут, кун бўйи турли озиқ-овқатлар сотилар, кечкурун соат олтидан кейин бу каталак майхонага айланарди. Хотин дўконни тонгти соат 3-у 30 да очган. Унинг эри, яхшиларнинг яхшиси дон Рохелио де ла Флор, майхонани ҳар галгидаи соат бирда ёпмокчи бўлган, тўйдан чиқиб, атрофда тентираబ юрган майпарастларнинг барчаси шу ердан кўним топиб, гап тарьсири қилмайдиган даражага етгач, у соат учдан кейин

дўйконни беркитмасдан уйига ухлагани жўнаворган, Клотильде Армента эса, епископ келгунича сутни сотиб ултурай, деб барвақт турган эди.

Викариолар дўйонга соат 4-у 10 да киришган. Одатда бу маҳалда фақат егуликлар сотиларди, аммо Клотильде Армента уларни бир шиша шакарқамиш майи билан сийлаган, бу унинг қассобларга эҳтиромидан эмасди, албатта. Ака-укалар унга тўй тортидан жуда катта бўлгини юбортиришган, аёл шундан хурсанд эди. Улар бир кўтаришда шишани бўшатишди-да, хеч нарса бўлмагандай ўтиравериши. «Икковиям музлаб-тўнғиб қолганга ўхшарди, — деди менга Клотильде Армента, — агарда ўша пайтда устларидан ермойи сепиб ёки юборилсам, билишмасди». Сўнгра улар мовут костюмларини очиб, айрича бир эҳтиёткорлик билан стул суюнчигига илишган-да, яна бир шиша май сўрашган. Кўп терлашганидан кўйлаклари анчагина кирланган, ўзлариям соқоллари олинмаганидан қандайдир вахшиёна тусга киришган эди. Биродарлар шишадаги майни энди бамайлихотир ўтириб, шошилмасдан Пласида Линеронинг рўпарадаги уйидан кўз узмай, майдалаб ичишган; уй деразалари қоронги, чирофи ўчиқ экан. Косидлар назарини тиккан пешайвон тарафдаги энг катта дераза Сантьяго Насар ётенини эди. Педро Викарио Клотильде Арментадан, анави деразанинг чирофи ёнмадими, деб сўраган, аёл йўқ деб жавоб берган, йигитнинг бу саволи унга фалати туюлган.

— Бирор нарса бўлдими унга? — қизиқиб сўраган аёл.

— Йўғ-э, тинчлик, — деган Педро Викарио. — Хозир у бизга жуда керак бўлиб колди, ўлдирмоқчимиз.

Аёл бу кутилмаган гапга аввалига ишонмаган, аммо саллоҳлар қўлидаги сочиққа ўралган пичноқларга кўзи тушгач, хайронлиги янада ортган.

— Нега ўлдирмоқчисизлар-а, тағин шунчалик тонгсаҳарлабда-я, сабабини билсак бўладими? — дея сўраган.

— Негалигини унинг ўзи билади, сенга қизиги йўқ, — деган Педро Викарио.

Клотильде Армента икковиниям синчиклаб кўздан кечирган. У ака-укаларни жуда яхши биларди, айникса,

Педро Викарио харбийдан қайтгач, ўзича эгизакларни оғир-биридан фарқлай бошлаган эди. «Икковиям фўр, кипчилиз бола эди-да, ахир», деди менга дўйончи хотин. Худди мана шу фикри кўркитиб юборган, зотан, фақат болаларгина ҳар ишга қодир, дея хисобларди. У сут шиншаларини ташиётган жойида ишини ташлаб, эрини ўқондаги аҳволидан хабардор қилгани уйига чопган. Ҳон Рохелио де ла Флор заифасининг сўзларини мудраб ётиб ёшитган.

— Кўпам жинни бўлаверма, — деган у хотинига. Икковиям одам ўлдирадиган, хусусан, бой одамга пичноқ кўтарадиган болалардан эмас.

Клотильде Армента орқасига қайтганида, саллоҳлар шаҳар ҳокимига сут олгани дўйонга кирган миршаб билан сухбатлашиб ўтиришганди. У эркакларнинг гапини уччалик англамаган, бироқ миршаб чиқиб кетаётib уларнинг пичноғига кўз ташлаганида, демак, биродарлар унгаям ўз аҳдларини очиқ бидиришибди-да, деб ўйлаган.

Тўртдан сал аввал уйгонган шаҳар ҳокими полковник Ласаро Апонте миршаб Леандро Порной Викариоларнинг ёвузона қарори хусусидаги хабарни айтгани киртанида соқолини олиб бўлганди. Ўтган кеча полковник жанжалчи улфатлар ўртасидаги бир неча можарони тинчтиб чарчаган, сахарлаб яна бир фалокат хақида мулоҳаза ўйлашга шошилмас, зеро, бунга хуши ҳам йўқ эди. У бамайлихотир кийинган, капалакнусха бўйинбогини кўнглидагидай чиққунча қайта-қайта боғлаган, кейин спископнинг кўзи тушар деган илинжда бўйнига Биби Марьям қавмларига мансуб туморни тақсан эди. Пиёз қўшиб димланган жигарни еб ўтирганида хотини Байярдо Сан Роман Анхела Викариони онасиникига элтиб ташлабди, деган ҳовлиқиб, полковник эса унинг сўзига зигирча эътибор бермаган ва:

— Э, тавбангдан кетай, худо-сй! — деган хазиллашиб. — Епископ энди нима деркин-а?

Бироқ шу заҳотиёқ полковник миршабдан ёшитган гаплари билан хотини айтган сўзларни бир-бирига қиёсларкан, уларнинг чамбарчас боғлиқлигини англаган. У ўрнидан шитоб туриб, епископга илхақ одамлар билан жонланган кўча бўйлаб, янги бандаргоҳ томондан майдон сари йўл олган. «Эсимда, сахар соат бешлар эди,

ёмғир томчилаб турарди», деди менга полковник Ласаро Апонте. Кўчада уни уч кимса тўхтатиб, эгизак Викариолар Сантьяго Насарни ўлдирмоқчи эканини хуфиёна ҳабар қилишган, улардан фақат биттасигина саллоҳлар курбонни қайси жойда кутиб ётишганини аниқ айтган.

Полковник биродарларни Клотильде Армента дўкони ёнида учратган. «Уларни қўрибок, болалар шунчаки ўдағайлашипти-да, деб ўйладим, — дея у менга кўнглидагини очиқ айтди. — Мең икковини ўлгудай масти, деб бехуда хавотирланган эканман». Полковник улардан максадлари нима эканини сўраб ўтирган, пичоқларини тортиб олгану ухлагани уйига жўнайверган. У хотинининг ваҳимали сўзларига эътибор бермаганидек саллоҳларнинг бундай ўтиришларига ҳам локайд қараган.

— Ахир, мундок бир танангизга ўйлаб кўринг, епископ сизларни шу ахволда кўрса, нима деб ўйлайди? — деган у Викариоларга.

Ака-укалар жўнаб кетишган. Клотильде Армента шахар хокимидан уларни қамоққа олмагани учун хафа бўлган: жиллақурса, ҳамма гап бирёқли қилингунча полковник икковини ҳибс этиши лозим эди. Полковник аёлнинг даъвосини эшитгач, қўлидаги пичоқларни далил сифатида кўрсатган ва:

— Энди нимаси билан сўяди, ваҳимачи? — деган.

— Наҳотки, улар ёмонлигини қўяди, деб ўйлайсиз? — деган аёл унга. — Ахир, уларнинг зиммасида оила шаъни, бирорни ўлдиришдек оғир мажбурият турибди, бечораларни ана шу юқдан куткариш керак-ку!

Викариолар ёвуз ниятини амалта оширишда қанчалик қаътий бўлмасин, бирор сулҳпарвар келиб, икковини бу бадниятдан қайтишга ундашини, қаттоллик балосидан халос этишини сидқидилдан исташаётганини Клотильде Арментанинг кўнгли сезган. Полковник Апонтенинг ғофил дили бундан бехабар эди, албатта.

— Шубҳага бориб бирорни қамаш мумкин эмас, — деган у. — Ҳозир энг муҳими, Сантьяго Насарни сунқасдан воқиф қилинса, бас, шунинг ўзи етарли, у ёғи — олам гулистон!

Клотильде Арментага полковнигниг хулки ёқмасди, шунинг учун у ҳар доим, бу пакана, хўппасемизнинг

сигилтаклиги бошига қўп маломатлар солади, деб ёзириб юрарди, аммо, менимчча, Ласаро Апонте, гарчанд бир оз алжиб колган, баъзи бемаза ақидапараастлар почтада юборадиган қўлланмаларни ўқийвериб, мияси чалғиб, танҳоникда арвоҳлар билан сўзлашадиган қилифи бўлсаям, ўзи испи бахтиёр инсонлардан эди. Бироқ ўша душанбадаги ҳатти-харакатлари унинг шилдир кимсалигини ошкор этди. Гап шундаки, полковник Сантьяго Насарни бандартоҳга кўриб қолмагунича уни эсига келтирмаган, кўзи тушган заҳоти суиқасд ҳусусида ўйлаб, индамаган, ҳеч нарса бўлмайди, деб хисоблаган ва подадан олдин чанг чиқармаганидан кувониб қўйган.

Викариолар шум ниятларини сут дўконига кирган ўн икки кишига айтишган, ана шу кишилар соат олтигача бу щумхабарни бутун шахарга ёйишган. Рўпарадаги уйда туриб Насарларнинг бу қасддан бехабарлигини Клотильде Армента калласига сифдиролмасди. Унингча, Сантьяго Насар уйда эмас, зотан, ётоғининг чироғи ҳам ўчиқ эди; аёл кимни кўрса, Сантьяго Насарни учратсанг, шу гаплардан огоҳ эт, дерди; у ҳатто сутга келган роҳиба хизматчи орқали падар Амадорга ҳам хабар етказган. Соат тўртда у Пласида Линеронинг ошхонасида чироқ ёнганини кўрган ва дарҳол ҳар куни эрталаб бир хўплам сут тиланиб келадиган гадой хотилини, бор гапни айтгин, деб оқсоҷ Виктория Гусман олдига юборган. Епископ тушган кема бўкириб овоз берган пайтда деярли барча одам уйрониб бўлган, бутун шахар аҳли унга пешвоз чиқишига ошиқмоқда эди; бизлар — умуман, эгизак Викариолар Сантьяго Насарни ўлдирмок ниятида пойлашаётганидан бехабарлар бармоқ билан санарли эдик; бу пайтда суиқасд ва унинг сабаби ҳакидаги шов-шув шахарни тумандай қоплаганди.

Ака-укалар қўлларида рўзномага ўроғлиқ пичоқларни тутганча яна дўкон ёнига қайтишганида Клотильде Армента ҳали сутни сотиб улгурмаганди. Битта пичоқнинг узунлиги ўн иккию эни уч пультада, тифи қалин, занглаған эди, уни эски темир аррапичоқдан Педро Викарионинг ўзи, урушдан сўнг немис пичоқлари савдога кирмасидан сал аввал ясаганди. Иккинчи пичоқ калтароқ, лекин наригисидан эплироқ, ўрокдай этгри эди. Терговчи суд ҳужжатида пичоқни сўз билан ифодалай олма-

гани боисидан расмини чизиб қўяқолган, суврат остига ёзган хатида унинг кичкинагина туркй ятаганга ўҳшашлигини таъкидлаган. Худди мана шу қўпол, ҳайвон сўядиган пичоқлар билан қосидлар Сантьяго Насарни қийнаб ўлдиришган.

Фаустино Сантос оғайниларининг хатти-харакатини идрок этолмай қолган. «Улар яна пичоқ чархлагани қайтиб келишиди, — деди у менга. — Кела солиб, Сантьяго Насарнинг ичак-чавагини ағдариб тацлаймиз, дея, атайлаб хамма эшитиши учун бакириб-чакира бошлишди. Мен бу оғзиполвонлар шунчаки валдирашяпти-да, дея кўнглимдан кечириб пичоқларига ҳам назар солмадим, олдингиси деб ўйлагандим-да». Саллоҳлар тағин дўкон рўпарасида кўринишлари биланоқ, Клотильде Армента уларнинг аввалги важоҳатлари йўқлигини туйган.

Ҳақиқатан ҳам, иккови ўртасида ихтилоф туғилганди. Гап шундаки, зоҳиран улар бири-бирига нақадар ўҳшамасин, ботинан айрича эди, оғир, мушкул фурсатда ана шу руҳий, хулқий тафовут ўзини ошкор этарди. Пабло Викарио укасидан олти дақиқалик катта эди, ўсмирилигидеёқ таҳайюлининг кучлилиги ва дадиллиги билан ундан ажralиб турарди, Педро Викарио эса, билишимча, болалигидан таъсирчан, фармонбардорликни хуш кўрадиган бола эди. Ёшлари 20 га етгач, икковиям ҳарбийга чақирилди, бироқ Пабло Викариога озодлик тегиб, оиласа бош бўлиб қолди. Педро Викарио жамоат тартибини сақловчилар сафида ўн бир ой хизмат қилди. Муттасил ўлим даҳшати билан тобланган ҳарбият руҳи унинг қалbidаги амрфармолик майлини янада мустахкамлади, акасига боғлиқ баъзи ишларниям ўзи ҳал этишга ўрганди. У уйига «юқумли сержантлик рутбаси» — бавосил касалини ортириб қайтди, ҳарбийдалик чогида доктор Дионисио Игуаран тавсиясига кўра қилинадиган маргимушли уколларгаям, инглиз тузи қориштириб тайёрланадиган ҳуқнагаям, хуллас, қўшинда расм бўлган даволашнинг барча усулларига тош бардош ила қарши турди. Бавосилини турмага тушгандагина даволашди. Биз, Паблонинг оғайнилари, укаси ҳарбий хизмат ионини еб, анчагина буйруқчи бўлиб қайтгач, кутилмаганда унинг феъл-атвори ўзгарганини, укаси чизган чизиқдан чиқмайдиган дардисарга айланиб, айниганини сезгандик, бу

ҳам етмагандай, Педро Викарионинг яна бир қилиғи ортиқча бўлди: у ким кўринганга кўйлагини кўтариб, чап биқинидаги пулемёт ўқидан қолган чандиқни намойини этарди. Педро ўз бавосилини ҳарбий нишондай эъзозлаб рўкач қилиши етмаганидай, пандавақи Пабло ҳам уни мўътабар инсоннинг улуғлик белгиси деб билар ва бу борада сўз кетса албатта ҳаяжонланар эди.

Педро Викарионинг айтишича, Сантьяго Насарни ўлдиришга дастлаб у аҳд қилган, акаси унга эргашган, холос. Полковник пичоқларни тортиб олгач, Педро бурчимни бажардим деб ҳисоблаган, ана шунда Пабло Викарио ташаббусни ўз кўлига олиб, йўқ, бу билан иш тугамайди, уни ўлдирамиз, деб оёқ тираб тураверган. Биродарлар терговчига алоҳида-алоҳида ёзib берган тилхатларида бу хусусда оғиз очишмаган. Аммо менга Пабло Викарио бир неча дафъа таъкидлаганидек, укасини ишни охирига етказишга кўндиргунича эси кетган. Эҳтимол, ўшанда укаси бир мuddат бўшанглик қилгандир, ким билади дейсиз; Пабло Викарио якка ўзи бостирмадан бошқа пичоқларни олгани кетганида, укаси бовл этмоқ ниятида тамарҳиндий дараҳтлари панасида ивиришиб юарди. Мен Педро Викарио билан бир марта сухбатлашдим холос, ана ўшанда у: «Акамнинг бошида бу савдо йўқ, билмайди. Ёзилиш — мен учун шиша синифини пешоб қилишдан ҳам баттар азоб», деди. Пабло Викарио пичоқни топиб қайтганида, укаси ҳамон дараҳтга тирмашганича кучаниб ўтиарди. «Бечора оғриқдан соvuқ терга ботиб кетганди, — деди менга Пабло Викарио. — У инқиллай-инқиллай ҳозир бирорни ўлдирадиган чоги йўқлигини, бир ўзим бораверишим кераклигини айтди». Сўнг Педро Викарио тўй дастурхонига тайёрлангану ҳануз йиғилмаган хонтахталардан бирига чўқкан, шимини тиззасига туширган. «Ярим соатча матохини дока билан ўради», деди менга Пабло Викарио. Аслида эса, укаси уни ўн дақиқача куттирган, холос, бироқ бу фурсат мобайнинда нечоғли изтироб чеккани ёлғиз Педро Викариогагина аён. Пабло Викарио унга қараб туриб, тонг оттунча вақтни чўзмоқчи, бу бавосил, деб ўйлаб, ранжиған. У укасининг кўлига зўрлаб пичоқ тутқазган-да, уни синглисининг топталган номуси тикланадиган интиқом йўлига судраган.

— Бошқа йўл йўқ, — деган у. — Биз уни сўйиб, саранжомлаб бўлдик, деб ўйлайвер энди.

Итлар тинимсиз хураётган бир пайтда икковлон пи-чокларини ҳеч нарсага ўрамасдан, чўчқахонадан ташқариға чиқишиган. Тонг ёриша бошлаган. Пабло Викарио менга: «Ёмғир ёғмаётганди», деди. Педро эса: «Аксинча, хаво тунд эди, денгиздан шамол эсар, юлдузларни бармоқ билан санаса бўларди», деди. Бу пайтда шовшув бутун шаҳарга тарқалганди, Ортенсия Бауте кўча эшигини очаётганда саллоҳлар айни унинг уйи ёнидан ўтишаётган экан, уларни кўрибок, хотиннинг капалаги учуб кетган ва Сантьяго Насарнинг арвохини хотирлаб, биринчи бўлиб дуо ўқиган. «Мен уни ўлдиришибди, деб ўйлагандим, — деди у менга. — Шунинг учун ҳам кўчадаги чироқ шуъласида қўлларидаги пичоқдан ялтиллаб қон томаётгандай қўринди қўзимга». Бу ташландиқ маҳалладаги яккам-дуккам уйлардан бири Пабло Викарионинг қаллиғи Пруденсиа Котес хонадони эди. Биродарлар ҳар сафар шу ердан, айниқса, жума кунлари бозорга кетишаётганда, бир пиёла қаҳва ичиш баҳонасида ўйқлаб туришарди. Эшикни итаришганди, итлар безовталаниб ириллади, сўнг, тонг қоронғисида уларни таниб, унларини ўчириши; икковлон ошхонага кириб, Пруденсиа Котеснинг онаси билан саломлашдилар. Қаҳва ҳали қайнамаганди.

— Қаҳвани кейинроқ ичармиз, — деди Пабло Викарио, — биз жуда шошиб турибмиз.

— Нимаям қиласдиларинг, болаларим, — деди кампиршо бамайлихотир, — ор-номус деб одамзот ҳар йўлга киради.

Улар бу гўшада анчагина ўралашиб қолишиган, бу сафар энди Педро Викарио, акам атайлаб вактни чўзяпти, деб ўйлаган. Икковлон қаҳва ичишаётганда ошхонага Пруденсиа Котес — диркиллаган, айни етилган қиз — ўчокқа ўт қўйиш учун тутантариқка бир даста эски рўзнома олиб кирган. «Мен уларнинг мақсадини сезгандим, — деди менга Пруденсиа. — Ичимда бу ишни маъқулладим, агар Пабло шунака пайтда мардоналик қилмаса, ҳечам унга тегмасдим». Ошхонадан чиқиб кетишдан аввал Пабло иккита рўзномани олган-да, бирини укасига берган, сўнг икковлон пичоқларини ўраб олишган. Пруденсиа

биродарлар ҳовлидан ўтгунларича кузатиб, қараб турган; у Пабло Викарио камоқдан чиққунича яна уч ўйлга кўз тиккан ва ниҳоят, улар бир умрга қовушишган.

— Эҳтиёт бўлинглар, — деган қиз деразадан уларга карата.

Клотильде Арментанинг улар тағин дўконга қайтишганда аввалги важоҳатлари йўқлигини сезгани бир хисобда айни мудда бўлган, уларга ўзларига келишар, деган умидда бир шиша айикқулоқ кайнатмасидан солинган мусаллас берган, ичинглар, деган. У менга: «Ё раббим, биз хотинлар бу дунёда нақадар ёлғизу нотавон яшаб, ўтиб кетарканмиз-а, бунга ўша куни ақлим етди», деди. Педро Викарио ундан эрининг соқол оладиган ускунасини сўраган, Клотильде Армента саллоҳга совун, чўтка, тоза олмос солинган устара, илгичли ойна опчиқкан, аммо йигит ўзининг дудама пичофи билан соқолини кирган. Клотильде Армента буни чин эркакнинг иши деб баҳолаган ва Педрога беш кетган. «У кинодаги қотилларга ўхшарди», деди менга аёл. Кейинчалик Педро Викарио шу холатни изоҳлаб, менга: «Турмада пичоқда соқол олавериб ўрганиб кетганман, бошқа нарсада кирсам, этим жунжикади», деди. Акаси эса, одамга ўхшаб дон Рожелио де ла Флорнинг устарасида соқолини олган. Хуллас, икковлон тункезарларга хос мъевронана қиёфада рўпарадаги қоронғи деразага тикилишганча индамай, шошилмай мусалласни ичиб тутагишиган, бу орада хангама-дўконга пайдар-пай кириб-чиқиб, жўрттага савдода йўқ молларни сўраб-суршишишган, ягона ниятлари — Викариолар Сантьяго Насарни ўлдирмоққа шайланиб ростдан шу ерда ўтирибдими — худди шуни ўз кўзлари билан кўриб, ишонч ҳосил этмоқ бўлган.

Саллоҳлар ҳақ деб қараб ўтирган хонада шу тун чироқ ёнмаган. Сантьяго Насар уйига тонгига соат 4-у 20 да қайтган, зинапоя чироги бутун кеча ёник турганидан ўз хонасига ёрунда бемалол ўтиб, чироғини ҳам ёқмай, кийиминиям ечмасдан каравотга ўзини ташлагану донг қотган. Бир соат ухлагач, епископни кутишга чиқади, кечикмасин, деб Виктория Гусман уни вакълироқ ўйғотган. Биз Сантьяго Насар билан бирга сахарги соат учгача Мария Александрина Сервантеснинг исловатхонасида

айш қилгандик: худди ўша пайтда Мария биби машшоқларнинг жавобини бериб, рақсона чироқларини ўчириб, бу висол уйининг гулларига – занжи жононаларгаям бир ўзлари, жазманларсиз сал ухлаб, хордик чиқариши син, деб рухсат берган эди. Уч кундирки, занжи дилбарлар тиним билмай хизмат қилишди: аввал олийнасаб меҳмонларнинг кўнглини овлашди, улар жўнаб кетгач, бизга ўхшаб тўйдан кейин ўзига ҳамсұхбат тополмай юрганларга эшикларини лант очиб кўйишиди. Мария Александрина Сервантес – тенгқурларим уни, ўлсагина кўзи юмиладиган хотин, ухламайдиям-ухлатмайдиям, дейишарди – умримда учратганим аёлларнинг энг дилбари ва хушкаломи бўлиб, кўрпода ҳам одамзотнинг жонини киргизарди, аммо анчагина ўзига қаттиқ жувон эди. У шу ерда туғилиб-ўсган, бутун умри ана шу дорулشاҳватда кечган; бу хонадон эшикларини дунёдаги борики икки оёқли эрқак зоти учун кенг очиб қўйган эди, бир неча хонани соатбай ижарага бериб, кўп фойда кўрган; каттагина ташки ховли сахнидаги ракс майдончаси чироқлари устига Парамарибо¹даги чин бозоридан сотиб олинган ошқовоқларнинг ичини ўйиб, қуритиб, қалпоқча тарзида ўрнатишганди. Тенгдошларимни – бутун бир авлоднинг йигитлигини илк бор барбод этиб, жуда эрта қўзини очган ҳам шу жувон эди. У бизга керагидан салгина ортиқча нарсаларга ўргатган бўлса-да, бироқ, энг муҳими, жаҳонда кўрпода ёлғиз ётишдан кам бемаза томоша йўклиги хусусидаги оддий хақиқатни англатганидан миннатдормиз. Сантьяго Насар уни биринчи кўрганидаёқ аклидан озаёзганди. Ўшанда мен уни, ҳой бола, ўзингни тий, нафсим менинг балодир, бошга минг дард солодир, деб огоҳлантирган эдим. Лекин гапимга қулоқ осмаган, Мария Александрина Сервантеснинг нафмалари бечорани кип-қизил жинни килиб қўйган эди. Иброҳим Насар уни 15 ёшида ўша фитнапарвар дилбарнинг тўшагидан тортиб олиб, «Гангриталъат» қўрғонига бир йилча қамаб кўйгунича кўнглининг кундузиям, кечасиям, кулгисиям, йиғисиям ўша эди. Ўша замонлардан бери икковининг ўртасида ишқий ғавғолардан холи чуқур эҳтиром бор эди, жувон Сантьяго Насарнинг иззат-хурматини жойига

кўярди: агар у яқин-орада юрган бўлса, бошқа бирор билан ётмас эди. Ўша куни у бизни кутилмаганда кўчагача кузатиб чиқди, чарчадим, деди, таътил кунларим тугаб қолганди, шуни назарда тутдими, менга мурувват нигоҳини тикиб ишора қилди, яна яширинча қайтиб киришим учун эшикни тамбаламай, йўлак чироғини ўчиришини жўрттага унутиб, орқасига қайрилди.

Сантьяго Насар кийим ўзгартириш бобида устаси франг эди, занжи дилбарларни ечинтириб-кийинтириш – унинг энг севимли иши эди, бу машғулотсиз туролмасди, гоҳида корахонларни шундай либосларга буркаб ташлардики, улар ҳатто ўзларини ўзлари таниёлмай қолишарди. Йигит фоҳишаларнинг кийимларини ўзгартираман деб либос танлаб жавонларнинг тит-питини чиқариб юборар, буларнинг барчасини – шу бадбаҳтлар бошқача кийиниб, ўзларини унутиши, таскин топиши учунгина қиласади. Бир гал битта занжинисо дугонасининг либосида ўзини у деб ўйлаб, хайратдан роса үйлаган. У менга: «Ўшанда ўзимга ўзим ҳудди кўзгунинг ичидан чиқиб келгандай туюлдим», деди. Ўша оқшом Мария Александрина Сервантес Сантьяго Насарнинг охирги марта севимли машғулотини тақрорлаб, мазза килишига йўл бермаганди, шу ишларинг менга сираям ёқмайди, умримни заҳарлаган нарсаларни эсимга солади, дея сасиганди. Шундан кейин биз машшоқлариниям эргаштириб, кўчама-кўча сангиб қўшиқ айтдик, бу пайтда ака-ука Викариолар Сантьяго Насарни ўлдириши қасдида пойлашаётган эди. Сантьяго Насарнинг калласига кайси гўрдан ҳам соат тўртда Ксиуснинг уйи жойлашган тепаликка чиқиб, янги келин-куёвга қўшиқ айтиб бериш фикри тувилибди – начора, кўпидик.

Биз уларнинг деразаси тагида қўшиқ айтиш билан кифояланмай, боғчага қаратса портлагич бақамушаклар ҳам отдик, бироқ теварак жимжит, ҳаёт асорати сезилмас эди. Уйда ҳеч ким йўқдир, деган ўй бирортамизнинг хаёлимизга келмапти. Дарвоза олдида атлас боғловичлар, шაъмгуллар билан безатилган тепаси очик автомобиль турарди. Укам Луис Энрике, у ўшандаям моҳир машшоқлардай гитара чаларди, келин-куёв шарафига ўзи тўқиган, кирдикорлару фитна-фасодлар хусусидаги нижохга алоқадор қўшигини айтиарди. Бу дам ёмғир ёфмаёт-

¹ Суринам жумхуриятининг пойтахти, катта бандаргоҳи ҳам бор.

ганди, аксинча, осмон ойли, ҳавои жаҳон очик, мусаффо эди, жарлик тубидаги қабристонда асрий сўнгаклар аралашган турли чириндилар ёниб, товланар эди. Бир тарафда ойнинг оппок ёғулари ичра чўмилиб, жилваланаётган ям-яшил бананзор, тунд ботқокликлар, ундан-да нарида Кариб дентлизининг уфқ сарҳадларига туташ нурафшон соҳиллари кўзга чалинар эди. Сантьяго Насар уммон юзасидаги югурик оловни бизга кўрсатиб, у — Сенегалдан сафарга чиқиб, Картахенде лас Индиас бандаргохига кираверишда ичидаги бор юки, банди қуллари билан сувга фарқ бўлган қулфуруушлар кемасидағи бир муғарриқнинг руҳи ғариби, деди.

У Анхела Викарионинг бир лаҳзалик эр-хотинлик турмуши бундан икки соат аввал завол топганини билмасди, албатта, шунинг учун ҳам йигитнинг кўнгли шундан алағда бўляпти, деб ўйлаш нотўғри эди. Байярдо Сан Роман, агар машинани юритсан, моторнинг товуши бадбаҳтиликни олдинроқ одамларга овоза қилиб кўймасин деб, бечора зонияни онасининг уйига атайлаб пиёда олиб бориб ташлаб келган; сўнgra Ксиуснинг хайрли, улкан, кўмасиз хонадонида чироқларниям ёқмай, узоқ вақт несту мустар бўйлиб ўтирган.

Тепалиқдан қайтиб тушганимизда, укам, бозордан ковурилган балиқ олиб, нонушта қиласлил, деди, аммо Сантьяго Насар, бирор соат ухлаб, ўзимни ўнглаб олай, епископни кутишга чикаман, деб кўнмади. У Кристо Бедойя билан бирга унда-бунда чироқлари ёна бошлаган эски бандаргоҳ йўлидаги кўчадан ўтиб, дентиз қирғони бўйлаб уйига жўнади: муюлишдан қайриларкан, бизга қарата қўл силкиди — шу уни охирги кўришимиз эди.

Кристо Бедойя иккови кейинроқ бандаргоҳда учрашмокка келишиб, ҳовлининг орқа эшиги ёнида хайрлашишган. Итлар унинг келганини сезиб, одатдагидай ириллашган, Сантьяго Насар калитларини шиқирлатиб, махлукларни тинчитган. Йигит ичкарига кириб кетаётганда Виктория Гусман қаҳва қайнатаётган эди.

— Хой, араб, — деган у хўжайинига, — қаҳванг қайнаб қолди, совимасдан ич.

Сантьяго Насар қаҳвани кейинроқ ичаман, беш яримда Дивина Флор мени уйғотсин, худди этнимдагидай тоза кийимимни тайёрлаб қўйсин, деган. У ётоғига чиқиб кет-

шича, бир дақика ўтар-ўтмас гадой хотин кириб келганга. Клотильде Арментанинг сут дўконида эшигтан гапини оқизмай-томизмай Виктория Гусманга етказган. Соат 30 да Виктория Гусман, — у қизи Дивина Флорни хўжайиндан доимо эҳтиётлар, ётоғига ёлғиз йўлатмасди, — хўжасининг буйруғини адо этиб, каноп сурпдан сикилган костюмини олиб кирган.

Мария Александрина Сервантес эшик илгагини солмай очик қолдирган экан. Мен укам билан хайрлашгач, йўлакка бурилдим, у ердаги яшанг лолалар ўсган гулхонада занжи дилбарларнинг эрмаги, эркатоий мушуклар мудраб ётганди, махлукларга сезидирмасдан ётоқхонага қадам кўйдим. Чироқ ўчиқ эди, остона хатлашим биланок димофимга хотин кишининг хуш бўйи урилди, қоронғида «ёввойи мушук»нинг эҳтирос оташила порлаётган кўзларини кўрдим, сўнgra, черков жоми чалинмагунича бу оламда нелар рўй берган — бундан хабарим йўқ.

Уйга кетаётib, укам тамаки сотиб олиш ниятида Клотильде Арментанинг дўконига кирган. Базмда у роса тўйиб ичган эмасми, дўконда бўлиб ўтган гапларни элас-элас эслади, аммо Педро Викарио унга тутган бир қултум арақ бамисоли ажалнинг ўқи экан, деган, ўша ёдида қолибди. «Худди алангани ичимга ютиб юборгандай бўлдим», деди укам менга. Мудраб ўтирган Пабло Викарио укамнинг шарпасини сезиб, шартта ўридан турганда, пичогини кўрсатиб:

— Ҳозир биз Сантьяго Насарни сўйгани борамиз, — деган.

Укам унинг бу галини эслай олмади. «Агарда шундай деганини эшиганимдаям, бари бир ипонмасдим, — деди укам менга бу ҳақда бир неча бор. — Эгизакларнинг бирор кимсани ўлдирмокчилиги, айниқса тўнғиз бўғизлайдиган саллоҳпичоқ билан сўйишга аҳд қилгани ўшанда авлиёнинг ҳам калласига келмасди». Сўнgra Викариолар ундан Сантьяго Насарнинг қаердалигини суриштиришган, аввал бирга эдинглар, айт, дейишган, афсуски, укам уларга не деб жавоб берганини хотирлай олмади. Клотильде Армента ва биродар Викариоларнинг терговчига икрор бўлишича, укамнинг гапидан улар ёқа ушлаб қолишган. Укам: «Сантьяго Насар ўлди», деган.

Кейин у учковиниям епископчасига чўқинтириб дуо этганда, мункиб, эшикка қоқилиб, тебранганича ташқарига йўналган. Майдон ўртасига етганида падар Амадорни учратган. У ҳайитлик ридосига бурканиб, бандаргоҳ томонга шошиларди, ортидан бир неча роҳиб-хизматчи эргашиб борарди, бу тўда орқасидаги шотирлар эса епископнинг кемадан тушибоқ ибодат ўтказиши учун кўчма меҳробни кўтариб олишганди. Бу шарафли маҳлуқларни кўрган Викариолар шошиб чўқинишган.

Клотильде Арментанинг менга айттишича, кашиш унинг уйи ёнидан роҳиблар гурухини эргаштирганча индамай ўтиб кетгач, кўнглидаги сўнгти ишонч риштаси ҳам узилган. «Падаримиз мен ёзиб юборган хатни олмаптилар-да, деган хаёлга бордим», деди аёл менга. Бироқ орадан қанча йиллар кечиб, падар Амадор у дунёнинг оғир хаёлидан кутулиб, бу дунёнинг ногирону нотавонлари тўла Калафелла «Шифо уйи»да даволаниб ўтганида менга иқрор бўлганидек, унга Клотильде Арментанинг хатини етказишган, бандаргоҳга жўнашидан олдинроқ эса ундан-да бешбаттар шумхабарларни эшитган. «Бўтам, очи-фини айтсан, ўшанда не йўл тутмоққа иштибоҳланиб, хайрон бўлиб қолдим, — деди чол. — Даставвал фикри ожизимдан, бу менинг эмас, фуқаропарвар маҳаллий ҳокимиётнинг иши, деган ўй кечди, баъдаз йўл-йўлакай Пласида Линерога бир-икки оғиз сўз айтмоқ даркор, деган қарорга келдим». Минг афсуски, кашиш майдонни айланниб ўтаетгандан ўз аҳдини унугтан. «Маълумингиз-ким, ўшал рўзи машъумда, баайни епископ ҳазратлари ташриф этгувчи кунда эсим жойида эмасди», деда кейин у ўзини оқлади. Қосидлар шум ниятига етгани хусусидаги гапни эшитгач, падар Амадор шунчалар ранжу надомат чекканки, нима қиласини билмай, охири, худди бутун шахарга ўт кетгаңдай, бирваракайига барча жомларни чала бошлаган.

Укам Луис Энрике ошхона эшиги орқали уйга кирган: биз кечроқ қайтнимизда отамни уйғотиб юбормаслигимиз учун онам у эшикни бекитмас эди. Укам ўринга ётишдан олдин ҳожатхонага чиқкан ва ўша ерда, хала чанофида ўтирганича ухлаб қолган; кейинчалик кичик укам Хайме мактабга жўнаш олдидан унинг тоштахтага юзтубан тушганча сўлагини оқизиб, хуррак отиб ўтгани-

га кўзи тушгач, уйдагиларга айтган. Роҳиба синглим эса, епископни кутгани ҳам чиқмай, ўтган кеча тўйда кўпроқ ичиб қўйганидан ҳамон боши оғриб турган экан, буни шитиб, судралиб ҳожатхонага чиқкан. Луисни уйғотаман деб роса уринган, аммо чоғи келмаган. Синглим: «Мен ҳалаҳонага кирганимда соат бешга занг урганди», деди. Маргот синглим бандаргоҳга боришдан олдин бир покланиб олай деб гуслхонага ўтаетганида, Луис Энрикени ҳалигидака ахволда кўрган ва амал-такал қилиб, итнинг ўлигидай чўзилтириб ётоқхонага судраган. Укам караҳт ҳолда уйқу аралаш епископ кемасининг чўзиқ-чўзиқ овозини эшитган, сўнг кўзини йириб-йиртиб сал очгану кипригини кўтаришгаям мадори етмай, яна кўзи юмилган. Шу ухлаганича тош қотган, роҳиба синглим устидан кўрпани важоҳат ила тортиб-юлқиганда:

— Сантьяго Насарни ўлдириши! — деда айёҳаннос солгану уйқуси ўчиб, ўрнидан турган.

Сантьягонинг вахшиёна пичоқлангани бир бўлдию доктор Дионисио Игуаран йўқлиги боис падар Кармен Амадорнинг уни шафқатсизларча ёргани бир бўлди. «У бечора жон узиб қутулмаган экан, биз уни яна бир бор чавақлаб ёриб, ўлдиридик, ўзинг гунохимдан ўт, э парвардигор, — деда пушаймон чекди падар Амадор Калафелледаги хастахонада. — Биз ҳам ночор эдик, шаҳар ҳокими ёрасан деб буюрганди-да, ўзингиз биласиз-ку, у одамёввойининг амри қанчалик ахмоқона бўлмасин, бажаришдан бўйин товлай олмасдик». Аммо мўйсафиднинг айтганлари унчалик ҳам тўғри эмасди. Полковник Апонте ўша тала-тўп душанбада вилоят ҳокимига сим қоқиб, уни ахволдан хабардор этган, у жаноб эса, терговчи етиб боргунича қўлингиздан келадиган чорани кўраверинг, деда фармон берган. Шаҳар ҳокими бу рутбага эришгунгача қўшинда зобит сифатида хизмат қилган бўлса-да, адлия соҳасидан мутлақо бехабар, бу ҳам етмагандай ўлгудай такаббур эди, шу боис мазкур холатда ишни нимадан бошлиш лозимлигини бирордан сўрашга ор этарди. Шунинг учун у, жасад ёрилиши керак, деб кўяқолди. Кристо Бедоя тиббиёт билан шуғулланарди, Сантьяго Насарнинг яқин дўсти эди, у шаҳар ҳокимини бу ишни қилмасликка кўндириди. Сўнг полковник доктор

Дионисио Игуаран келгунича мурдани музхонада сақланглар, дея амр этди, лекин одам жасади сифадиган бундай музхонали холодильник топилмади, бозордаги бирдан бир катта музлатгич ҳам бузук экан. Расмана тобут ясаттириб келтиргунча майитни катта хонанинг ўртасига, темир каравотга ётқизишди, ҳамқавмлари у билан шу ерда видолашишди. Ётоқхонадан ҳамда қўшни хонадонлардан бир неча вентилятор опчиқилди, аммо мархумни кўргани келганлар шу қадар кўпайиб кетдик, оқибатда жавонлар холироқ жойга сурилди, кафасдаги кушлар, катта-катта гултуваклар четроққа олинди, бироқ шундан кейин ҳам дим бўлаверди, хонада туриб бўлмай қолди. Итлар ўликнинг исини олиб, безовталашиб, саросималा�ниб ғингший бошлади. Мен кирганимда тубан махлуклар тинмай увлашар, айни аснода ошхона томонда жон узаётган Сантьяго Насар талвасали инграбиб ётар, Дивина Флор бўзлай-бўзлай эшик тамбаси билан итларни уриб, ҳайҳайлаб ҳайдар эди.

— Кел, манави очофатларни ҳайдашиб юбор! — деди у мени қўрибок. — Ичагини ейман дейди-я, ажал келгурлар!

Биз итларни оғилга қамадик. Бир оздан кейин Пласида Линеро, дағні ўтгунча итларнинг корасини ўчириб туринглар, деди. Аммо чошгоҳда, нима бўлганини ҳеч ким билмай қолди, махлуклар оғилдан қочиб чиқишиб, кутургандай уйга ёпирилишди. Пласида Линеро ана шунда ўзини ўйқотиб қўйди.

— Лаънати ҳайвонлар! — кичқирди у. — Отиб ташланглар!

Онанинг ами дархол бажо этилди, хонадон сув қўйгандай жимжит бўлиб қолди. Ҳайриятки, жасад ортиқча хавотир туғдирмас, айниқса, юзига ҳеч нарса қиласанда — Сантьяго Насар қўшиқ айтатётгандаги ифода чехрасида ҳамон қотиб турарди; Кристо Бедояя унинг осилиб, қорнидан чиқиб кетган ичак-чавағини жой-жойига қўйиб, устидан мовут боғлами билан ўраб-чирмаб ташлади. Бироқ кунботарга етмай яралардан сариқ хилту фасод сизиб чиқиб, атрофни пашша босди, оғзининг теварагини бинафшаранг доғ қоплади, сўнгра у сувдаги булут қўланкасидай силжий-силжий сочининг илдизларигача қамраб олди. Мархумнинг юзидаги ҳамишаги ёқим-

и, самимий ифода ўринини хунук, файри бир аломат ғалладики, онаси унинг бетига рўмолча ёпиб қўйди. Шунда полковник Апонте ортиқча кутиш ўринисизлигини ғаллади ва падар Амадорга, ўликни ёринг, деб буюрди. Бир хафтадан кейин гўридан кавлаб олиб, яна ичини срилса, бундан бешбаттар бўлади», деди у. Падар бир найтлари Саламанкада тибдан, хусусан, жарроҳлик илмидан таълим кўрганди, аммо шаҳодатнома олмасдан диний мактабга ўтиб кетганди; албатта, қашишнинг ўлик сриши конундан ташқари иш эканига ҳатто шаҳар хокимининг ҳам ақли етарди. Шунга қарамай, буйруги ижро этилишини талаб қилди.

Жасадни шу яқин-ўртадаги мактаб биносида ёришди, бу ҳам бир хунрезлик бўлди; падар Амадорга эндиғина гиб илмидан сабоқ олаётган, айни кунларда таътилга келган талаба йигит, не қилганларини дафтарга ёзиб боргани дорихоначи кўмаклашди, учовлон биргалашиб, ўликни қассобдай яна сўйишиди. Уларнинг қўлида бир-иккита майда-чуйда жарроҳлик асблори бор эди, холос, заруритдан рўзгорда ишлатиладиган оддий пичоқдан ҳам фойдаланишди. Мархумнинг аъзойи бадани чаппарастасига чавақлаб ташланганини назардан соқит этсан, падар Амадор ёзган хисобот рисоладагидай эди, шу боисданми, терговчи уни аскотиб қолар деган ниятда суд хужжатларига тиркаб қўйган.

Саллоҳлар Сантьяго Насарнинг танасига пичоқ санчавериб ғалвир қилиб юборишганди, зарбалардан еттиласи унинг айни жон жойига текканди. Жигар икки сридан деярли бўлиб ташланган. Ошқозоннинг тўрт жойига жуда қаттиқ тиф урилган, улардан бири ҳатто ошқозон безини ажратиб юборганди; ўйғон ичак олти еридан оғир яраланганди, тиф ингичка ичакка довур етиб борганди. Орқадан урилган ягона зарб пастдан учинчи қовурға орасидан ўтиб, тиф ўнгдаги буйракка санчилган эди. Коринда анча-мунча шилта хилтлар тўпланганди; ўша чиқитлар ичидан Сантьяго Насар тўрт яшарлигида ютиб юборган тилла медальонни топиб олишди. Кўкрак қафасининг икки нуқтаси жароҳатланган: бири — ўнг ёнбошда, иккинчиси қовурға остида эди, айни шу зарб ўпкага тегиб ўтганди; иккинчиси чап қўлтиқда эди. Кўл панжалари ва билакларининг олти жойи тилинган эди. Вужуд-

нинг икки узвига — ўнг сонга ва қорин тўқимасига энлатиб урилган пичоқ ҳам анча чуқур ботган экан. Ўнг кўлнинг кафти бамисли чопилгандай эди, суд ҳисоботида бу ҳақда: «Чормихга тортилган Исо алаҳиссаломнинг вужудидаги тамғага ўхшайди», деб ёзилган. Миясининг вазни оддий инглизнинг миясидан 138 мискол оғир эди, шунга суюнган холда падар Амадор судга берган ҳисоботида Сантьяго Насар — мияси бутун йигит экан, у келажакда донишмандлардан бири, бўларди, деган мулоҳазани билдирган. Ҳисоботи сўнгида у жигарнинг чўзилиб кеттанини, бу марҳумнинг жигари шамоллаганида расо даволанмагани оқибати эканини таъкидлаган. Сухбатларимиздан бирида кашиш менга: «Бари бир умри тугаб, жигари килкиллаб, ҳаққа етишиб қолган экан», деди. Доктор Дионисио Игуаран ҳақиқатан ҳам бир вақтлар, Сантьяго Насар сариқ бўлганида, уни муолажа этганди, жасадни ёриш устида гап айланганда, у одамларнинг омилигидан ори келиб, ниҳоятда фазабланди. «Бу падар шу қадар нодонки, тўғрисини айтсан, кашишликдан бўлак ишга ярамайди, — деди доктор менга. — Одатда иссик минтақадаги ўлкаларда туғилган инсонлар жигари испанларнидан каттароқ бўлади, шу ҳақиқатни унга англатишдан кўра ўлиш осондир». Падар Амадорнинг ҳисоботида таъкидланишича, еттита яранинг ҳар бири биттадан ажалини чақирган, қискаси, у кўп қон кетиши оқибатида ўлган.

Азаматлар ўшанда бизга бутунлай бир бошқа жасадни кайтариб беришди. Суяқ кесишаётганда бош чанофининг ярмини кўчириб юборишганди, марҳумнинг мамот соя сололмаган мардона чехраси таниб бўлмас даражада ўзгариб кетганди. Бундан ташқари, кашиш коринни ёриб, бир кўтаришда унинг ичини қўпорворган экан, кейин ичак-чавакни жойлаштиришга ожизлик қилиб, жаҳолатдан хуноби ошиб, ахири дуои фотиха билан уларни ювин-дичелакка ташлади. Мактаб деразасига ёпишиб олиб, ойна кўзларига бурнини тираб жаррохия жараёнини кузатаётган сўнгги томошаталабларнинг ҳам дармони қуриганди, падарнинг ёрдамчиси — толиби тиб ҳам хушини ўйқотиб, ағдарилиб тушганди; ўз вақтида кўп ўликларни кўрган, қон тўкиб-қон кечган полковник Апонте ҳам бундайин жасад ёришдан кўнгли озиб, арвоҳпарастлиги ст-

магандай, гўшт деган нарсани кўрса ё эшитса, сесканалиган, ҳазар қиласиган бўлиб қолди. Ичи бўшаган жасадга латта-путтани сўнмаган оҳакка булаб-булаб тикиб, устидан жуволдиз билан чалакам-чаттисига шунчаки чатиб қўйилган эди, биз уни шоҳи ёпинчиқли янги тобутга колаётганимизда тикилган жойлари сўклиб, ичидан файри нарсалар тўкилиб кетди. «Ўша холатда мурда узок сақланади деб ўйлагандим», деди менга падар Амадор. Бироқ иш бошқача тус олди: майит айниб, сасиб, ҳаммани шунақаям беҳузур қилдики, ноҷорликдан уни тонгдаёқ кўмиб юбордик.

Ўша сепсанба тонги тунд, тийра эди. Ўтган кундузу кечада бир олам ғавғою савдони кўрганим боис бир ўзим ухлай олмасимни сезганимданми, оғим Мария Александрина Сервантесниги тортаверди, борсам, баҳтим чопганини қарангки, эшик тамбаланмаган экан. Даҳаҳларга осиғлиқ қовоқ қалпоқли чироқлар ёник, рақс майдонида гулхан гурилларди, катта-катта сатилларга сув тўлдириб, ўтга қўйишганди — занжи дилбарлар аза чекишиб, байрамлик кийимларини қорага бўяшаётган экан. Мария Александрина Сервантес одатдагидай — худди тўйиб ухлаб тургандай хушкайф ва шир-яланғоч эди; у бегоналар бўлмаса, хосхонасида онадан туғилгандай қиёфада юраверарди. У ўзининг шоҳона каравотида турк жононларидай чордона қурган, рўпарасидаги патинисда турли ноз-неъматлар Бобил минорасидай баланд бўлиб уюлиб турар эди: бузоқ гўшти дўлмаси, димланган то-вуқ, чўчқа гўшти, банану сабзавот — деярли бени киппилик овқат унга муентазир эди. Унинг фусса чекканда тинмай овқат ейдиган одати бор эди, назаримда, мен уни бундай қайгули дамларда бирор марта ҳам ғамгин кўрмаганиман. Кийимларимни ечмасдан оҳиста упинг ёнига ҷўзилдим, бир оғиз ҳам гапиришмадик, мен ўзимча аза тутиб йигладим. Йигирма ёшида Сантьяго Насарнинг йигит умрини ҳазон қилган ғаддор фалак дастидан фарёд чекдим, айниқса, унинг тўрт пора қилиб — қадимий усулда боши, қўл-оғининг кесиб ўлдирилиши аламимни ҳаддан зиёд этди. Тушимда бир аёл хонага киргандай бўлди, қўлидаги гўдаги ҳадеб чапиллатганича маккажўхори сўтасини ғажирди, ярим чайналган донлар унинг кўйлагига тўкиларди. Хотин менга: «Ғажигани ғажиган,

хеч тўйай демайди», деди. Бирданига кўйлагим тутмаларини кимдир шошилиб ечаёттанини сездим, шундоккина тепамда хансираётган айшу шаҳват бандасининг ваҳшиёна нафасини хис килдим, ишваси ҳушимни олди, беихтиёр ишрат комига чўка бошладим. Бироқ у ногахонда жимиб қолди, охиста йўталди — гўё овози олис-олислардан эшитилгандай бўлди.

— Ётолмайман, — деди у. — Сенданам ўлик хиди келяпти.

Факат мендангина эмас, балки бутун теварак-атрофдан Сантьяго Насарнинг иси келарди. Ака-ука Викариолар икковиниям шаҳар ҳокими вақтинча хибс этганди, турмада ётган ерларида шу хидни тушиб, роса қийналашган. «Совун-сочиқ билан ҳарчанд ишқаламай, бари бир ҳидини кетказолмадим», деди менга Педро Викарио. Эгизаклар уч кун ухлашолмади, кўзлари юмилган захоти алоқ-чалоқ туш кўраверишди, тушларида жиноятлари такрор бўлаверди. Ўша интихосиз кундаги ҳолатини эслаб, анча кексайиб колган Педро Викарио менга: «Бари бир кўзим очилиб кетаверди», деди. Унинг мана шу биргина иборасидан улар турмада уйқусизлик туфайли дўзах азобини чекишганини англадим.

Хибсона узунасига уч қадам, туйнуги панжараланганди, ахлат-тувақ, ювиши учун бир кўза сув, тогора, иккита бўйра тўшалган тош-тахта ҳам бор эди. Бу хона шахсан полковник Апотепинг амрига биноан жиҳозланганди, унинг оғиз кўпиртиришича, дунёда бундан ҳам яхширок, инсонпарварроқ камоқхонани топиб бўлмас экан. Укам Луис Энрике шаҳар ҳокимининг бу гапларини жуда тўғри деб, маъкуллади, чунки у бир гал машшоқлар билан жанжаллашиб қолиб шу ерга қамалганида, полковник Апонте азбаройи одампарварлигидан укамнинг ҳисбонага бир занжи фохишани олиб кириб ётишига рухсат берган. Соат эрталабки саккизда, маҳаллий араблар таҳдидидан энди қутулганилкларини фахмланишган саллоҳлар худди шуни эслаб бир оз таскин топишган. Икковлон ҳам зиммаларидағи оғир вазифани бажарганилкларидан анча енгил тортиб, мамнун бўлишган, энди кўнгилларини биргина нарса — ўша бадбўй ўлик хиди безовта қилмоқда эди, холос. Махбуслар совун, сочиқ, ишқалагич, кўпроқ сув беришларини сўрашган,

юз-қўлларидағи кон юқини обдан тозалашган. Педро Викарионинг истагига кўра унга хабдори, ичини юмшатадиган дори, бавосилига қўйгани тоза дока берилган, у ҳатто эрталабгача икки марта ёзилиб қайтган. Бироқ кун ёйилиши биланоқ унинг азоби ортгандан ортиб, ўлик ҳидиниям эсидан чиқарган. Соат иккиларда, айни қиёмда, Педро Викарионинг силласи қуриб, бўйрага чўзишишгаям мадори етмаган, аммо оёқда тик туришга ҳам ҳоли қолмаганди — ҷарчок ва оғриқ уни турган жойида қулатган. Чотидаги оғриқ бўйнигача чиққан, пешоби таққа тўхтаган, бундан ваҳимаси ортиб, ё раббим, бир умр ухлай олмайдиган касалга чалиндимми, дея ўйлаган. У менга ўша кунларни хотирлаб: «Ўн бир ой кўз юммадим», деди, аввалдан феъл-атворини билганим учун сўзига ишондим. Ўшанда боякишнинг томоғидан овқат ўтмай қолганди. Пабло Викарио ҳарқалай бериладиган емаклардан оз-оз ютишга қодир эди, лекин чорак соатдан кейин қорни бураб оғриб, ҳожатхонага чопарди. Соат олтида, Сантьяго Насарнинг жасади ёриб-кўриб бўлингач, жавобгарлар шаҳар ҳокимини чакиртиришди. Пабло Викарио укасини заҳарлашганига амин эди. «Сув бўлиб кетавердим, — деди менга Пабло Викарио. — Бу анави турклар¹нинг иши, деган ўй ҳаёлимда чарх ураверди». Бу муддат мобайнинда ахлатчелак икки марта тўкиб келинган, бундан ташқари, сокчи Пабло Викариони олти марта доруға ҳожатхонасига олиб борган. Полковник Апонте уни айнан ҳалажойда инклилаб ўтирган алпозда учратган, тепасида сокчи милтиқ ушлаб турарди; жавобгарнинг ичи шариллаб кетаётганини кўриб, маҳбусларнинг заҳарланиш борасидаги даволарида жон бор экан, деб ўйлаган у. Бироқ саллоҳнинг факат сув ичиб, уйидан онаси Пура Викарио жўнатгап нимаики бор, ҳаммасини аралаштириб еяверганини эшитгач, бу фикридан қайтган. Бандининг нафси бузуқлигидан ғаши келган полковник Апонте уларни маҳсус соқчилар Риоаҷадаги ғаройиб турмага олиб кетмагунича ўз уйида, қаттиқ назорат остида сақлашни буюрган.

Ака-ука Викариолар дилидаги кўркув кўчадагилар ваҳимаси билан бир хил эди. Араблар ўч олишмай-

¹ Колумбияда барча араб кавмларини турклар деб атаниади.

ди, деб ҳеч ким кафолат беролмасди, лекин икков суиқасдидан бошқа бирор инсон заҳар ҳакида гапирган ҳам, ўйлаган ҳам эмасди. Халойик фикрича, араблар шом тушган захоти туйнукдан керосин шиша отиб, қамоқдаги эгизакларни турма-пурмаси билан ёндириб юбориши лозим эди. Бироқ бу шунчаки маҳобат эди, холос.

Араблар жамоасининг барчаси тинчликпарвар бўлиб, улар аср аввалида Кариб денгизи соҳилларидағи узок-яқин шахру қишлоқларга кўчиб келиб, жойлашиб қолишиган ва асосан бозорларда ранг-баранг матолар, майдачўйда атторлик буюмларини сотиб кун кечиришарди. Бари ахил, меҳнаткаш эди, католиклар мазхабига эътиқод этишарди. Араб жамоасидагилар фақат ўз ҳамқавмларига киз бериб-киз олишар, етиштирган донларини ўzlари сотишар, ховлиларида қўй бокишар, боғчаларида хушбўй тоғрайхону бақлажонлар ўстиришар эди, уларнинг бирдан-бир қусури — картавозликка ружу қўйишгани эди, холос. Ота-боболар она юртларида ўрганишгани — араб тили шевасида сўзлашишар, уни иккинчи авлод ҳам бузмай сақлаган, аммо учинчи авлод — набиралар, бундан Сантьяго Насар мустасно, ота-боболарининг арабча қаломини эшитиб, уларга испанча жавоб қайтаришга одатланишган эди. Ана шу ювош арабларнинг бирдан жунбушга келишига ва саллоҳларнинг жинояти важидан биздан ўч олишига ақл бовар қилмасди. Шунингдек, вақтида обрўли, жангари одамлар етишиб чиқкан ва уларнинг бир нечтаси котилликда, майхонаю қовоқхоналарда муштумзўрликда ном қозонган, эндиликда анча попуги пасайиб колган Пласида Линеро уруғларининг қасос исташи ҳам имкондан хориждаги бир ҳол бўлиб, бу хусусдаям ҳеч ким хавотир олмасди.

Узунқулок гаплардан кўнгли ғашланган полковник Апонте атрофдаги ҳар бир араб хонадонига кириб, улар билан сўзлашиб, бу гал энди тўғри хулоса чиқарди. У ҳар бир ахли арабнинг рухи чўкканини ва бафоят ғам чекаётганини, меҳробларида аза нишони борлигини, кўпларининг ерга ўтириб олиб, кўз ёши тўка-тўка мархумнинг арвохини ёдлаб қайфураётганини кўрди, илло, бирор кимсанинг хун олиш ниятида эканини пайқамади. Суиқасд хусусидаги эрталабки шов-шуву даҳшатли гап-

тўзлар алангаси анча пасайган, ҳатто котиллар ҳам, бўёғига жанжал кўтаришсам муштлашувдан нарига ўтмайши, деб ўйлашарди. Бундан ташқари, юз ёшлик кампиршо Сусеме Абдул қизи эгизакларга аччиқ эрмон ва ёки сачратки барги қайнатмасини ичириш кераклигини айтиби, бу дориларни ичгач, Пабло Викарионинг ич кетари такқа тўхтади ва аксинча, бу Педро Викарионинг бўшалишига ёрдам берди. Сўнгра Педро Викариони мудроқ босди, юракбуруғидан кутулган Пабло Викарио эса, жони орому осудалик топиб, уч кундан сўнг илк бор кўзи илинди. Шахар ҳокими Пурисима Викариони фарзандлари билан хайрлашмокқа эрталабки соат учда хибсхонага олиб кирганида, она ўғилларини ана шу ахволда кўрди.

Полковник Апонтенинг таклифига кўра, Викариолар оиласи — ҳатто катта қизлари ва икковининг эри ҳам шаҳарни тарк этишди, ҳеч кимга билдиримай жўнаб колиши; биз эса, ўша куни ўлардай ҷарчаган, Сантьяго Насарни дағн этиган, мутлақо кўз юммаган эдик. Шаҳар ҳокимининг айтишича, Викариолар бу ердаги ғалвалар тиниб, аламзадалар ҳовуридан тушмагунича қайтмаслиги лозим эди. Пура Викарио шармандаи шармисор қизининг бетидаги кўқарган доғ-дуғлар кўринимасин деб унга рўмол ўратиб қўйди, сўнгра, сўйилган хушторига аза тутяпти деб ўйлашмасин, дея хавотирланиб, қизининг вужудини кизил, ялтироқ кийимларга бурқаб ташлади. Пура Викарио жўнаб кетишдан аввал падар Амадорни йўқлаб, ундан ўғилларини турмага бориб кўришини, тавба қилдиришини ўтинган, аммо Педро Викарио бунга кўнмаган, тавба қиладиган гуноҳлари йўқлигига биродарини ҳам инонтирган. Маҳбуслар ёлғиз қолишига; Риоачадаги қамоқда олиб кетиладиган куни саллоҳлар анча ўзларини тутиб, хушёр тортишгач, хотиржамлик билан ҳақ эканликларини таъкидлашар, уруғларимиз таъқибдан кўрқиб кечаси жўнашган, биз бундай шармисорликдан ор қиламиш, бизни кундузи, очик-ойдин олиб кетишин, дея талаб этишар эди. Уларнинг отаси шу кунларда қазо килди. «Отагинам ғам-ғуссадан куйиб ўлди», деди менга Анхела Викарио. Биродарлар турмадан озод бўлишгач, Риоачада муқим яшаб қолиши, оила аъзолари кун кечираётган Манаурадан бу ер бир кунлик йўл эди.

Пабло Викарио отасининг дўконида заргарлик хунарини эгаллаганди, Риоачада шу ишнинг бошини тутиб, анча гина ёёқка туриб олди, Пруденсия Котес унга тегиши мақсадида шу ёқка келди. Педро Викарионинг мухаббатда ҳам, касбу корда ҳам омади юришмади, ўша воқеалардан уч йил ўтгач, у яна ҳарбий хизматга борди, катта сержантлик унвонига ҳам етишди; кунларнинг бирида унинг сокчилар бўлинмаси бузук хотинлар ҳакидаги қўшикни айтганича партизанлар эгаллаган ўрмон ичкарисига кириб кетиб қолиб, бирортасиям кайтиб чиқмади.

Халойикнинг гап-сўзига караганда, ўша машъум ходисанинг биринчи ва ягона қурбони Байярдо Сан Роман эди. Айтишларича, бу фожианинг бошқа иштирокчилари чекларига не тушган – ўшанга чидаб беришди, кисматлари неники тақозо этса, шуни амалга оширишди. Сантьяго Насар шармандалиknинг асл сифатида хун тўлади, жонидан айрилди, aka-ука Викариолар чин йигит эканликларини исботлашди ва сингиллари шаънидаги доғни ювига ташлашди. Бор-будидан мосуво бўлган одам биргина Байярдо Сан Роман эди. Одамлар, «бечора Байярдо», дея кўп йиллар унга ачиниб юришди. Ўша қонли айёmdan сўнг, ой тутилган шанба оқшомига қадар, у бирор инсон зотининг эсига келмаган, Ксиус шаҳар ҳокимига тушида сотиб юборган уйининг тепасида бир ёнарқуш учиб юрганини, ўша қушни хотинининг ҳиссалаб арвоҳи бўлса керак, деб ўйлаганини айтганида, полковник Апонте пешонасига шалатилаган ва бирдан анави шўрликни хотирлаган:

— Э, хомкалла! — дея хитоб килган у. — Бечорани мутлақо унутиб кўйипман-а, қаранг-а!

У сокчи миршаб билан биргаликда баландликдаги уйга етиб боргач, уй олдида тепаси очиқ турган автомобилни кўрган, фақат хобхонанинг чироги ёниқ бўлган, аммо полковникнинг чорловига ҳеч ким жавоб бермаган. Ахийири, икковлон эшикни бузиб ичкарига киришган, ой ёруғида барча хонани бирма-бир айланиб чиқишган. Кейинчалик шаҳар ҳокими менга: «Ҳаммаёқ сув куйгандай жимжит, бино худди сув остига чўккандай эди», деди. Пура Викарио сешанба тонготарида уни қай ахволда кўрган бўлса, у айнан ўша алпозда – эгнида рангин шим, шохи кўйлак, каравотда бехуш ётар эди, фақат

пойабзалигина кўринмасди. Ерда бир неча бўшатилган май шишиси, сал нарида, кўрпа устида яна аллақанча очилмагани кўзга ташланар эди, лекин озиқ-воқат асари, бирор нон ҳам йўқ эди. Уни ўша холатида текшириб кўрган доктор Дионисио Игуаран кейинчалик менга: «Унинг ичкиликтан захарланиб ўлишига бир баҳя колганди», деди. Бирор бир неча соатдан сўнг Байярдо Сан Роман хушига кайтиб, ҳаммани оғзига келган сўз билан сўкиб, хайдаб солган. «Мен билан ҳеч кимнинг иши бўлмасин, бирорта ит останамният хатлаб ўтмасин! Отам, ўша сасиган чол ҳам келмасин!» деган у.

Шахар ҳокими дархол генерал Петронио Сан Романга телеграмма бериб, уни ахволдан боҳабар этган, ўғлининг охирги сўзини ҳам айнан ёзib юборган. Афтидан, генерал Петронио Сан Роман ўғлининг жаҳл устидан айтган гапларини тўппа-тўғри тушунган ва ўшу сабабдан, аразлаганми, ўзи йўқлаб келмай, хотинини, икки қизини ва иккита олмақоқи сингилларини жўнатган. Заифалар шаҳарчага юкчи кемада етиб келишди, улар Байярдо Сан Роман бошига тушган фалокат ва баҳтсизлик боис мотам тутиб, соchlарини ёйиб қулоқларигача аза кийимиға ўраниб олишганди. Кирғокка оёқ қўйишдан аввал пойабзалларини ечиб, яланг оёқ бўлишди, то баландликдаги уйгача жазирамада чўғдай қизига қумни босиб, товоnlари куйиб, соchlарини тўзитиб, овозларининг борича бўзлаб бориши, шунақаям кий-чув солинидики, овозлари худди шодликдан бақириб-чақираётган одамининг товушига ўхшаб кетди. Эсимда, ўшанда Магдалена Оливвернинг уйидаги пешайвондан уларни қузатиб турарканман, бундайин ёлғондакам қайғукашлик, шармандалик устига шармандалик экани хусусида ўйлагандим.

Полковник Ласаро Апонте уларни тенагача қузатиб борди; кейин дархол келсин, деб чақирилгани учун доктор Дионисио Игуараи ҳам хачирни қичаб, уларнинг ортидан баландликка йўналди. Кунг кайтиб, сал салқин тушгач, махаллий ҳокимиятнинг икки хизматчиси бир жуфт таёқка тўрбеланчакни боғлаб, унда Байярдо Сан Романи осилтириб олиб ўтиши; у бошигача жун намат билан ўраб кўйилган, оркасида бир неча заифа ув-ув ийғлаб келарди. Магдалена Оливер уни, ўлипти, деб ўйлади.

— Эй фалак! — дея у қўлларини осмонга силкитиб чинкирди. — Бу яна қандай фалокат, бу жабринг ҳам бормиди?!

Байярдо Сан Роман эса қип-қизил маст эди, у ўлидай қимирламай ётар, кўрган мардум уни жонсиз деб ўйлар эди: ўнг қўли осилиб тушиб, ер чизиб борарди. Онаси унинг кўлини кўтариб, жун намат остига тикиб қўйганди, тағин осилиб тушди, шу алпозда жарлик ёнидан лангаргоҳча бўлган йўлда ер чизиб борди. Ана шу чизиқлар уни кўрганларнинг ёдида сўнгти хотира каби сақланиб қолди.

Йигиттинг уруғлари уйга тегишмади, ҳеч нарса олишмади. Баъзан, дам олиш кунларида, ўйин-кулги қилишиб, баландликдаги ўша уйга йўлимиз тушарди, ҳар сафар хонадондаги ташлаб кетилган кимматбаҳо нарсаларнинг, жихозларнинг камайиб бораётганини сезардик. Бир гал биз Анхела Викарио никоҳнинг биринчи кечаси онасидан сўрраттириб юборган ўша жомадончага кўзимиз тушди, аммо эътиборга лойик бирор нарса топмадик. Унда аёлларнинг пардоз-андозига аскотадиган оддий матоҳлардан бошка ҳеч вақо йўқ эди, бироқ бир неча йил ўтгач, Анхела Викарио менга жомадончадаги нарсаларнинг асл моҳиятини — эрини алдаб, ўзини киз кўрсатишга керакли воситалар эканини айтгандагина билдим. Жомадон — унинг беш соатлик уйи бўлмиш хонадондан қолган яккаю ягона ёдгор эди.

Кўп йиллар ўтиб, мазкур ҳодисага оид бир юзаки тафсилотни аниқлаш мақсадида бу ерга келганимда кўрдимки, бир маҳаллар Йўланда де Ксиуснинг баҳтноси бўлмиш ўша уй қуп-куруқ, ҳувиллаган мотамхонага айланган эди. Полковник Ласаро Апонте ҳар қанча зўр бериб уринмасин, у ердаги бор нарсалар бирин-кетин йўқолаверган; ҳатто бир пайтлар эшикка сифмаганидан уйга олиб кирилиб, Момпос усталари томонидан йиғиб ўрнатилган олти кўзгули жавонни ҳам азаматлар уриб кетишибди. Бошида бева Ксиус бу ишлардан мамнун бўлиб юрди, нарсаларни хотинимнинг арвоҳи ташиб кетяпти, дея таскин топди. Полковник унинг соддалигидан кулиб, роса мазах килди. Аммо бир гал кечаси унинг калласига Йўланда де Ксиуснинг арвоҳи билан гаплашиб, ҳақиқатни билиб кўя қолай, деган фикр келди,

полковникнинг сўзига қараганда, нарсаларни айнан ўша хотиннинг арвоҳи гўрига ташиб кетаётган экан. Уй нурраб, йиқила бошлади. Тўйдаги автомобиль дераза ёнида тўқилиб-сочилиб, чириб ётарди, охири унинг занглаған томио таглиги қолди, холос. Машина эгасидан узоқ йиллар давомида дарак бўлмади. Суд хужжатлари ичida унинг аризаси бор экан, лекин аризада шу қадар пойманой, узук-юлуқ сўзлар ёзилганки, унга караб туриб, шунчаки расмият учун бирорнинг қўли билан ёздирилибдила, дея ўйладим. Роса 23 йил ўтгач, мен бир мартағина Байярдо Сан Романи учратиб, сухбатлашмоққа уриндим, аммо у мени тажовузкорона қаршилаб, ўша кунлар хусусида, ўзининг у машъум хунрезликка алоқаси борасида бирор оғиз гап айтишни истамаслигини билдириди. Унинг ота-онасидан ҳам бу борада бирор маъноли сўз эшитмадим, чунончи ўғиллари не балолар ёндошибки, ўша гадойтопмас шаҳарчага бориб қолганию қай жафокор дамларда иблис йўлига кириб, ўша хотинга уйлашиш фикрига тушганига ҳамон ақллари бовар этмас эди.

Хайриятки, яхши кишилар менга Анхела Викарио хақида гоҳ-гоҳ хабар етказиб туришди, бу каминани ажаб бир заифа сиймосини яратишга илҳомлантириди. Роҳиба синглим Гуахиранинг шимолидаги бутнарастларни насронийлик мазҳабига киришга ташвиқ қилиб ўша срларда бир мунча муддат кезиб юрди, у жойдаги бир кишилекда Анхела Викариони учратиби, бир неча бор у билан сухбатлашибди, унинг айтишича, ўша макон Кариб денгизи қирғогида экан, онаси Анхелани денгизга тириклайн чўқтириб юбормоқчи ҳам бўлганмиш. У ҳар гал мурид овлашдан қайтганида, менга: «Тутинган синглим салом деди», дерди. Синглим Маргот ҳам биринчи йиллари Анхела Викариони йўқлаб турди, унинг сўзига қараганда, улар хайҳотдай ҳовлиси бор бир уй сотовлишибди, тўрт тарафидан шабада эсиб турармиш, сув тошқинию ҳожатхонадан шамол суриб келадиган бадбўйни ҳисобга олмаса, уларнинг тўлқин ҳовлига ва ётоқхонага улоқтирган балиқларни теришдан бошка ташвиши ўйқ эмиш. Ўша вактда Анхела Викариони кўрганларнинг айтишича, у жудаям чевар бўлиб кетибди, молу обру топиб, шунга овуниб, роҳат-фароғатга етишибди.

Ўшандан бир неча йил сўнг, у фалокат хақидаги тасаввурим тиниқмай, бир тўхтамга келолмай, аммо бу баҳтсизликларнинг сабабу оқибатларини англашга уриниб, Гуахира қишлоқларида комуслар, тибга оид китоблар сотиб юрган кезларим, иттифоқо ҳиндулар яшайдиган бир масканга йўлим тушди. Сингилларим тавсифлашган худди ўша денгиз бўйидаги уйни кўрдим: жазирама пайти эди, чокмашинада ненидир тикиб ўтиради — унинг азадорлик либоси, юзидағи темир бандли кўзойнаги, соchlарини қоплаган ок, сарғиш толалар, бош устидаги осиғлиқ қафасда тинимсиз сайраётган сарик саъва — барчаси кўз олдимда уни бошқача бир сиймо тарзida гавдалантириди. Унинг дераза кўзлари ортида шу алпозда ўтирганини кўриб, наҳотки, шу ўша Анхела Викарио, дея хайрон бўлдим, у тасаввуримда мутлақо ўзгача эди, бечорани шу қадар нотавону аброр ҳолатда учратиб, кўнглим бузилди, чархи ўйинкор бир инсон умрини шунчалик бемаъни афсонага айлантириб, охири хору хақир этганидан ич-ичимдан эзилиб кетдим. Ҳа, бу хотин худди ўша Анхела Викарио эди, орадан 23 йил ўтганди.

У мени одатдагидай узоқ қариндошидай кутиб олди, саволларимга ўйлаб, жиддий жавоб берди. У кечган йиллар мобайнида салобат ва аклу идрок касб этганди, қараб туриб, ўша Анхела Викарио шуми, дея тағин ҳайратландим. Ўз хаёти хусусида бирам оқилона хulosалар чиқарибдики, буни эшитиб, унга қойил қолдим. Бир оз вакт ўтгач, у менга аввалгидаи қаримсик эмас, балки аксинча, худди хотиротим кўзгусидаги каби ёш, жозибадор бир жувон сингари кўрина бошлиди; йигирма ёшидаги — муҳаббатсиз турмуш курсанг, ўлмайсан, дея зўрлаб эрга берилган давридаги маҳзун ҳолатларидан асар ҳам колмаган эди. Унинг онаси, бир оёғи тўрда, бир оёғи гўрда бўлган бир кампир мени нариги дунёдан келган арвоҳдай кутиб олди, ўтмишни эслашни истамади, бу асарни ёзишда мен унинг онам билан сўзлашгандаги баъзи узукюлук гапларига, асосан ёдимда қолган эсадликларга таяндим. Кампир кўзи тириклигига дей шумоёқ қизининг ўлимини оллодан ёлвориб тилаган, аммо муножотини фалакнинг кар қулоги ҳеч тингламаган, кизи эса, ўша манфур воқеаларни эшитган қулоқка уялмасдан, оқиз-

май-томизмай айтиб, бемалол яшаб юраверган. Бироқ ёнг мухим сир сирлигича колган — у фожианинг асл сабабчиси ким, яъни, уни ким, қачон, қаерда йўлдан ургани хусусида лом-мим демаган. Сантьяго Насарнинг ўша зоний эканига эса ҳеч ким ишонмасди.

Зотан, Сантьяго Насар билан Анхела Викарио икки олам эди. Икковининг бирга юргани ёки хилватда бирга турганини ҳеч зот кўрмаган. Сантьяго Насар жуда назари баланд йигитлардан эди, табиийки, унга қиё ҳам бокмаган. Бир гал шу қиз ҳакида гап кетганда, аниқ эсимда, у: «Сенинг анави қариндошинг қип-қизил тентак», деган эди. Сантьяго Насар қизлар борасида дови юришган йигит саналарди, қурдошлари уни макиёнларни қийратадиган қирғий дейишарди. Отасига ўхшаб у ҳам тоғма-тоғ ёлғиз кезиб юрар, бирор дараҳт шоҳида осилиб, пишиб турган мевани — шу депарада бирор кўзга илинарли қизни кўрди дегунча ўйлаб-нетиб ўтирай, ҳеч кимга билинтиrmай шартта узарди-кетарди; аммо шахарликларга унинг атиги иккита жазмани борлиги аён эди, холос: Флора Мигель билан дон олишиб юриши эски гап эди; ўн тўрт ойдирки, Мария Александрина Сервантеснинг домига тушиб, яна ишқу жунун кўчасига кирганиям халойиққа маълум эди. Кўпчиликнинг ўйлашибча, аслида Анхела Викарио бошқа бирорни севган ва ўша номаълум билан айшини суриб юрган, нозик пайт келиб қолганда эса, дабдурустдан Сантьяго Насарнинг исмими тилга олган, акаларим унга кўл кўтаролмайди, дея хаёлидан кечирган ва сувдан қуруқ чикмоқчи бўлган. Иккинчи дафъя уни йўқлаб борганимда, мен ҳам худди шу фикрни тарькидлаб, далилу асосларни таҳлаб ташладим, хотиннинг ўз тилидан хақиқатни эшитмокни истадим, бироқ у бир зумга нигохини чокдан кўтариб, менга тикиди-да:

— Кўпам кавлаштираверма, қариндош, — деди. — Ўша эди.

Сўнг у менга қолган хамма гапни, жумладан, никоҳнинг илк кечасида нималар бўлганигача айтиб берди. Шум дугоналарининг унга: эрингни роса ичириб фишт килиб қўйгин ёки ўзингни уятчанликка солиб чирокни ўчиришга мажбур этгин, энг мухими, баданингни аччиктош билан юв, эртасига эрталаб чойшабингни ховлига опчикиб ёйишганда, қип-қизил бўлиб кўринади, қизли-

гингни ана шу белгилайди, дея ўргатишганингча яширмай айтди. Аммо Анхеланинг маслахаттўйлари икки нарсани хисобга олишмаганди: Байярдо Сан Роман ичкилик бобида пишиб кетганди, унча-мунча майни кўрдим демасди; зохиран соддаю гўл кўринса-да, хурофот таъсириданми ботинан тоза, бегуноҳ, ёш боладай покрух эди. «Дугоналарим ўргатган нарсаларнинг бирортасиниям қилмадим, — деди менга Анхела Викарио. — Бу ҳақда ўйлаганим сари бунчалик тубанлиқка бормаслик лозимлигини, бу иш фирт чўчқалик эканлигини англадим, ахир у бечорада нима гуноҳ, — бадбахтнинг бошига шундом бало тоғи ағдарилгани, мендай қизга уйланиш савдоси тушганинг ўзи катта фожеа-ку, деб ўйладим». Қискаси, у ҳеч қанақа қилик кўрсатмай, ихтиёрини эрига топширган, у чироги ёник ётоқхонада унинг кийимларини бир-бир ечган, аллақачон хаёю иффат пардаси кўтарилигандан Анхела заррача кўркмаган, зотан, гишт қолипдан кўчган, кўркишга ҳожат қолмаган эди. «Ҳаммаси оддигина, осонгина бўлиб ўтди-кетди, — деди у менга, — тўғриси, ўлиммигаям рози эдим».

У ич-этини еяётган аламни беркитиши ниятида бошидан кечган азобу баҳтсизликларни тортинасадан, батафсил баён қилди. Байярдо Сан Роман уни онасиникига олиб келиб ташлаб кетгач, ўша сониядан эътиборан у жувоннинг дил уйига кириб мангуллик макон курган, — бу гапларни Анхела Викариони ўз оғзидан эшитиб, хайрон қолдим, бундай бўлиши хаёлимгаям келмаганди. Ўшанда жувоннинг юрагига ажал ўқи санчилгандай бўлган. «Онам мени ўйиб-чимдилаб ура бошлигандан, бирдан уни ўйладим», деди у менга. Онаси ўзини бечора йигитни бадбахт қилгани учун калтаклаётганига ақли етгач, оғриқни хис этмай кўйган. Ошхонадаги диванда ўпкасини босолмай хиқиллаб ётаркан, яна Байярдо Сан Роман тўғрисида ўйлаган ва ўз-ўзидан хайратга тушган. «Мен ўшанда баданим оғриётганидан ёки бўлиб ўтган шармандалиқдан йигламаётгандим, — деди у менга. — Анави бечорани ўйлаб йиглаётгандим». Онаси унинг юзига арника томизги дорисидан суроётгандан ҳам жувон уни ўйлаб ситам чекаётган эди, кейин кўча тарафдан одамларнинг бакириқ-чакириғи, жомнинг хайбатли жаранги эштилди, шу пайт онаси ош-

хонага кирди ва унга, энди бўлар иш бўлди, ухлаб, сал ўзингта келиб ол, деди.

У узок вақт, гарчи заррача умид бўлмасаям, Байярдо Сан Романни хотирлаб, уни қўришни орзу қилиб юрди. Бир куни онасининг кўзи оғриб, уни Риоачидаги касалхонага олиб боришиди, йўлда «Бандар меҳмонхонаси»га киришиди, меҳмонхона хўжайини уларга таниш эди. Пура Викарио бир стакан сув сўради. У қизга орқасини ўгириб сув ичаркан, ҳашаматли хона деворидаги саноқсиз тошойналарга қараб турган Анхела Викарио кутилмаганда неча йилларки хаёл кўзгусида асраб, термилиб юрган азиз одамининг аксини ойнада кўриб қолди. Нафасини ютиб, секингина қайрилиб, ўша томонга бокди, у жувонни сезмаган ҳолда унинг ёнидан ўтиб, меҳмонхонадан чиқиб кетди. У кўнгил ойнаси чил-чил синиб, онаси ёққа маҳзун кўз солди. Пура Викарио сувини ичиб бўлиб, лабларини енги билан артаркан, қизига майингина жилмайди, янги кўзойнаги ялтиллади. Ана шунда Анхела Викарио онасининг асл қиёфасини ҳаётида биринчи марта юрак-юрагидан ҳис этди: қаршисида, майхона пептахтаси ёнида, бутун умрини баҳтсизликлар, турмуши танивишлари еб битирган толесиз аёл туради. «Хе, сасимай ўл!» деди Анхела Викарио ичиди. У бу ҳолатдан шу кадар мутаассир бўлдики, қайтишда уйига етгунча овозининг борича кўшиқ айтиб келди, сўнгра ўзини кўрпага отди-да, уч кун ўрнидан турмай йиғлади.

У гўё қайтадан туғилганди. «Унга бўлған ишқим аланталангандан аланталанарди, ақлимдан айрилиб, телбага айландим», деди у менга. У кўзини юмии биланоқ Байярдо Сан Романни кўрарди. Денгиз шовқини унинг овозидай, нафасидай туюларди. Кечалари эса, у худди ёнида ётгандай, баданинг ҳароратини хис этар ва шу заҳоти ўзи ҳам қизиб, ёниб, тўлғона-тўлғона уйғониб кетарди. Орому осудалигини йўқотган Анхела Викарио бир ҳафтага аранг чидади, охири сабри тутаб, Байярдо Сан Романга биринч мактубини ёзди. Бу қисқагина хатда жувон уни меҳмонхонадан чиқиб кетаётгандага кўрганини, агарда у ҳам уни илгаб, қараганида, бу ҳолдан бафоят қувонажагини ҳаё билан ифодалаган эди. У номанинг жавобини тоқати ток бўлиб кутди. Икки ой ўтгач, қанатдан дил ўти устун чиқиб, иккинчи хатини ёзди, у ҳам

аввалгисидай мухтасар, боҳаё битилганди, жувон йигитнинг эътиборсизлигидан гина қилган эди, холос. Олти ой кейин унга яна олтига мактуб юборди, ҳаммаси жавобсиз, сасиз-садосиз кетди, бироқ у Байярдо Сан Роман ҳатларни олаётганига ишонгани учун бундан оғринмади, аксинча, қўнглини тўқ тутди.

Анхела Викарио ўз тақдирининг хўжайини ўзи эканини умрида биринчи марта ҳис этди ва муҳаббат ҳамда нафрат бир-бирига боғлик туйгулигини англаб етди. Жувон унга қанчалик кўп ҳат йўлласа, юрагидаги ишқ ўти шунчалик ортар, аламзода дилидаги бадҳоҳлик баттар аланталанаар эди. «Онамга кўзим тушди дегунча ичим ёнаверарди, — деди у менга, — чунки онамга қараб туриб ҳар гал уни эслардим». У эри ташлаб кетган хотин бўлса-да, ҳаёти аввалгидай — қизлигидагидай оддий бир тарзда давом этарди: у дугоналари билан бирга чок тикарди; олдинлари эса у ёски ўртоқлари билан қийкимлардан лолалар, қоғоз парчаларидан күшчалар ясар эди. Онаси ухлагани хонасига кириб кетгач, Анхела Викарио эшикни беркитиб олиб, эрталабгача ўзининг бедаракликка мустаҳиқ ҳатларини ёзарди. У идроқу иродасини яна қўлга олди, яна — фақат Байярдо Сан Роман боис — қизлигига қайтгандай бўлди ва ўзидан ўзга қурдатни, эҳтиросу ҳаёлотидан бошқа жобиру жабркорни сезмай қўйди.

Умрининг ярми ҳазонга юз туттунча, у ҳар ҳафта биттадан ҳат ёзив юрди. «Баъзида нима деб ёзишиням билмасдим, — деди у менга қулгидан зўрга ўзини тийиб, — аммо у ҳатларимни олаётганини аниқ билганимдан, бошқа ҳеч нарсани умид қилмасдим». Бошида жувон унашилган қайликларни кидай қисқа-қисқа мактублар битди, кейинроқ эри узоқ сафардаги ташна келинчакдай ишқу эҳтирос, ваъдаю нозистиғинога тўла иштизорона номалар жўнатди, нихоят, охирги пайтларда маҳрами ташлаб кетган бечора беванинг эрини қайтариш ғаразида қиласиган ёлғондакам ҳасратларию касалман, ўламан каби ох-воҳларидан дудланган мактублар йўллади. Бир сафар тунда одатдагидай нома битиб ўтиради, нимадандир азбаройи севинганидан сиёҳни вараққа тўкиб юборди, уни йиритиб ташлани ўрнига, ҳатни: «Ишқимнинг гувоҳи сифатида сенга қоғозга дув-дув тўкилган

кўзёшларимният юборяпман», деган чучмал сўзлар билан туталлади. Гоҳо йиғлаб-йиғлаб ҷарчаганда, қилаётган ишларининг тентаклик эканини ўйлаб, ўзини ўзи мазахлаб қуларди. Фақат бир нарса — ҳаммасининг баҳридан ўтиш зарурлиги унинг ҳаёлига келмасди. Байярдо Сан Роман ўзини мутлақо бепарво, беписанд тутарди, жувоннинг ҳат ёзиши коронғига кесак отгандай бехуда бир иш эди.

Ўшандан ўн йил кейин — фожеалар унудилиб, ҳамма гаплар эсдан чиқаётганда — ноҳуш бир тоңгда Анхела Викарио сесканиб уйғониб кетди: Байярдо Сан Роман қип-ялангоч тўшакда, унинг ёнида ётгандай туюлиб, нафаси тикилди. Шу куни унинг дарди-дунёси остин-устин бўлиб, талвасага тушганича йигирма варақли ҳат ёзив, унда ўша машъум кечадан бери ўтган давр мобайнода кўнглида тўпланган бор ҳасратини тўкиб солди, могор босиб ётган ҳақиқатларни уяту андишани йиғиштириб қўйиб, бир-бир баён этди. Бағрини у бир умрга поралаб кетганини, жисму жонидаги яралар абадий бемалҳам қолажгини, унинг тили заҳарлигию қадди қоматида эҳтирослар қуёши мужассамланганини очик ёзди. Жувоннинг ҳар жумада келадиган чевар дугонаси бор эди. Ҳатни ўшандан бериб юборди; Анхела Викарио, бу мактуб телба руҳимдаги сўнгти чайқалиш бўлса керак, деб ўйлаганди, бироқ у шундан кейин ҳам не ҳақда ва кимга ёзётганини англамаган ҳолда тагин ўн етти йил давомида муттасил нома битди.

Августнинг чароғон кунларидан бирида, чоигоҳда, Анхела Викарио дугоналари даврасида чок тикиб ўтишаркан, эшик ёнига кимнингдир келганини пайқади. У қайрилиб қарамаса ҳам, ким келганини — бу ўша эканини сезганди. «У семирибди, сочи тўкила бонилабди, кўзи хираласиб, кўзойннак тақибди, — деди жувон менга. — Аммо бу айни ўша эди, қурибгина кетсин! Ўша!» Анхела Викарио ўзиям унга ўхшаб қариб колганини, шубҳасиз, уям кўради, дея ўйлаб, бирдан кўнглини ҳадик қоплаган, уни севганимчалик мени севолмайди, деган иштибоҳга бориб, яна бағри-дили ўртанганди. Эгнидаги кўйлаги тердан ҳўл бўлганди — уни бозорда биринчи марта шундай ҳолатда қўрганди — белидаги қайини ҳам кўлидаги кумуш безакли ҷармхалтаси ҳам ўша илк учрашувдаги-

дай эди, факат чармхалта анчагина унниқан эди. Байярдо Сан Роман чеварларнинг ҳайратдан оғизлари ланг очилиб, ханг-манг бўлиб қолганларига эътибор бермай, шитоб юриб келиб, халтасини чокмашина устига қўйган.

— Ха, дуруст, дуруст, — деган у, — мана, мен келдим.

Унинг иккита жомадони бўлиб, бирига кийим-кечак солинган, бошқасига Анхела Викарионинг икки мингга якин хати тахланган экан. Мактублар санама-сана, батартиб дасталанган, шохи боғичлар билан боғланган, бирортасиям очилмаган экан.

Кўп йиллар мобайнида биз факат ўна воеа хусусида гапириб юрдик. Ўша машъум кунгача ҳар биримиз ўзимизча яшаб, пепонамиздагини кўриб келаётгандик, ҳамманинг кўнглига ғулфула солган у ходиса эса фикру зикримизни ўз комига тортди, гўё ҳар ёқда сочилиб оқаётган умримиз ирмоқчалари кутилмаганда ўша воеа гирдобига кўйилди. Хўроллар қичқирган захоти, сахармардонлаб барча бараварига уйқудан уйғонган, хаёлида тасодифнинг бир зарби туфайли очилажак фожеа эшигини ва унинг ортидаги қатор бадбахтикларни тасаввур этарди; омманинг оғзида шу гап эди, аммо бирор инсон зотининг дилида сирни очиб, қурбонни сунқасдан огоҳлантириш истаги йўқ эди, инчуин, ҳеч бир киши фалокат рўй берган, унга ёнчогли алоқадор бўлмоғи ва кейин тақдирни қандай кечажаги бобида бирор аниқ фикрга эга эмасди.

Бу ҳолнинг туб сабабиятини кўпчилик англай олмасди, албатта. Кейинчалик жарроҳ сифатида ном қозонган Кристо Бедойя ҳам ўшандада нечун ўз уйига бориб ётиш ва ота-онасини сунқасдан хабардор қилиш ўрнига бувасиникига кириб, икки соатча қариялар билан валақлашиб, епископнинг келишини кутиб ўтирганига — бу ҳолнинг асл боисига ҳамон тушунолмайди. Бироқ сунқасдан воқифлар ҳам косидларга халақит бериб, ниятини чиппакка чиқариши мумкин бир пайтда ҳеч бир иш қилмаган, бу — иффату номус масаласи, унга алоқасизларнинг аралапнуви ножоиздир, деган ақидага бориб, шу билан ўзларини алдаб-овутиб қўя қолишган. «Номус — муҳаббат демак», деганди ўшандада онам менга. Ортесия Бауте саллоҳлар-

нинг икки хунрез пичоини қонга ботмасдан аввал кўрганди — шу бошига биттан бало бўлди, у ўнгидаям, тупидаям қонли пичоқларни кўравериб, азобу ўқинчдан савдойига айланди, бир куни шир-ялангоч ҳолида ўзини тош ётқизилган кўчага отиб, ер юзи билан хайрлаши. Сантьяго Насарнинг қайлиғи Флора Мигель Гаддор фалакнинг бу кўргиликларига аччиқма-аччиқ битта чегарачи ҳарбий йигит билан қочиб кетди, даъюс эри уни охироқибатда ғарга айлантириб, Вичададаги кауучук ўрадиган барзангиларга сотиб юриб, расвойи жаҳон қилди. Насарларнинг уч авлодига энагалик қилган доя Аура Вильерос эса, Сантьяго Насарнинг сўйилганини эшитган ҳамони вахимадан қовуғи тортишиб қолди ва ўла-ўлгунча баданига сукилган резина ичақдан пешоб қилиб ўтди. Клотильде Арментанинг олийжаноб эри умрининг вафоси боис 86 га кирган дон Рохелио де ла Флор уйида, эшиги ёпиқ нариги хонада Сантьяго Насарни тўрт пора этилаётганини кўраман дея ўрнидан сўнгги марта кўзғолдию дўзахий манзарадан қайта ўзига келолмай, оламдан ўтди. Ўғли кирадиган эшикни беркитиб қўйган Пласида Линеро вакт ўтган сайин гунохини унугиб юборди. Менга у ўзини оқлаб: «Дивина Флор, ўғлинг уйга кириб кетди, дегани учун эшикни занжирлаб қўйгандим. Аммо у ёлғон айтган экан». Бироқ Пласида Линеро тушга киргувчи дарахтнинг хайрли экани билан қушларнинг ёмонлик дарракчиси эканини алмаштириб юборгани учун бир умр ўзини кечиролмади, шуни ўйлайвериб, замонаси нинг гўр йўлига етакловчи дориси — занжабил донаси ни чайнашга дучор бўлди.

Терговчи фалокатдан ўн икки кун кейин келди, шаҳар аҳлининг ёппасига талвасага тушганини, тартибсизлик кўпганини кўриб, боши қотди. У шаҳарнинг ёғочдан қурилган бош маҳкамасидаги ислиқи хонада сатилда кайнатилган қаҳвага шакарқамиш шаробидан қўшиб ичиб ўтираркан, тўс-тўполон ва жазирама кун туфайли кўз олдидан кетмаётган арабий манзарани унугипини, ором олишни истар эди. Махкамама ёнида оломон пашшадай фужрон ўйнар, ўзининг бу фалокатга нечогли дахлдорлигини, нималарни билишини айтмоқни истаган иззатпраст довдир одамлар шу қадар кўп эдики, улар сўрамасдан ҳам эшиқдан ёпирлиб киришга тиришар, шов-

қин солишар эди; терговчи бебош халойикдан мухофаза этсин учун мададкор аскарларни чакириди. У яқиндағина хукуқшунослик бўлмини тутатган, эгнидаги хукуқшунос толибларнинг қора мовут костюми, енгидаги битирувчиларнинг халқасимон ҳам бор эди; унинг юришишидан энди йўлга кирган адлия ходимининг фахру шиддати, фуруру виқори ёғилиб турарди. Аммо у ҳеч бир эътиборга лойиқ иш кўрсатмади, ному насаби но маълумлитича қолди. Унинг қандай одамлиги хусусидаги биз билган гаплар у ёзган, Риоачидаги Адолат саройида сакланётган, мен йигирма йил сўнг ўқиб-ўрганганим суд хужжатлари асосида туғилган мулоҳазалардир. Асралётган хужжатлар жудаям бетартиб ахволида эди, ўзимга керакли манбаларни аллақанча кишининг кўмаги билан аранг-аранг топдим; мустамлака замонидан мерос бу бинода қаёндир икки кечаю кундуз Френсис Дрейк¹нинг кароргоҳи бўлган, эндиликда бу ердаги хоналарда тофтоф коғоз ўюлиб ётарди. Денгиз тўлқинлари пастки қаватларни босган, даста-даста хужжатлар кимсасиз бўлмалар бўйлаб сузар эди. Ана шу воқеаномалар конига айланган кўлда ўзим ҳам тўпигимгача сувга ботиб, жуда кўп азоб чекдим, беш йиллик ахтаришларим натижасида, ниҳоят, ўша терговчи ёзган 500 сахифали суд хужжатининг денгиз сувида шўрлаган 322 варагини топдим.

Терговчининг исмими бирор жойда учратмадим, ёзувидан ўқиб англашимча, у ашаддий адабиёт жинниси экан. Шубҳасиз, у испанларнинг, лотинларнинг қатор салаф адиллари ижодини, айниқса ўша даврда ўқиш расм бўлган Нищие асарларини яхшигина ўрганган экан. Сахифалар хошиясидаги белгилар, изоҳлар – сиёхнинг рангидан қатъи назар – худди қон билан битилганга ўхшарди. Терговчи зиммасига юкланган ишдан шу қадар довдираб қолганки, воқеа, ҳолатлар шарҳида касб-корига мутлақо зид равишида тез-тез лирик чекинишларга – кўнглидан кечган мулоҳазаларга – йўл қўйган. Айниқса, тақдир тақозоси юзасидан рўй берган тасодифлар шунчалик кўп ва чалкаш эдики, хатто адабиётда ҳам

¹ Френис Дрейк (тахм. 1545 – 1595 й.) – инглиз денигизчиси, каражи. Бир неча бор хозирги Лотин Америкаси кироқларига сузиб ўтган, испанларнинг кемалари ва мулкларини талаган, кулфурушлик қылган.

ифодалаш амримаҳол бўлган бундай қотилликнинг амалга ошганига – сунқасдан шунча оломон хабардорлигига қарамай бир одам ўлиб кетаверганига ҳечам ақли бовар этмас эди. Бирок у кўп сермашакқат изланишлар оқибатида, майдо-чўйда тафсилотларгача аниқлаб, Сантьяго Насар – фожианинг бош сабабчиси, деган хуласага келгандики, бу фикри унга ҳеч тинчлик бермай қўйганди. Анхела Викарионинг дугоналари – ўша алдоқ иштирокчилари ҳам неча йиллар давомида у тўйдан олдин уларга ўз сирини очганини, аммо зинокорнинг номини бекитганини айтиб юришди. Терговчига берган жавобларида эса бари бир сўзни тақрорлашган: «У бизни мўъжизадан воқиф этди, лекин мўъжизакорини сир тутди». Анхела Викарио ҳам дугоналарига ўхшаб бир гапни чайнашдан нарига ўтмаган. Терговчи ўзига хос қувлик билан мархум Сантьяго Насарнинг кимлигини сўраганида, у киприк қокмасдан:

— У менинг кўз очиб кўрганим эди, – деган.

Бу ишора шундайлигича – йигит унинг кўзини қачон, қаерда, кай ҳолатда очганини тафсилу исботлар билан кўрсатилмай ёзиб қўйилган, холос. Бор-йўғи уч кунга чўзилган суд жараёнида оқловчилар маҳкамаси раиси бу айбнинг асоссиз эканини, исботланимаганини кўп бор таъкидлаган. Терговчи Сантьяго Насарнинг гунохини далилловчи жиноят белгилари ниҳоятда камлигидан шунчалик ўзини йўқотиб, умидсизликка тушганки, алоҳа бутун қилган иши пучдай туюлган. Шунинг таъсиридами, у 416-сахифа ҳошиясига қизил сиёҳда шуларни ёзган: «Мени ишонтириинг – ақидапараст этинг, дунёни ўзгартириб юбораман». Бу ташбеҳли, пурмањо ибора остига у умидсизлиги ва иочорлиги ифодаси ўларок, ўша қонранг сиёҳда юракка санчилган камон ўқини тасвирлаган. Сантьяго Насарнинг барча дўстлари каби у ҳам қурбоннинг ўлими олдидағи ҳолатлари бегунохлигининг бирдан-бир ишончли асоси, дея хисоблаган.

Дарҳақиқат, Сантьяго Насар умрининг ўша қазо тонгиди, гарчанд унга ёништирилаётган айб енгил эмаслигини, бир кориҳол юз беришини англаса ҳам, айни бирор хавфни сезмаган. У, ўзи яшайдган мухитнинг пакадар риёкорлигию замондошлиарнинг нечоғли иккисизламачи-

лигини яхши тушунгандай одам, соддадил саллоҳлар ўз оиласи бошига тушган бу мусибат, бу доғ туфайли хар қанақа бемаъниликка беихтиёр қўй ура олишига ақли етиши лозим эди. Байярдо Сан Романинг қандай йигитлигини ҳеч ким билмасди, лекин унинг ҳам барча оксусияклар каби киборона хатти-харакати, феъл-автори заминидаги пойдевор — хурофий ақидалардан иборат эканини Сантьяго Насар билган, албатта. Шундай килиб, унинг онгли локайдлиги ўз жонига зомин бўлган. Бундай ташқари, энг сўнгги дақиқаларда, aka-ука Викариолар уни ўлдирамиз деб кутиб туришганини айтишганида, қўпчилик таъкидлаганидай, ўзини йўқотиб қўймаган, балки бегуноҳ одам бундай дамда нечоғли довдираб қолса, ўшандай бир саросимага тушган, холос.

Менимча, Сантьяго Насар ўзининг нега ўлаётганини англамаган ҳолда жон узган. У синглим Марготга бизникига нонушта қилгани киражагини айтган, сўнгра Кристо Бедойя билан қўлтиқлашганича қирғоқ бўйлаб юриб кетишган, икковлон шу қадар хотиржам, бепарво кўринишганки, атрофдагилар ваҳимали шов-шувни унутиб, ҳаммаси бекор гап экан-да, деган хаёлга боришиган. «Уларни мамнун, беғам киёфада қўриб, тангрига шукrona айтдим ва хайрият-э, фалокатлари арипти, дея кўнглимдан кечирдим», деди менга Меме Лоиса. Табийки, Сантьяго Насарни ҳаммаям бирдай яхши кўравермас эди. Электростанция хўжайини Поло Кардильоннинг айтишича, Сантьяго Насарнинг бепарволиги унинг бегуноҳлигидан эмас, балки сурбетлигидан далолат берармиш. У мен билан сухбатлашганида эса: «Йигитни пул қутириврорганди, пул билан ажални сотиб оламан, деб ўйларди», деди ёзғириб. Унинг хотини Фауста Лопес: «Ўзи ҳамма турклар ҳам шунақа», дея эрининг сўзини маъкуллади. Индалесио Пардо Клотильде Арментанинг дўконига кирганда, саллоҳлар унга, епископ ҳазрат жўнаб кетган заҳоти Сантьяго Насарниям нариги дунёга жўнатамиз, дейишган. У ҳам бошқа одамлардай биродарларнинг сўзига эътибор бермagan, уйқудан қолган йигитчалар алжирашяпти-да, деб ўйлаган, аммо Клотильде Армента уларнинг гали рост эканлигини таъкидлаб, ундан Сантьяго Насарни огохлантиришини ўтинган.

— Бекорга оғзингни чарчатма, — деган шунда Педро Викарио, — бари бир уни сўямиз, ўлганлар қаторига қўшиб қўявер.

Бу очиқдан-очик, сурбетларча дағдаға эди. Биродарлар Индалесио Пардонинг Сантьяго Насарга дўстлигини, бу сўзлар шак-шубҳасиз унинг жигига тегипини билишарди, афтидан, ана энди у бор гапни дўстига бориб ўйтади, кейин бизни яратширади, шармандалиқдан ҳам қутуламиз, қўлимизни ҳам қонга бўймаймиз, деб ўйлашган. Индалесио Пардо олдинига Сантьяго Насарни суиқасдан боҳабар этмоқчи бўлган, бироқ унинг Кристо Бедойя билан қўлтиқлашганча бандаргоҳдан келаётган халойиқ ичиди бепарво бораётганини қўриб, фикридан қайтган. «Ўшанда негадир ҳовримдан тушиб, бари ўтрик гап экан-ку, деб ўйлаб, индамадим», деди у менга. У иккала ўртоқнинг елкасига қоқиб, мамнунона жилмайиб қўйган. Улар эса, азбаройи тўйнинг сарфу харажатларини хисоблаш билан банд бўлгандаридан унга эътибор ҳам бермай, йўлда давом этишган.

Оломон сафида икковлон ҳам майдон томон йўл олишган. Одамлар тўдаси жуда зич бўлган, лекин Эсколастика Сиснеросга иккала дўст бемалол, ҳеч қийналмасдан одим ташлаётгандай — ҳамма Сантьяго Насарнинг ўлимга кетаётганини билганидан унга тегинмасдац, улар атрофида бўшлиқ пайдо этаётгандай туюлган. Кристо Бедойя ҳам ўша сонияларни хотирларкан, халойиқ икковлонга фалати назар билан қараганини эслади. «Худди фалокат пешонамизга ёзиб қўйилгандай роса бақрайишганди», деди у менга. Ўшанда Сора Нориега пойабзал дўконини очаётган экан, Сантьяго Насарнинг бўздай оқариб кетганини қўриб, хавотирга тушган ва бунинг сабабини сўраган.

— Э, Сорагинам, қўп нарсага ақлинг етавермайдида, — деган унга Сантьяго Насар ўйлида тўхтамасдан. — Шунча ичкилиқдан кейин нафақат одам, ҳатто тош ҳам оқариб кетади!

Селесте Дангонд кўча эшиги оғзида уйда киядиган халатига бурканиб, епископни кутгани чиқкан нодонларни мазах килиб кузатиб ўтиаркан, Сантьяго Насарга кўзи тушиб, кел, мен билан қаҳва ич, дея таклиф этган. «Мен атайн вақт ўтсин, фалокат рўй бермасидан аввал

бирор фикрга келайлик, деган ниятида уни тўхтатмоқчи эдим», деди у менга. Сантьяго Насар уйига шошаётганини, кийимини алмаштириши лозимлигипи, синглим Маргот уни бизникига ионуштага чақирганини айтган. «У шунчалик хотиржам, килмоқчи бўлган ишлари шуичалик тайин эдики, мен саросимада қолдим, — деда изоҳ берди яна Селесте Дангонд. — Назаримда, саллохлар уни ўлдиролмайдигандай туюлди». Ана шу олатасири шовқин-суронлар ичра иккиланмай, кўнглида неки туғилган бўлса, хеч шубхаланмай амалга оширган инсон Жамил Шаййум эди. Узунқулоқ гаплар дарагини эшитган захоти у ўзининг газмол дўкони эшигига чиқиб, суиқасдан огохлантириш максадида Сантьяго Насарни кута боилиган. У бу маконга Иброҳим Насар билан бирга келган ва эндиликда уч-тўрттагина қолган араблардан бири эди; у Иброҳим Насарнинг қимордаги доимий шериги, у ўзлач, стимчаларининг мададкори, маслаҳаттўйи бўлиб қолган эди. Сантьяго Насар баоят иззат киладиган ва насиҳатига қулоқ тутадиган ҳурматли одам ҳам шу Жамил Шаййум эди. Бироқ шу инсон ҳам айни керакли пайтда тарафдудланиб, мабодо эшитгандарим ёлғон чикса, Сантьяго Насарни бсхудага ташвишга қўяман, яхинси, Кристо Бедойядан сўрайин, балки у анигини билар, деган андишага борган. Икковлон ўтиб кетиштаётгандан, у Кристо Бедойяни ёнига чорлаган. У Сантьяго Насарнинг елкасига дўстона кокиб — бу пайтда улар бурчакка стиб боришганди — кейин Жамил Шаййум томонга йўналган.

— Шанбада кўришармиз, — деда у хайрлашган.

Сантьяго Насар унга жавоб бермаган, Жамил Шаййумга қарата арабчалаб нимадир деган, газмолфурун кулгидан ичаги узилиб, унга ҳам арабчалаб бир нималар деб кичкирган. Жамил Шаййум буни изохлаб: «Икковимизнинг ўртамиизда шунака пайров бўлиб турарди, бир кизик ган бор эди — фақат икковимиз тушучардик», деди менга. Сантьяго Насар уларга хайрлашгандаи қўл силкиганда, майдон муюлишидан бурилиб, кўздан войиб бўлган. Иккови уни охирги марта ача шу холатда кўришган.

Кристо Бедойя Жамил Шаййумнинг сўзларини эшишибоқ, Сантьяго Насарни қувиб стиш ниятида пештахтадан сакраб, эшикка отилган. У дўстининг муюлишидан шундоқкина бурилаётганини кўрганди, аммо

майдонга ёйилиб бораётган кишилар ичидан уни тополмаган. Бир неча одамдан Сантьяго Насарни сўраганда, улар:

— Хозиргина сен билан бирга кўргандик, — деда бир хил жавоб қайтаришган.

Кристо Бедойяга бу қисқа муддатда Сантьяго Насар уйига етиб келиши номумкиндан туюлди, бироқ, шунга қарамай, у уйга кириб, уни суриштирмоққа қарор қилди; кўча эшик у ўйлагандай кулфлөғлиқ эмас, балки қия очилиб турар эди. Тонг қоронғисида у оstonада ётган хатни илғамади, бемахаллиги учун оёқ учидаги юриб меҳмонхонадан ўтди; уй ичкарисидан итларнинг безовталаниб ғингшигани эштилди, сўнг маҳлуқлар унга сари чопиб келишди. У худди уй эгасидай қалитларни шикирлатди-да, итларни тинчтди, кейин галани эргаштириб ошхонага ўйналди. Йўлакда меҳмонхона полини ювгани пакир, латта кўтариб келаётган Дивина Флорга урилиб кетаёзди. У Сантьяго Насар қайтмаганини айтди. Кристо Бедойя ошхонага кирганида Виктория Гусман кўён гўштини қозонга солиб, тагига ўт ёккан эди. У йигитнинг кўзларидан ахвол ниҳоятда қалтислигини англаған. Юраги ҳаприқиб, оғзига келиб қолаёзганди», деда у менга. Кристо Бедойя ундан, Сантьяго Насар уйдами, деб сўраганида, ёлғондакам такаллув билан, у ҳали ухлагани қайтмади, деда жавоб берган.

— Ҳазилнинг вақти эмас, — деган унга Кристо Бедойя. — Уни ўлдирамиз деб қидириб юришибди.

— У бадбаҳт болалар ҳеч кимни ўлдиролмайди, — деган у.

— Ахир, шанбадан бери учиб, тишларини қайраб, пайт пойлаб ётишибди-ку, — деган дарғазаб бўлган Кристо Бедойя.

— Бари бир бунга кўли бормайди, — деган у, — уларпинг ҳуши жойида, ҳанузгача бирорта мастнинг ўз нажасини ўзи еганини эшитмаганман.

Кристо Бедойя меҳмонхонага ўтганида Дивина Флор эпдигина деразаларни очиб, уйни шамоллатаётган эди. «Ўша куни ёмғир ёғмаганди, — деди менга Кристо Бедойя, — аниқ эсимда. Вакт еттига яқинлашиб қолган, дераза кўзида куёш нурлари жилваланарди». У Дивина Флордан, Сантьяго Насарнинг меҳмонхонадан ётоқхона-

сига ўтиб кетмаганига имонинг комилми, деб яна сўраган. Бу гал қиз тайинли бир гап айтольмай, довдираб қолган. Сўнг йигит ундан Пласида Линерони сўраган, қиз бир дақиқа аввал унинг хонасиға қаҳва олиб кирганини, аммо уни уйғотгани ботинолмаганини айтган. Одатда Пласида Линеро роса етида ўрнидан турад, хонасида қаҳва ичгач, пастга тушиб, тушликка қандай овқат пишириш лозимлиги хусусида буйруқ берар эди. Кристо Бедойя соатига қараса, 6-ю 56 экан. Шунда у Сантьяго Насарнинг уйга қайтмаганига яна бир бор ишонч ҳосил қилмок ниятида иккинчи қаватга кўтаришган.

Ётоқхона эшиги ичидан берк эди, чунки Сантьяго Насар ташқарига онасининг хобхонаси орқали ўтиб кетганди. Кристо Бедойя бу хонадоннинг энг яқин кишиларидан бўлиб, уни ўз уйидай яхши биларди. У дўстининг хонасиға Пласида Линеронинг ётоги орқали ўтмоқ ниятида эшикни оҳиста итарди. Деразанинг тепа кўзида тонготар офтобининг ўтқир, қийриҳон ёёдулари хонага бир зайдда ёнилар, тўрбеланчакда худди келинчакдай юзини ёстиқ қилинган қўлларига босганича бир аёл ширингина ухлаб ётар эди — бу маизара йигитга рўёдек туюлди. Ўша ҳолатни эсларкан, Кристо Бедойя менга: «Тушдагидай эди», деди. У бир дақиқача аёлга маҳлис термилиб қолган, сўнг секингина юриб хонадан чиқсан, фуслхонадан ўтиб, Сантьяго Насарнинг ётогига кирган. Каравотдаги ўринга ҳеч ким тегимаганди, оромкурси суянчигига дазмолланган суворий қора костюм осиелик эди, тепароқда суворий қалпоқ илинганди, ерда бир жуфт узун этик, ёнида отнинг узангиси турарди. Сантьяго Насарнинг жавондаги соати 6-ю 56 ракамини кўрсатарди. «Мен бирдан, у уйга келиб, қуролини олиб чиқиб кетса, яхши бўларди, деда ўйладим», деди менга Кристо Бедойя. Жавонининг тортмасини очиб, у «магнум» тўппончинини кўрган. «Ҳеч қаҷон тўйпонча отмагандим, — деди менга Кристо Бедойя. — Сантьяго Насарга элтиб бераман, деган фикрда қуролни олдим». У тўппончани кўйлаги остидан белига қистириб кўйган, шу бўйича тегмаган, жиноят содир этилгач, бирдан тўппончани эслаган, уни қўлига олиб, ўқланмаганини билиб қолган. Ўшанда жавон тортмасини ёпаётганда, эшикдан қўлида қаҳва тутган Пласида Линеро кириб келган.

— Вой тавба! — дея у хитоб этган. — Сенмидинг, ўтакамни ёриб юбординг-а!

Кристо Бедойя хам чўчиб тушган. У қаршисида сочлари ёйик, тўргайгулли зархалат кийган аёлни кўриб, ёркин тонг ёғусидан кўзлари камапиб, хафсаласи пир бўлган. Йигит саросималаниб, бу ерга Сантьяго Насарни излаб кирганини айтган.

— У епископни кутгани кетганди, — деган Пласида Линеро.

— Епископ бизнинг бандаргоҳда тўхтамади, — деган йигит.

— Шундай бўлишини билардим, — деган у. — Отасининг тайини йўқ одамда субут нима қилсин!

Аёл бирдан сўзини тўхтатиб, Кристо Бедойянинг ўзини кўярга жой тополмай, аланг-жаланг бўлаётганини сезиб қолган. «Ишқилиб ўзи кечирсин мени, — деди аёл менга, — бола бечора шундай довдирардики, ўшанда миямдан, бу ўғриликка кириби-ёв, деган фикр ўтганди». У Кристо Бедойядан, ха, тинчликми, дея сўраган. Йигит ўзининг қай ахволда эканини англағану, аммо гап нимадалигини очик айтишга журъат этмаган.

— Бир дақиқам кўз юммадим, уйқусизлик-да, гарангсиб қопман, — деган у.

Кристо Бедойя бошқа хеч нарса демай чиқиб кетган. «Бу хотиннинг назарида хар доим ўғрилар унинг уйини тунашаётгандай туловерарди», деди менга Кристо Бедойя. Йигит майдонда епископсиз ибодат ўтказолмасдан роҳибларни эргаштириб қайтаётган падар Амадорни учратган, унга бир нима демоққа тараффудлангану аммо индамаган: кашишнинг қўлидан дуо қилишдан ўзга иш келмайди, деб ўйлаган. У яна бандаргоҳ сари ошиқкан ва бирдан орқадан, Клотильде Арментанинг дўконидан ўзини чакиришаётганини эшитган. Девор ёнида юзлари оқарган, ёқавайрон енглари шимарилган кўлларида дастаррадан ясалган кўпол дудама пичоқ тутган Педро Викарио туарарди. У ўзича қаттиқ хезланиб, ниятини ошкор этишга, хуирезликка тайёрланаётганини ҳаммага билдиришга интиларди; албатта, буни у атайин қиласар, бирор инсоф эгаси келиб, уни ёмон йўлдан қайтаришига умид боғлар эди.

— Кристобаль! — дея қичқирган ялтоқи овозда Педро Викарио. — Сантьяго Насарга айтиб қўй, биз уни ўлдириш учун пойлаб турибмиз.

Кристо Бедойя уларга йўлига бўлсаям халақит берганидами, икковлон унинг бу яхшилигини бир умр эслаб юришарди. «Тўппончани отишни билганимдайди, Сантьяго Насар ҳам бехудага ўлиб кетмасди», деда ўқинди у менга. У тўппонча ўқининг афсонавий қурдати хусусидағи гапларни эшитгандаёқ баданида титрок турган.

— Билиб қўй, унинг «магнум»и бор, ўки автомобилниям илма-тешик қилиб юборади, — дея қичқирган Педро Викариога қараб.

Педро Викарио унинг алдаётганини сезган. «Агарда у от миниб чиқмаса, қуролини олиб юрмасди», деди менга Педро Викарио. Шунга қарамай, синглисининг шаънини оқламоққа ва қон тўқмоққа қатъий аҳд этгач, у мабодо Сантьяго Насарнинг қўлида қурол бўлса не чора кўрмокни ҳам олдиндан ўйлаб қўйган.

— Жонсиз жасад тўппонча отолмайди, — дея жавобан бақирди у.

Шу пайт эшик ёнида Пабло Викарио кўринган. У ҳам укасига ўҳшаб ранг-қути ўчган, эгнида тўйда кийган кора мовут костюми, қўлида рўзномага ўроғлиқ пичоқ бор эди. «Агарда шу воқеанинг шоҳиди бўлмаганимда, ўлсамам уларнинг қай бири кимлигини ажратолмай, дунёдан ўтиб кетарди», — деди менга Кристо Бедойя. Пабло Викарионинг орқасидан Клотильда Армена чиқиб келган ва Кристо Бедойяга, тезроқ бориб дўстингни фалокатдан қутқар, хотинчалишларга тўла бу шаҳар ўлтурда фожианинг олдини олишга қодир бирдан-бир эркак киши ўзингсан, дея чинқирган.

Кейин нимаики рўй берган бўлса, ҳаммасини шаҳар аҳли ўз кўзи билан кўриб турган. Бандаргоҳдан қайтаётгандай одамлар бир-бирига бақириб-чақиришиб, бўлажак томопиани — хунрезликин кўриш учун майдондан жой танлаб, ўрнашиб олиш тараффудига тушиган. Кристо Бедойя қайсики таниши учрамасин, ундан Сантьяго Насарни сўраган, барча бирдай, кўрмадик, деган. У Киборлар уйи эшиги олдида полковник Ласаро Апантега дуч келган, унга Клотильде Арментанинг дўкони рўпарасида бўлиб ўтган гап-сўзларни айтган.

— Бехудага вахима қилма, — деган унга полковник Апонте, — хозиргина икковиниям, жўна энди, уйингта бориб ухлагин, деб ҳайдаворгандим-ку!

— Йўқ, улар кетишмапти, қўлларида чўчқа бўғизлайдиган пичоқлариям бор, — деда эътиroz билдирган унга Кристо Бедойя.

— Довдираб қолипсан-ку, а, бола, ахир мен уларнинг пичоини уйига кетишидан аввал олиб қўйгандим, — деда шаҳар ҳокими сўзида қатъий турган. — Балки икковини сен мендан олдин кўргандирсан?

— Уларни бундан роса икки дақика бурун учратдим, ҳар бирида биттадан пичоқ бор эди, — жавоб берган Кристо Бедойя.

— Оббо, наҳс босгандар-эй! — хитоб этган полковник. — Демак, у баччагарлар болқатдан пичоқ опкелишибди-да!

У бу иш билан дарҳол шуғулланажагини таъкидлаб, кечкурун домино ўйнамоқчилигини айтиб қўйгани Киборлар уйига кириб кетган, қайтиб чиққанида эса, хунрезлар йигитни сўйиб бўлишган эди. Кристо Бедойя биргина, аммо жуда катта хатога йўл қўйганди: у ўша сўнгги дақиқаларда Сантьяго Насар кийимни алмаштириб, бизнигига ионуштага кириб кетган, деб ўйлаган. У дарё четидаги йўлдан шитоб одимлаб бораракан, ҳар бир йўлиқкан кимсадан, Сантьяго Насарни кўрмадингми, деда сўрекланган, бироқ ўткинчилардан бирорта маънили жавоб эшитмаган. Бари бир у бундан унчалик ҳадиксирамаган, бинобарин, бизнигига бориладиган бир неча йўл бор эди. Худди шу пайт унга Простперо Аранго деган гадой дуч келиб, епископнинг оний дуоларига қарамасдан, отасининг тобора ўлим чангалига тушиб бораётганини айтиб, мадад истаб ёлворган. «Ўша ердан ўтётиб чолни кўрувдим, — деда менга синглим Маргот, — юзида жон асорати йўқ эди». Кристо Бедойя Простперо Аранго билан чолни каравотга олиб бориб етқизгунча тўрт дақика ўтиб кетган. У қўчага чиқиб, узоқдан одамларнинг шовқинини эшитган, назарida майдон тарафда мушаклар отилгандай туюлган. У югурмоқчи бўлган, аммо белига нотавонларча қистирилган тўппонча ботиб, чопишга халақит берган. Муюлишдан бурилгач, кичик укамни қўлидан ушлаб, диконглатиб шошиб бораётган онамга орқадан кўзи тушган.

— Луиса Сантьяго! — деда қичкирган у онамга. — Қариндошингни кўрмадингми?

Онам тўхтаб, кўзёш ювган юзини унга ўгириб:

— Вой, болам! — деган. — Уни ўлдиришганмиш.

Дарҳақиқат шундай эди. Кристо Бедойя уни ахтариб юрганда, Сантьяго Насар қайлиғи Флора Мигелнинг муюлишдаги уйига кириб кетганди, ётганида охирги марта кўрганди. «Ўша ердалиги хаёлимгаям келмаганди, — деди менга Кристо Бедойя. — Ахир, у ўйдагилар чошгоҳгача кўпиб ухлаб ётишади-да». Шаҳардагиларнинг айтишича, араблар жамоасининг фозили Ноир Мигелнинг буйрувига биноан, бу оиласинг барча аъзолари ҳам кундузи соат ўп иккигача ухлапарди. «Ана шунинг учун Флора Мигель гулдай яшнаб, семириб, ялтиллаб кетганди», деди менга Мерседес. Аслида эса, аксилича эди. Бу гўшадагилар ҳам барча араб қавмига мансуб кишилар каби жуда эрта турар, поктабъ, меҳнаткаш инсонлар эди, факат чошгоҳгача эшикларини очишмасди. Флора Мигель билан Сантьяго Насарнинг оталари уларнинг ёшлигигидаёқ қуда бўлишга аҳд боғланганди. Сантьяго Насар бу аҳд хусусида ўсмирилигигидаёқ эшилтганди, каттальар иенини лозим кўрса, барчасини сидкидилдан бажарарди, зотан, оила ва никоҳ борасида отаси маидаат шуктai назаридан фикр юритганидек, ўғлишинг ақидаси ҳам айлан шундай эди. Флора Мигель дўумбиллаган жонона бўлса-да, фахму фаросатдан, назокату латофатдан бебахра эди, шунинг учуми, ўз тенгдошларнинг орасида, тўйларда, қизларнинг онаси бўлиб ўтиради, шу жиҳатдан олиб қараганда, унинг Сантьяго Насарга унанилгани осмондан ёккан эҳсондай бир ган эди. Бўлажак келин-куёвлар расмий борди-келдиларсиз, хилватда учрашишларнинг ташвишу озорисиз ўзларича фароғатда умр кечиришарди; тўй оқшоми бир неча бор тайин этилиб, бузилиб, нихоят, келаётган рождество ҳайитидаги ўтказишига келишилган эди.

Ўша душанба Флора Мигель епископ туниган кема илк бор овоз бергандаёқ ўрнидан турганди, бир печа фурсат ўтиб, ақа-ука Викириолар Сантьяго Насарни ўлдириш қасдида уни пойлашаётганини эшитган эди. Фалоркат рўй бергач, у билан факат менинг рохиба синглим сўзлашган, Флора Мигель унга шумхабарни айнан ким-

нинг оғиздан эшитганини эслай олмаётганини айтган. «Эрталабки соат олтигача бу гапдан хамма хабардор бўлганди, мана шуниси ёдимда қолган, холос», деган у роҳиба синглимга. Сантьяго Насарни ўлдиришларини бечора қиз хечам тасаввурига сиёдеролмаган, устига устак, энди улар оила шаънига тушган доғдан форик бўлиш учун йигитни мажбуран Анхела Викариога уйлантиришади, деган ваҳмакор фикрдан мияси ғовлаб кетган. Хўрлиги келиб, эзилиб, ўзини ўйқотиб кўйган. Ётоқҳоцага кирволиб, нима қиларини билмасдан, Сантьяго Насар мактабда ўқиб юрган чоғларида унга ёзган хатларини олиб, бошқатдан тахлаётганида, шаҳарликларнинг деярли ярмиси епископга пешвоз чиқиб, бандаргоҳга тўпланган эди.

Сантьяго Насар Флора Мигелнинг эшиги ёнидан ўтаркан, ҳар доим, ҳатто ҳеч ким бўлмасаям, деразанинг тунука раҳига қалит билан уриб-уриб тиқиллатар эди. Дўндиқча худди ўша қуниям мактубли қутичани тиззасига кўйиб, қайлигини интизор қутиб ўтирган эди. Сантьяго Насар кўча тарафдан уни кўролмасди, аммо Флора Мигельнинг уйлари томонга келаётганини сим тўр орқали кўрган, деразанинг тунука раҳига қалити билан уриб овоз қилганини ҳам эшитган.

— Киравер, — деган қиз унга.

Эрталабки соат 6-ю 45 да бу уйга ҳеч ким, ҳатто даволовчи ҳаким ҳам қадам босмаган эди. Сантьяго Насар Жамил Шаййумнинг дўкони рўпарасида Кристо Бедоя билан хайрлашгач, майдон тўла оломон қутиб-кузатиб турган бир пайтда, йигитнинг қайлиғи уйига кириб кетганини ҳеч кимнинг кўрмай қолини жуда ғалати, ақл бовар этмас бир хол эди. Терговчи уни ўша ҳовлига кираётганини кўрган шоҳидни ўлиб-тирилиб излаган, суриштирган, бироқ тополмаган, нечоғли уринмайин, менга ҳам ўшандай одам билан сухбатлашиш насиб қилмади. Тергов ҳужжатларининг 382-варағи ҳошиясига у қизил рангли сиёҳда яна бир фозилона фикрни ёзиб колдирибди: «Тақдир бизни кўзга кўринмас қилиб кўя олади». Ахир, Сантьяго Насар ҳамманинг кўз олдиди эшиқдан ўша уйга кирган ва ўзини билинтирмаслик учун ҳеч бир ҳаракат қилмаган бўлсаю, унга бирор кипининг назари тулимаганини, умумнинг гафлатда қолганини не сўз билан тасвиру не ақл билан тасаввур этасиз?! Флора Ми-

тель тантанали айёмларида киядиган гулдор кўйлагини ёнига илиб, алamu фисқдан кўқариб, пишиллаб, уни кутиб меҳмонхонада ўтирган эди, у кирган заҳоти зардаси қайнаб, қутичани йигитга тутқазган-да:

— Ол, матоҳингни! — деган. — Энди сени ўлдирсалар ҳам парвойимга келмайди!

Сантьяго Насар довдираб қолган, азбаройи гарангсиганидан қўлидаги қутичани ҳам тушриб юборган, муҳаббату меҳру эътибордан холи хатлар ерга сочилган. Флора Мигель ётоғига дарғазаб ҳолда йўналган, йигит хай-хайлаб унинг орқасидан чопган, лекин пандаваки қиз эшикни қарсиллатиб ёпиб, илгагини солиб, беркитиб олган. У бир неча марта эшикни тақиллатган, кейин қаттиқ овозда қайта-қайта чакирган, шунда, қизимизни бемахалда ким йўқлаяли, дея безовталаниб, уйдагиларнинг ҳаммаси бараварига югуриб чиқишиган. Бу уйда турдиган ёшу қари, қариндошу жигарғўшаларнинг барчаси ўн тўрт қиши эди. Охири қизнинг отаси Ноир Мигель чиққан, унинг соқоли сарғиш, бўялган эди; эгнига одатда доим уйда киядиган, олис юртидан олиб келган табаррук ғалабияси уни ниҳоятда басавлат кўрсатар, ўзиям улуғсифат мўйсафид эди. Уни ҳар кўрганимда, салобати босиб, ўзимни йўқотиб кўярдим.

— Флора! — деган у ўз она тилида. — Оч эшикни!

Чол қизининг ёнига кириб кеттагач, қолганларнинг ҳаммаси Сантьяго Насарга бақрайишганича, энди нима бўларкин, дея ташқарида қутиб туришган. Йигит ерга тиззалиганча шошиб-пишиб хатларни терган, қутига солган. Ўзанда уни кўрган кишилар: «Тавбасига таянгандай бўлиб кўринди бизга», дейишиди менига. Бир оздан кейин Ноир Мигель қизининг ёнидан қайтиб чиққан ва авлодларига, бизни холи қўйинг, дегандай ишора қилган, ҳамма шари кетган.

Сўнгра у Сантьяго Насарга арабчалаб нималардир деган. «Аввало у менинг айни пайтда нима деётганимни мутлақо фаҳмламаётганини англадим», деди Ноир Мигель. У йигитдан, биродар Викариолар сени ўлдирамиз деб пойлаб ётишганмиш, шундан хабаринг борми, деб сўраган. «У бирдан оқариб кетди, шунчалик саросималандики, ранги-рўйи ва туришига караб, ўзини гўлликка соляпти-ёв, деб ўйлаш мумкин эди», деди менга яна

Ноир Мигель. Мўйсафидининг фикрича ҳам, Сантьяго Насарнинг холатида кўркувдан кўра саросима устун бўлган.

— Кассоблар ҳақми-ноҳақми, буни ўзинг ҳаммадан кўра яхши биласан, — деган чол йигитга. — Эди сенинг олдингда икки йил қолди холос, ўғлим; мана шу хонадон сенинг ҳам уйинг, ё шу ерга яширин, ё милтифимни олиб, кейин кўчага чиқ.

— Э, ҳеч нарсага тушунмай колдим ўзи, — деда фудранган Сантьяго Насар.

Тили фақат шу гапгагина келган, буниям испанчалаб айтган Ноир Мигель менга: «У бояқини сувга тушган жўжадай ночор эди», деди. Сантьяго Насар қўлидаги кутичани қаерга қўйишини билмай хайрон турганда, чол қутини олган, у эса этпини очган.

— Битта ўзига икки кипши-я, помардлар! — деган Ноир Мигель.

Сантьяго Насар ташқарига чиқкан. Халойиқ худди намойишга келгандай майдонни саф-саф бўлиб эгаллаган эди. Сантьяго Насарнинг чиққанини ҳамма кўрган, ўзини икки саллоҳ чавақлаймиз деб пойлаётганидан хабардорлигини ва шунинг учун рангида ранг қолмай, ўз уйигаям йўл тополмаётганини ҳам халойиқ тушунган. Айтишларича, кимдир пешайвондан туриб: «Хей турк, ўёққа борма, эски баандар томондан юр!» деб қичкирган. У овоз эгасини ахтариб аланглаган. Жамил Шаййум эса унга, дўконимга беркиниб тур, дегану ўзи ов милтифини олиб келгани жўнаган, аммо ўкни қаерга яширганини эслай олмай, роса қидирган, орада вақт ўтиб кетган. Оломон чор тарафдан унга қарата қичкираверган, йигит, уларнинг бақиригидан қулоги битиб, гоҳ ўнгта, гоҳ чапга юрган. Нихоят, ўз уйиб томонга йўналган, опхона эшиги орқали киарман, деб ўйлаб бораётib бирдан кўча этпикнинг очик турганига кўзи тушган.

— Ана, у келяпти, — деган Педро Викарио.

Икковлон Сантьяго Насарни бараварига кўришган. Пабло Викарио камзулини ечиб, курсига ташлабсан-да, ятағансифат пичогини кўлига олган. Биродарлар дўкондан чиқишдан аввал ицдамасдан чўкиниб олишган. Шунда Клотильде Армента Педро Викарионинг ёқасидан бўйиб ушлаган-да, Сантьяго Насарга қарата, тезроқ қочиб қол,

бўлмаса сени ўлдиришади манавилар, дея қичкирган. Унинг чинқириғи шунчалик пуртаҳлика эдики, оломон бирдан жимиб, атрофга бир лахзагина суқунат чўккан. «У аввалига кўрқиб кетди, — деди менга Клотильде Армента. — Чунки ким, қайси жойдан қичкираётганини билмаган эди». Сантьяго Насар бир вақтнинг ўзида аёлни ҳам, уни бир туртиб нарига улоқтирган Педро Викариони ҳам, унинг акасини ҳам кўрган. Йигит уйидан эллик қадам чамаси берида турарди. У шошиб кўча эшик томон чопган.

Шундан беш дақиқа аввал Виктория Гусман ошхонага кирган Пласида Линерога ҳаммага маълум шумхабарни етказган. Пласида Линеро босик, фаросатли хотин эди, кўнглидаги фуулувни сездирмаган. У Виктория Гусмандан бу гапни ўғлига айтган-айтмаганини сўраган, оқсоқ эса, ўғлинг қаҳва ичгани кирганида бундан бехабар эдим, дея онани алдаган. Мехмонхонани супуриб-сидираётган Дивина Флор Сантьяго Насарнинг майдон тарафдан қайтиб келганини, айланма зинадан юриб, ётоғига чиқиб кетганини айтган. «Тушдагидай кўз олдимдан бир лахзада ўтдию кетди, — деди менга Дивина Флор. — У оппоқ кийимда эди, қўлида бир нарса бор эди, нималигини кўролмагандим, менимча, бир даста атиргул эди». Шу боисданми, билмадим, Пласида Линеро Дивина Флордан ўғлини сўраганида, киз уни тинчлантирган:

— Бир дақиқа олдин ётоғига чиқиб кетганди, — деган у.

Худди шу аснода Пласида Линеро ерда ётган хатни кўрган, лекин уни қўлига олиб ўқимаган, фақат кейинроқ, умумий олағовурда кимдир унга қоғозни очиб кўрсатганида, уни нималар ёзилганидан хабар топган. У очиқ эшиқдан ташқарига боқиб, ўз ҳовлиси томон пичоқларини ялтиллатиб чопиб келаётган ака-ука Викариоларга кўзи тушган. У турган жойдан фақат қосидлар кўринган холос, мунтипар она майдоннинг нариги ёғидан очик эшик сари жон ҳалпида интилаётган ўғлини кўролмаган. «Мен бу расволар уйимизга бостириб кириб, уни шу ерда ўлдиришимокчи, деб ўйлапман», деди у менга. Шундан сўнг Пласида Линеро чопиб эшик ёнига борган-да, бир зарб билан уни қарсллатиб ёпган. Тамбани қўяркан, аввало Сантьяго Насарнинг фарёдли овозини, ке-

йин эшикни кимдир жон талвасасида кетма-кет қоқканини эшитган, бироқ у ўғлининг тепада — ётогида эканига, унинг ўша жойдан туриб саллоҳларни сўқаётганига ишонган. Ўзиям қассобларнинг адабини бермоқ ниятида ўғлининг ётогига йўналган.

Уйига қочиб кириб, қазодан қутулмоқ учун Сантьяго Насарга атиги икки сониягина керак эди, худди шу фурсатда эшик ёпиб қўйилганди. У бир неча бор эшикни муштлаб, итариб кўрди, нажот йўклигини англаб, душманларни юзма-юз қаршилаш мақсадида дархол орқасига ўғирилди. «Унинг рўпарамда турганига кўзим тушган заҳоти кўркиб кетдим, — деди менга Пабло Викарио. — У назаримда аслига нисбатан икки баравар каттариб кетгандай туюлди». Педро Викарио биринчи бўлиб унинг ўнг тарафидан тиккасига пичоқ соглан, у зарбани қайтармоқка тараддулланиб, кўли билан ҳимояланмоққа интилган.

— Қанжиқлар! — дея қичқирган сўнг Сантьяго Насар.

Пичоқ ўнг қўлининг кафтини тилиб, бикинига бор бўйи санчилган. Ҳамма унинг:

— Во-ой, онажо-о-о-он! — деган фарёдини эшитган.

Педро Викарио, бераҳм саллоҳ, пичоғини суғуриб олиб, яна ўша жойга қайтадан тиккан. «Иккинчи бор тиф ургач ҳам пичоқнинг топ-тозалигича қайтиб чиққанини кўриб, ҳайрон қолдим, — деган терговчига. — Мен унга яна уч марта тиф урдим, пичоққа бир томчиям кон юқмади». Иккинчи зарбадан сўнг Сантьяго Насар корнини ушлаб, ярадор бузоқдай бўкириб, инграпиб эгилган-да, саллоҳларга орқасини ўтириб, ўзини олиб қочмоқчи бўлган. Ятаған пичоқ тутган Пабло Викарио унинг чап ёнида турганди, шу дамда у йигитнинг кок белига пичоқ санчди, унинг баданидан отилиб, тошиб оққан кон оппоқ кўйлагини қизилга бўяди. «Кўйлагидан ҳам, қонидан унинг хиди келарди», деди менга Пабло Викарио. Уч бор қаттиқ тиф еб, фано остонасига бориб колган Сантьяго Насар тагин хурезлар сари юз бурди-да, она жониси билмасдан беихтиёр ёпиб қўйган эшикка тислашиб бориб, гўё қассоблар уни сўйиб-сўйиб, осонликча жонини олиб қўя қолишларини истагандай мажолсиз туриб колди. «Сўнг у ортиқча ўқирмай қўйди, — деган

Педро Викарио терговчига. — Аксинча, наздимда у энди кулаётганга ўхшарди». Одамкушлар Сантьяго Насарни эшикка қисиб олиб, икки томонидан басма-басига пичоқ ураверишган, даҳшату ваҳшият ичра нестланиб, не килаётганларини-да унугашган, бу қаттоллиқдан қаттиқ таъсирланган оломоннинг ваҳимали ниносини ҳам эшитишмаган. «Мен ўшанда ўзимни худди отда учиб бораётгандай хис этдим», деди Пабло Викарио. Нихоят, улар толикишиб, бирдан хушёр тортишган, икковигаям Сантьяго Насар ҳеч қачон ўлмайдигандай, йиқилмасдан шундай турверадигандай туюлган. «Э, ҳар кимниям шунақа расво ишдан асрасин, оғайнини, — деди менга Пабло Викарио. — Одам ўлдириш — энг оғир иш эканини тасаввур килолсайдинг?!» Охири Педро Викарио Сантьяго Насарнинг юрагига пичоқ уриб йикитиб, кутулиб қўя қолай, деган ўйда, чўчқа сўйётганида ҳайвоннинг қўлтиғи остидаги юрагига тиф санҷиб ўрганганиданми, йигитнинг қўлтиғига пичоқ соглан. Биродарлар бири қўйиб, бири уриб эшикка суяб туришгани учун Сантьяго Насар йиқилмаган. Тоқати тоқ бўлган Пабло Викарио бояқишининг корнинга пичоғини суқиб, бураб-бураб юборган, шунда унинг ёрилган корнидан ичак-чаваги ташкарига отилиб чиқкан. Педро Викарио ҳам акасига тақлид килиб қурбоннинг корнини мўлжаллаб зарб берган, аммо қўллари қўрқувдан титраб, ўзига бўйсунмай қўйгани учумни, пичоқ йигитнинг сонини тилиб ўтган. Сантьяго Насар яна бир муддат эшикка осилганича тек турган, сўнгра, қуёш шуълалари тушаётган, ёрилган корнидан ажralиб чиқкан қўкимтири, топ-тоза ичак-чавагини кўриб, тиззалаб йиқилган.

Пласида Линнеро жигаргўшасини чақирганича ётока айланиб юриб, кимнингдир — ўғлининг эмас — қичқирганини эшитгану деразадан майдонга қараган: черков томонига қочиб кетаётган ака-ука Викариоларни, уларни қувиб бораётган милтиқли Жамил Шаййум ҳамда бир гурух қуролсиз арабларга қўзи тушган. У хавф-хатардан кутулибмиз, дея ўйлаган, кейин ётоқхонанинг пешайвонига ўтгапу уйга кираверишда юзтубан ётган ўғлини қўрган. Сантьяго Насар чаңг-тўзонга, қора қонига беланглан юзини ердан узиб, зўррият-ла ўрнидан турмокқа уринар эди. Нихоят, у ўрнидан туриб, қаддипи ростлаб,

осилинқираган ичак-чавагини ҳовучлаганича юра бошлап. Ҳовлини айланиб ўтиб, ошхона эшигидан уйга кириш учун роса юз кадамча йўл босган. Ўша ҳолатдаям фикри равшан бўлган, кўчадаги йўл узоқлигига, кўшникидан айланиб ўтиш кулайроқ эканига ақли етган. Уларнинг хамсояси Пончо Ланао, хотини, беш боласи уйларидан йигирма одим парида бўлаётган ишларни билишмаган. «Биз ғала-ғовурни эшиитдик, — деди хотин менга, — аммо одамлар епископни кутиб олишяпти шекилли, деб ўйладик». Конқушига бўялган Сантьяго Насар уларникига кириб борганида эндиGINA нонуштага ўтиришган экан. «Мен ўшанда димофимга урилган бадбўйни ҳечам унутолмайман», деди менга Пончо Ланао. Унинг тўифич қизи Архенида Ланаонинг таъкидлашича, Сантьяго Насар одатдагидай текис, залворли одим ташлаб кириб борган, унинг қадимий саратсин қавмига хос юзи, жингалак соchlари бағоят хуш, гўзал бўлган. Йигит улар ўтиришган стол ёнидан ўтаётиб жилмайиб қўйган, сўнг орқа эшиқдан чиқиб кетган. «Қўрқанимиздан тошдай котиб қолдик», деди менга Архенида Ланао. Холам Венефрида Маркес ўшанда ўзининг дарё бўйидаги ҳовлисининг ялангида балиқ тозалаётган экан. У Сантьяго Насарнинг лангаргоҳдаги зиналардан пастга тушаётганини, уйи томонга йўл олганини кўрган.

— Сантьяго, болажоним! — дея кечирган у. — Сенга нима қилди-а?

Сантьяго Насар уни таниган.

— Мени сўйишди, ўлдиришди, Вене хола, — дея жавоб берган у.

У энг сўнгги зинага қоқилиб кетган, бироқ дархол ўзини ўнглаб олган. «Ҳатто ичагига ёпишган тупрокни эринмай артиб ташлади», деди менга Вене хола. Кейин у эрталабки соат олтидан бери очиқ турган орқа эшиқдан ўйига остона хатлаб ўтгану жонсиз ҳолда юзтубан йиқилган.